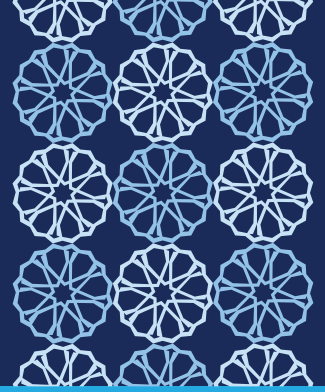
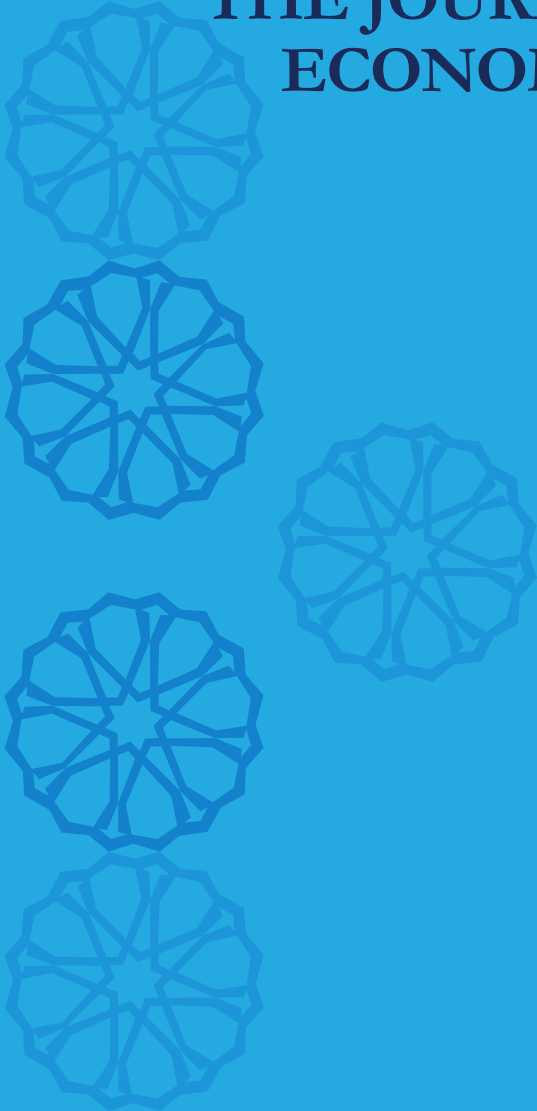


SOSYAL
EKONOMİK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ



THE JOURNAL OF SOCIAL
ECONOMIC RESEARCH





ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi



Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research

Dergimizin tarandığı indeksler: ProQuest ABI/INFORM Global

Dergimizin yer aldığı dijital platformlar: SOBIAD, ESJI, Science Library Index, Scientific Indexing Services ve Directory of Research Journal Index

İNDEKSLER



DİJİTAL PLATFORMLAR



2023

Cilt: 23 Sayı: 1

Volume: 23 Issue: 1



ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research
Cilt / Volume: 23 Sayı / Issue: 1 Nisan / April 2023

İmtiyaz Sahibi/ Published by
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Dekan/ Dean

Baş Editör - Yazı İşleri Md. / Editor in Chief
Doç. Dr. Esen ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors
Doç. Dr. Esen ŞAHİN
Arş. Gör. Leman Sinem TOPCUOĞLU
Arş. Gör. Mustafa TEK
Arş. Gör. Dr. Nurullah EKMEKÇİ
Arş. Gör. Tuğçe SANCI
Arş. Gör. Dr. Ömer AKKAYA
Arş. Gör. Umut YAVUZ
Arş. Gör. Ömer ARSLAN
Arş. Gör. Mustafa Serdar ACAR
Arş. Gör. Fatih Özgür KENAR

Etik Editörü / Ethics Editor
Arş. Gör. Dr. Ömer AKKAYA

İstatistik Editörü / Statistics Editor
Arş. Gör. Dr. Nurullah EKMEKÇİ

Sosyal Medya Editörü / Social Media Editor
Arş. Gör. Tuğçe SANCI

İlk Okuma Editörü / Primary Read Editor
Arş. Gör. Umut YAVUZ

Yabancı Dil Kontrol Sorumlusu - Redaktör - Son Okuyucu / Proofreader
Arş. Gör. Leman Sinem TOPCUOĞLU
Arş. Gör. Fatih Özgür KENAR

Yazışma Adresi
Doç. Dr. Esen ŞAHİN
Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Yerleşkesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
42079
Konya – TÜRKİYE

Contact Address
Assoc. Prof. Esen ŞAHİN
The Journal of Social Economic Research Selçuk
University, Alaaddin Keykubat Campus Faculty of
Economics and Administrative Sciences
42079
Konya - TURKEY

Tel: (0332) 241 19 00 - 1912 **Fax:** (0332) 241 00 46
e-mail: iibf.dergi@selcuk.edu.tr - eboztas@selcuk.edu.tr

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayımlayan kurumu bağlamaz.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet AY - Selçuk Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Angelo SANGOSTINO - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ercan EREN - Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU - İstanbul Medeniyet Üniversitesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Mehmet MERT - Akdeniz Üniversitesi Ekonometri Bölümü

Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER - Dumlupınar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Metin BERBER - Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Taleb M. Awad-WARRAD – Ürdün Üniversitesi İşletme Ekonomisi Bölümü

İçindekiler / Table of Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Determinants of the financial performance and sustainability of microfinance institutions in Togo

Togo'da mikrofinans kurumlarının finansal performansı ve sürdürülebilirliğinin belirleyicileri

Komlan Edem AGBOKLOU- Burhan ÖZKAN..... 1

Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolü:

Sağlık sektöründe bir araştırma

The role of transformational leadership in realizing organizational change:

A research in the health sector

Waleed Salam Jameel ALEYASHI - Rifat İRAZ..... 12

Ukrayna-Rusya savaşı bağlamında Avrupa'da aşırı sağın yükselişi: 2022 Fransa seçimleri ve Marine Le Pen örneği

The rise of the extreme right in Europe in the context of the Ukraine-Russia war:

2022 France elections and the case of Marine Le Pen

Ahmet Nazmi ÜSTE - Ayşem Selen MANTOĞLU..... 25

Sendikaların engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikaları: İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye örnekleri

The socioeconomic policies of the unions for disabled individuals:

Examples of England, Canada, Belgium and Turkey

Turgut ÇILGIN - Şeyma SANDIKÇIOĞLU..... 39



Determinants of the financial performance and sustainability of microfinance institutions in Togo

Togo'da mikrofinans kurumlarının finansal performansı ve sürdürülebilirliğinin belirleyicileri

Komlan Edem AGBOKLOU^a, Burhan ÖZKAN^b

^aYL Öğrencisi (MA Student),
Akdeniz Üniversitesi, Fen
Bilimleri Ens. Tarım Ekonomisi
Bölümü, Antalya, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8684-1473
E-posta/E-mail:
tobeagboklou@gmail.com

^b Prof. Dr., Akdeniz
Üniversitesi, Ziraat Fak. Tarım
Ekonomisi Bölümü, Antalya,
Türkiye
ORCID: 0000-0002-9799-645X
E-posta/Email:
bozkan@akdeniz.edu.tr

Sorumlu Yazar /
Corresponding Author
Komlan Edem AGBOKLOU
Makale Türü / Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
24.02.2022

Kabul Tarihi
Accepted
23.03.2023

ROR ID
045hgzm75

ABSTRACT

Purpose - This article investigates the factors influencing financial performance and the level of financial sustainability of microfinance institutions (MFIs) in Togo.

Methodology - Ordinary least squares and binary probit were employed to identify the determinants of financial performance and operational and financial sustainability of MFIs. Unbalanced panel data of 29 MFIs from 1999 to 2018 was used.

Findings - Financial performance is positively influenced by size. However, it is negatively linked to the depositors per borrower and the loan loss ratio. Operational sustainability was positively related to $PAR > 30$, the depositors per borrower and the productivity ratios. However, it is negatively related to $PAR > 90$ and the ratio of personal expenses to outstanding credit. Finally, financial sustainability was positively influenced by the size, and it was negatively influenced by $PAR > 90$.

Conclusions - Taking these results into account can allow microfinance actors in Togo as well as politicians and donors to better orient their actions.

Keywords: Financial performance, Financial sustainability, Microfinance, Togo.

JEL Codes: D24 D53 L25.

ÖZ

Amaç - Bu makalenin amacı, Togodaki mikrofinans kuruluşlarının (MFIler) finansal performansını ve finansal sürdürülebilirlik düzeyini etkileyen faktörleri incelemektir.

Yöntem - Araştırmada, mikrofinans kurumlarının finansal performansı ve operasyonel ve finansal sürdürülebilirliğine yönelik olarak kurumların aktif getirisinin belirleyicilerini belirlemek için en küçük kareler modeli ve ikili probit modeli kullanılmıştır. Çalışmada 1999-2018 döneminde Togodaki 29 MFInin panel verileri kullanılmıştır.

Bulgular - Araştırma sonuçları, MFInin finansal performansının pozitif olarak büyüklük değişkeninden etkilendiğini göstermektedir. Ancak, borçlu başına düşen mudi sayısı ve kredi zarar oranı finansal performansla negatif ilişkilidir. Operasyonel sürdürülebilirlik, borçlu başına mudi oranı, $PAR > 30$ ve verimlilik oranı ile pozitif ilişkilidir. Diğer yandan, Operasyonel sürdürülebilirlik, $PAR > 90$ ve kişisel giderlerin, ödenmemiş kredilere oranı ile negatif ve anlamlı bir ilişki içindedir. Özetle finansal sürdürülebilirlik; büyüklükten anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilenirken, $PAR > 90$ dan anlamlı ve olumsuz etkilenmektedir.

Sonuç - Araştırma sonuçları Togodaki mikrofinans aktörlerinin yanı sıra politikacıların ve finansal destek sağlayan örgütlerin sektördeki faaliyetlerini daha iyi yönlendirmelerine katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Finansal performans, Finansal sürdürülebilirlik, Mikrofinans, Togo

JEL Kodları: D24 D53 L25.

Önerilen Atıf Şekli / Recommended Citation: Akboglou, K. E., Özkan, B. (2023). Determinants of the financial performance and sustainability of microfinance institutions in Togo. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 1-11. DOI: 10.30976/susead.1078784

Yazarlar, telif haklarına kısıtlama olmaksızın sahiptir / Authors own copyright without restriction.

1. INTRODUCTION

Improving access to financial services for the most disadvantaged social groups has long been an issue many programs and projects have tried to solve. Therefore, many developing country governments and donors have introduced credit programs over the past 40 years to improve the accessibility of credit to rural households. Most of these programs, particularly the agricultural development banks that grant loans at subsidized interest rates have not succeeded in reaching their goals of providing services to the rural poor and being long-term lending institutions (Diagne , Zeller , & Sharma, 2001).

Microfinance institutions (MFIs), comprising a variety of providers with different juridical structures, missions, and methodologies; provide different financial products to the most disadvantaged people who have been rejected from traditional banking services (Lafourcade , Isern, Mwangi , & Brown, 2005). In this respect, microfinance institutions, by providing loans, accepting savings, transferring money, and offering insurance and other financial products to people with low incomes, have become an essential pillar of many development projects around the world, especially in developing countries. According to Ledgerwood (1999), microfinance as leading institutions has to facilitate access to credit to underserved people as a way to achieve development goals like creating jobs, alleviating poverty, assisting existing businesses, expanding their enterprises, empowering women or other vulnerable groups, and inspiring new business developments.

In addition to being the financial systems essential constituent, the microfinance industry is also seen as a tool for poverty eradication in developing nations (Tehulu , 2013). So far, the sector has succeeded in combining, to the extent possible, both inclusive finance and financial sustainability. Financial sustainability is a prerequisite for extending financial services to a significant size of microenterprises over an extended period (Christen , Rhyne, Vogel , & McKean, 1995). Sustainability enables an MFI program to operate indefinitely, independent of grant funds. Good financial performance enables organizations to leverage much larger sources of funding (i.e., customer deposits and the financial markets in broad terms). Performance and the achievement of financial sustainability, which are the focus of this research, are of high importance to microfinance institutions, donors, and, to some extent, clients. Achieving financial sustainability and maintaining good performance is not an easy goal for most microfinance institutions.

Christen et al. (1995); Hartarska (2004); Cull et al. (2007); Kereta (2007); Wale (2009); Schäfer & Fukasawa (2011); Rai et al. (2012); Tehulu (2013); Ibrahim (2015); Heng (2015); Fersi & Boujelbéne (2016); Hossain & Khan (2016); Usman et al. (2016); Bui (2017); Mustafa (2017); Ndione (2020); Kanyenda (2019); Gadedjisso-Tossou et al. (2021) ; and many other researchers have conducted extensive investigations into the financial viability and performance of microfinance institutions.

The results of these studies are diverse and vary depending on the location of the study area and the researcher. But it is also noticeable that this subject remains little treated in the case of Togo. Taking into account a single ratio (operational self-sufficiency) and a small number of microfinance institutions, Ibrahim (2015) tried to broach the subject. Thus, using multiple regression, a probit model, and more representative number of microfinance institutions over the period 1999-2018, and finally three performance measurement ratios, the present research investigated the key variables that determine the financial performance and the level of financial sustainability of MFIs in Togo.

2. LITERATURE REVIEW

The next paragraph briefly summarizes the background studies in line with the sustainability and performance of microfinance programs.

2.1. Performance of Microfinance Institutions

Various works state that an institutions performance can be understood from two perspectives. These are social performance and financial performance. According to Boye et al. (2006), social performance indicates the MFIs willingness to achieve social impact and integration into its environment. It clarifies the purpose of poverty alleviation for an MFI. Social performance can be separated into four dimensions: outreach and awareness, responsiveness, service quality, economic returns, and social accountability (Amersdorffer, Buchenrieder , & Bokusheva , 2015). Financial performance represents one of several metrics commonly employed to assess the achievement of MFIs regarding their financial performance. It is frequently viewed as a benchmark that investors rely on to conduct due diligence and evaluate an investments health; as well

as a tool that government supervisors rely on to evaluate and guide the financial sectors global health and determine conformance with regulatory measures (Rosenberg, Mwangi, Christen, & Nasr, 2003; Bui, 2017). According El Kharti (2013), financial performance is the capacity of a microfinance program to meet all its expenditures through its revenues and to finance its growth. The latter, which represents the subject of our study, has attracted a lot of interest from analysts and researchers because it is a key point in achieving the financial sustainability of microfinance programs. According to Bui (2017), all MFIs, whether they are nonprofit NGOs or profit-making MFIs, need to perform well financially, i.e., they need to make a profit, over time, to achieve self-sustainability. Many authors used different indicators for evaluating the financial performance of microfinance institutions. Thus, a number of them employed profitability ratios like Return On Asset (ROA) and sustainability ratios like Operational Self Sufficiency and Financial Self Sufficiency (Cull, Demirgüç-Kunt, & Morduch, 2007; Crombrughe, Tenikue, & Sureda, 2008; Quayes, 2015). On the other hand, some authors have only used profitability ratios to understand the financial performance of MFIs (Christen, Rhyne, Vogel, & McKean, 1995; Bui, 2017). Given the structure of this study and considering the findings of some earlier investigations, only the return on assets ratio will be used in this paper to investigate the financial performance of microfinance in Togo.

2.2. Financial Sustainability

Sustainability is the capacity of a microfinance program to sustain itself after the project lifetime (Christen, Rhyne, Vogel, & McKean, 1995; Meyer, 2002; Ibrahim, 2015). This implies that appropriate mechanisms and processes have been established to ensure that MFI services are always accessible and that customers regularly and continuously benefit from them (Bui, 2017). Sustainability, according to some authors, should not be immediately seen from a financial point of view. Sustainability in microfinance extends beyond financial considerations and can be measured in terms of institutional, market, legal policy environment, and impact (Ibrahim, 2015). Sustainability has four interrelated dimensions: financial sustainability, economic sustainability, institutional sustainability, and borrower sustainability (Khandker, et al., 1995). Bui, highlighted the fact that it has wider dimensions, involving the sustainability of the institution, sustainability of the market, sustainability of the legal policy environment, and sustainability of impact (Bui, 2017). Yet, in the present research, only the financial component of the sustainability concept will be taken into account. A microfinance institution must not rely on grant funds to support its activities to be sustainable. Financial sustainability is the ability to operate continuously or to achieve the objectives of microfinance regardless of donor support (Hossain & Khan, 2016; Bui, 2017). Some analysts identified three or four levels of financial viability to be reached by an MFI, but nowadays, most people in the microfinance sector only pay attention to two levels.

Self-sufficiency ratios are computed to evaluate financial sustainability. Operational self-sufficiency and financial self-sufficiency are generally the two degrees of self-sufficiency used to evaluate microfinance institutions (Ledgerwood, 1999). According to Meyer (2002), financial sustainability is achievable in two steps, as follows: Operation Sustainability (OSS) and Financial Self-sufficiency (FSS). Operational sustainability is the microfinance programs capacity to cover its operating costs from its business income, even if it is supported or not. On the other side, microfinance programs are financially self-sufficient as they can cover their business and funding costs through their revenues and other market-based subsidies. MIX Market defines financial sustainability as achieving an operational sustainability level of 110% or more, while operational sustainability is defined as achieving an operational self-sufficiency level of 100% or more. Operational self-sufficiency is the ratio of the total operating income to the total operating expenses (including administrative expenses, interest expenses, and loan loss provision). This last definition is the baseline of this research.

3. REVIEW OF PREVIOUS EXPERIMENTAL STUDIES

MFIs are generally considered to be dual-purpose, in that their target is to increase outreach while being able to meet their costs and remain in business in the future. In essence, a microfinance institution has two objectives: firstly, to serve a wide range of poor borrowers; and secondly, to cover its costs, which are self-sustaining (Hartarska, 2004; Kanyenda, 2019). For this reason, many researchs has been conducted on microfinance institutions performance and sustainability. In their research, entitled Maximizing the Outreach of Microenterprise Finance, Christen et al. (1995), found any clear correlation between outreach and deep outreach within the analyzed successful microfinance, and financial sustainability is achievable

even if providing financial service to low-income people. They also found that only a couple of variables accounted for the differences in the success of the MFIs studied: the levels of programs employee wages compared to local GDP, with lower wages linked to more financially sustainable programs, and the real effective interest rate, i.e., compared to inflation. However, loan size, number of clients per staff member, gross domestic product (GDP) increase, financial sector repression, and macroeconomic stability do not seem to determine success. Cull et al. (2007), sought to identify the relationship between financial performance and the outreach of leading microbanks. The evidence shows that it is possible to make a profit while simultaneously providing service to low-income people, but there is an influence of serving vulnerable people on profitability. There is also evidence that raising fees to great levels is unlikely to improve profitability and the advantage of cost reduction decreases as one deal with more affluent clients. Quayes (2015) reveals a positive complementary effect of the depth of outreach on financial sustainability. However, Adongo & Stork (2005); Zerai & Rani (2011); Tehulu (2013), found no effect of the breadth of outreach on financial sustainability.

Bui (2017), used OLS and GMM techniques and the return on assets (ROA) ratio, to investigate how the institutional environment, as well as macroeconomic indicators, influences the profitability of MFIs. He found a dynamic relationship between profitability and scale economies in MFIs. Findings revealed that loan quality appears to be a key factor influencing the profitability of MFIs in Vietnam. Fersi & Boujelbene (2016), in their study come to the outcome that the financial performance (with ROA as the dependent variable) of conventional microfinance institutions is affected positively by loan portfolio quality.

Many studies examined the effect of the size of MFIs on their financial sustainability. While for some, the logarithm of total assets has been used as an indicator or the logarithm of the gross loan portfolio as evidence, the evidence reveals a positive effect of the size on the financial performance, sustainability, and profitability. Utilizing panel data analysis on 49 MFIs in Pakistan, Usman et al. (2016), found that among other factors, the size of MFIs is a significant determinant of the financial sustainability of Pakistan microfinance programs. In East Africa, Tehulu (2013), also found size as one of the significant factors determining the financial sustainability of MFIs. In contrast, Hartarska (2004), reported a negative influence of size on the performance of MFIs.

Risk measurement ratios such as $PAR > 30$, loan write-offs, and loan loss ratios are variables that are used and generally assumed to be related negatively to the financial performance measurement indicators. Tehulu (2013), Usman et al. (2016), and Bui (2017); established the negative impact of $PAR > 30$ on financial performance. Ibrahim (2015), with data from 11 microfinance in Togo come across the result that the number of active borrowers and average credit size, as well as risk coverage and loan write-off ratio, affect sustainability. However, the portfolio is at risk of > 30 days and the loan loss rate has shown no significant effect. Schäfer & Fukasawa (2011), also found the write-off ratio and outreach as determinant factors for operational self-sufficiency. However, the depositors-to-borrowers ratio, deposits-to-loan portfolio ratio, and cost per borrower/DNP per capita were not significant variables explaining the operational self-sufficiency of microfinance programs. Hossain & Khan (2016) observed that in Bangladesh, fixed asset ratios, operating expenses, and write-off ratios are the most significant factor affecting the financial sustainability of microfinance programs. Nevertheless, the institutions size, the age of the institution, the number of borrowers per staff member, the ratio of savings to total assets, the ratio of debt to equity, the outstanding loan to total assets, and the percentage of female borrowers do not meaningfully influence the financial viability of microfinance in Bangladesh.

In conclusion, we note that there is a plurality of opinions, depending on the researcher and the context of the country or area in which the study was carried out, regarding the method of analysis and the variables that could affect the performance indicators of MFIs. Therefore, this paper will try to bring a new perspective to the case of Togo, where the microfinance sector continues to grow annually.

4. METHODOLOGY

4.1. Data and Methodology

The Microfinance Information Exchange database provides the data for this research. Information on approximately thirty-five (35) MFIs in Togo from 1999 to 2018 is available on the World Bank's DataBank Mix Market website. For our study, only a total of twenty-six to twenty-nine microfinance institutions were

selected, as they were the only ones with a minimum of one-period information on the study's dependent variables. Thus, nine (09) microfinance institutions were removed from the sample for the first model on financial performance, and six (06) were excluded from the second model on financial sustainability.

Based on the MIX Market definition of financial sustainability, we, therefore, assumed two levels of financial sustainability to be achieved by a microfinance institution. MIX Market defines financial sustainability as achieving 110% or more operational sustainability, while operational sustainability is measured as reaching 100% or more operational self-sufficiency. Thus, this study considers operational sustainability as the first step and financial sustainability as the second step of financial sustainability.

4.2. Model Specification

Two models are estimated to analyze financial performance determining factors and the financial sustainability level of microfinance programs. The first, which applies to financial performance, is a multiple regression model on non-balanced panel data of 26 MFIs in Togo between 1999 and 2018. In this model, the controlled variable is the return on assets (ROA). The independent variables of this model are represented by risk variables (write-off ratio, loan loss rate, risk cover), output variables (deposits to loan ratio), productivity and efficiency variables (cost per borrower/GNI per capita ratio), depositors to borrower ratio, and the logarithm of total assets as a proxy of the size of the microfinance. Assuming that the error is normally distributed, the second model is a probit regression model where the controlled variables are whether or not an MFI is operationally sustainable or financially sustainable. The independent variables in this model are the write-off ratio, depositors to borrowers ratio, portfolio at risk for 30 days, portfolio at risk for 90 days, the personal expense to loan ratio, borrowers per staff member as a productivity metric, and the log of total assets as an indicator of the microfinances size. This model was used by Bogan (2009) and Tehulu (2013). Tables 1 and 2 contain a more detailed description of all the variables involved in the models.

The general model is:

$$Y_{it} = \alpha_i + WX_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

With Y_{it} representing the dependent variable of i unit at t period ($i = 1 \dots N$; $t = 1 \dots T$) α_i representing the constant term X_{it} represents the explanatory variables and β its coefficients and ϵ_{it} the error term.

Extending equation 1 and after defining the variables, the following regression model is obtained:

$$ROA_{it} = W_0 + W_1(WOR_{it}) + W_2(DBRW_{it}) + W_3(CBRW_{it}) + W_4(DGLP_{it}) + W_5(LNTA_{it}) + W_6(LLR_{it}) + W_7(RICO_{it}) + \epsilon_{it} \quad (2)$$

With $i = 1 \dots 26$ and $t = 1999$ to 2018.

The second model is a probit regression model that determines whether an MFI is operationally or financially viable as the dependent variable.

The general form is:

$$Y^*_{it} = W_0 + \sum_{j=1}^{29} W_j X_{it} + \epsilon_{it} \quad (3)$$

Where Y^*_{it} is a continuous latent operational and financial sustainability variable, β_0 is the constant, X_{it} is a vector of explanatory variables and β its coefficients, and ϵ_{it} is the error term.

Extending equation (3), and after defining the variables, we obtain the one below:

$$Y^*_{it} = W_0 + W_1(WOR_{it}) + W_2(DBRW_{it}) + W_3(PAR1_{it}) + W_4(PAR2_{it}) + W_5(LNTA_{it}) + W_6(PELP_{it}) + W_7(PROD_{it}) + \epsilon_{it} \quad (4)$$

With $i = 1 \dots 29$ and $t = 1999$ to 2018.

The probability that a given MFI is financially viable $P[Y=1]$ is estimated from the equation below:

$$P[Y = 1] = \frac{1}{1 + e^{-w}} \quad (5)$$

With:

$$W = W_0 + W_1(WOR_{it}) + W_2(DBRW_{it}) + W_3(PAR1_{it}) + W_4(PAR2_{it}) + W_5(LNTA_{it}) + W_6(PELP_{it}) + W_7(PROD_{it}) \tag{6}$$

Table 1: Variable for the ROA Model

Variables	Definition and measurement	Predicted sign
Dependent	ROA = Return On Asset (Net Operating Income - Taxes) / Average Total Assets	
	WOR = Write-off ratio (Value of loans written-off / Average Gross Loan Portfolio)	-
	DBRW = Depositors/borrowers ratio	+
Independent variable	CBRW = Cost per borrower/GNI per capita ratio	-
	DGLP = Deposits/gross loan portfolio ratio	-
	LNTA = The size of the institution (Measured by the natural logarithm of total assets)	+
	LLR = Loan loss rate (Write-offs - Value of Loans Recovered) / Average Gross Loan Portfolio	-
	RICO= Risk coverage (Impairment Loss Allowance / PAR > 30 Days)	+

Table 2: Variables for the Sustainability Model

Variables	Definition and measurement	Predicted sign
Dependent	OSS = Operational sustainability (operational self-sufficiency level of 100% or more)	
	FSS = Financial sustainability (operational sustainability level of 110% or more)	
	WOR = Write-off ratio (Value of loans written-off / Average Gross Loan Portfolio)	-
Independent variable	DBRW = Depositors/borrowers ratio	+
	PAR1 = Gross loan portfolio at risk > 30 days (Outstanding balance, portfolio overdue > 30 Days + renegotiated portfolio / Gross Loan Portfolio)	-
	PAR2 = Portfolio at risk > 90 days (Outstanding balance, portfolio overdue > 90 Days + renegotiated portfolio / Gross Loan Portfolio)	-
	LNTA = The size of the institution (Measured by the natural logarithm of total assets)	+
	PELP = Personal expense/loan portfolio	-
	PROD = The productivity of the MFI i, in period t, (measured by borrowers per staff member)	+

5. FINDINGS AND DISCUSSIONS

5.1. Financial Performance

Depending on the structure of the dataset employed in this study, which is unbalanced panel data, it is then important to find out which of the random effect or the fixed effect best fits our model.

Table 3: Pairwise Correlations

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) ROA	1.000							
(2) WOR	-0.275	1.000						
(3) DGLP	0.000	0.006	1.000					
(4) LNTA	0.317	-0.092	0.257	1.000				
(5) LLR	-0.079	-0.042	0.161	0.242	1.000			
(6) RICO	-0.258	0.193	0.019	-0.119	0.065	1.000		
(7) CBRW	0.059	0.017	0.041	-0.061	-0.521	-0.098	1.000	
(8) DBRW	-0.020	0.376	-0.027	-0.014	-0.488	0.074	0.482	1.000

Using STATA, the Hausman test was performed, and the result was not significant, leading us to choose the random effect model as being much more suitable for the purpose. Further, the LM test is used to compare whether the random effect regression is better than the simple OLS regression. The probability estimate of the chi-square in the LM test is 0.0696, which is higher than 0.05. This means the null hypothesis should be accepted and the alternative one is rejected. As a result, the OLS regression is appropriate as a model for this study. According to the structure of the data set, Fisher-type tests are the most suitable for stationarity tests (Venkatesh, 2017). The p-value of the estimated test is significant, indicating that at least

one panel is stationary. A correlation and multicollinearity analysis was performed. The results are summarized in tables 3 and 4.

Table 4: Variance Inflation Factor

	VIF	1/VIF
LNTA	3.588	.279
LLR	2.78	.36
DGLP	2.757	.363
DBRW	1.842	.543
CBRW	1.779	.562
WOR	1.423	.703
RICO	1.284	.779
Mean VIF	2.208	.

Table 5: OLS Regression Results

Variables	Coef	t-value	p-value	Sig
WOR	0.5009056	1.14	0.262	-
DBRW	-0.0119025	-1.88	0.069	*
CBRW	-0.0239176	-0.34	0.735	-
DGLP	0.0330249	0.84	0.405	-
LNTA	0.0302406	3.37	0.002	***
LLR	-0.0020358	-6.12	0,000	***
RICO	-0.0550343	-0.71	0.483	-
R-squared	0.650	F-test 8.224	Prob > F	0.000

Note: ***: 1% significance; **: 5% significance; *: 10% significance.

The size indicator, expressed as the logarithm of total assets (LNTA), as expected, is positively correlated and at 1 % statistically significant. This implies that raising the size of an MFI is likely to improve its financial performance. Then any 1 million dollar increase in the total asset value of the MFI will increase at 3 % its financial performance ratio. This result can be explained by the fact that big-size microfinance programs can take advantage of scale economies and supports the premise of market power Hossain & Khan (Hossain & Khan, 2016). This outcome approves previous results from Cull et al. (2007) and Bui (2017), but is in contradiction with Hartarska (2004) and Hossain & Khan (2016).

Among the risk measurement variables, only the loan loss rate (LLR) was found to significantly correlate with financial performance. As expected, it is not only significant at the 1% level, but also has a negative factor. Its negative sign implies that an increase in this ratio would decrease the financial performance of microfinance institutions. According to the findings, any 1% increase in the loan loss rate will result in a 0.2% decline in the return on asset ratio. This implies that the institutions are suffering from low repayment and write off a lot of unpaid loans. Although significant at 10%, the depositor-per-borrower ratio shows a negative sign, contrary to what was expected. It means that a rise in this ratio negatively influences microfinance institutions financial performance. A 1% augmentation of this ratio will decrease by almost 1.2% the return on asset ratio of the MFIs. A likely explanation could be that the MFIs in question would not pursue a good policy to attract more savers, which would help diversify the sources of funds to increase their loan portfolios and thus have more income. Thus, the implementation of such a policy could be very beneficial.

Finally, surprisingly, risk cover, the write-off ratio, and the deposit to loan ratio show signs contrary to the assumptions but are not significant. Although showing a sign in line with the assumptions, the cost per borrower ratio is not significant either.

5.2. Financial Sustainability

According to the table above, only one variable is simultaneously a determinant of both operational and financial sustainability. This variable (PAR > 90), is negatively linked to the probability of being operationally and financially sustainable. Statistically significant respectively at 1% and %10, a rise in PAR > 90 impedes the chance of being operational and financially sustainable for an MFI. The write-off ratio (WOR), which is

an indicator of risk and is calculated as the ratio of written-off loans to the gross loan portfolio average, has, as expected, a negative coefficient but is not significant even at 10%. But the negative sign means that this ratio is affecting negatively the likelihood of achieving operational and financial sustainability.

Table 6: Probit Regression Results

Variables	Operational Sustainability				Financial Sustainability			
	Coef	t-value	p-value	Sig	Coef	t-value	p-value	Sig
WOR	-52.3300 (-0.859)	-0.95	0.342	-	-44.3615 (-8.236)	-1.50	.134	-
DBRW	1.3283 (0.002)	2.69	0.007	***	-0.1641 (-0.030)	-1.30	.192	-
PAR1	85.6081 (1.405)	1.87	0.061	*	5.7819 (1.073)	0.71	.476	-
PAR2	-389.762 (-6.396)	-5.26	0,000	***	-25.4430 (-4.724**)	-1.89	.058	*
LNTA	-0.4808 (-0.008)	-0.49	0.627	-	0.4458 (0.083***)	2.38	.017	**
PELP	-69.3227 (-1.138)	-1.90	0.057	*	-4.0382 (-0.750)	-0.78	.435	-
PROD	71.7522 (1.177)	4.95	0,000	***	1.2117 (0.225)	0.68	.494	-
		Chi-square	51.081		Chi-square	16.426		
		Prob>chi2	0.000		Prob > chi2	0.021		

Note: ***: 1% significance; **: 5% significance; *: 10% significance.

Looking at operational sustainability, Table 6 shows that the depositor-to-borrower ratio (DBRW) is positive and statistically significant at 1%. This means that this ratio positively affects the chance of reaching operational sustainability for microfinance institutions. According to Schäfer & Fukasawa (2011), a higher depositor-to-borrower ratio positively influences the operational sustainability of microfinance programs. Any raise in the ratio means more depositors than borrowers, and a variety of financing sources to expand the operating range and business, which will in the end increase the chance of the MFI reaching operational sustainability. Statistically significant at 10%, PAR>30 is positively related to the likelihood of being operationally sustainable. This result, although unexpected, can be explained on the one hand by the fact that the weight of outstanding balance, a portfolio overdue of more than 30 days added to the renegotiated portfolio is relatively low compared to the gross loan portfolio of the microfinance institution; on the other hand, by the fact that the microfinance institution manages to recover the majority of the unpaid balances of more than 30 days, which would allow it to sufficiently cover its operating costs. The finding is inconsistent with the study assumptions and outcomes of Rai et al. (2012); Tehulu (2013); Ibrahim (2015); Usman et al. (2016). As predicted, the personal expense to gross loan portfolio ratio negatively affects the probability of being operationally sustainable. This implies that any increase in this ratio will have a negative influence on the chance of the MFI achieving operational sustainability. The productivity ratio, measured by borrowers per staff member (PROD), shows a positive trend in the consistency of predictions. This result indicates that the high productivity of MFIs is positively related to the probability of reaching operational sustainability.

In the case of financial sustainability, the findings shown in Table 6 indicate that apart from PAR 90, only the size of the MFI (LNTA) variable significantly has an impact on financial sustainability. The size variable is positively related to the probability of an MFI achieving financial sustainability. This finding follows the hypothesis and results of Tehulu (2013); Ibrahim (2015); Usman et al. (2016). After that, neither other risk variables nor the productivity variable was seen to be significantly impacting financial sustainability.

Marginal effects of the variables are computed in parenthesis by running the command margins, predict (pu0) dydx (*) in stata. As presented in table 6, any of the marginal effects of the variables related to the operational sustainability ratio is not statistically significant. Regarding financial sustainability, the two significant variables show significant marginal effects. Thus, any increase of \$1 million in the value of an MFI's total assets will increase its chance of achieving financial sustainability by more than 8%. On the other hand, any 1% increase in PAR>90 will decrease an MFIs chance of achieving financial sustainability by more than 400%. This last result highlights the very detrimental nature of the PAR>90 ratio for the financial sustainability of the microfinance institutions analyzed in this study.

6. CONCLUSION

This research aims to identify factors affecting microfinances performance and financial sustainability in Togo. Unbalanced panel data from almost 29 microfinances from 1999 to 2018 was analyzed. Using three ratios, namely return on assets, operational sustainability, and financial sustainability, and relying on the evidence from the econometric investigation, it is found that the ratio of depositors to borrowers (DBRW), the size of the MFI (LNTA), and the loan loss rate (LLR), are the major variables affecting the financial performance of microfinance in Togo. Statistically significant at 1%, the size ratio positively influences financial performance. However, at 1% and 10%, the loan loss rate and the depositors per borrower ratio are negatively related to the financial performance. Depositors per borrower ratio, $PAR > 30$, $PAR > 90$, the personal expense to loan portfolio (PELP), and productivity ratios are the main variables influencing the operational sustainability of MFIs. Depositors per borrower, productivity ratio, and $PAR > 30$ are found to have a positive influence on operational sustainability at 1% and 10%, respectively. In contrast, a personal expense to loan portfolio ratio greater than 90 has a negative relationship with operational sustainability. Regarding financial sustainability, $PAR > 90$ and the size of the MFI are the main factors influencing financial sustainability. With a 5% significance, the size variable positively affects financial sustainability. Nevertheless, the significant $PAR > 90$ at 10% is a fund that is negatively related to financial sustainability.

Considering these results, the following recommendations could be formulated for microfinance in Togo: Given the positive effect of the size of microfinance on its financial performance, a strategy within microfinance institutions to increase assets should be adopted. Strict management of defaulted loans and measures to increase the repayment rate are necessary as they will significantly reduce losses. Measures to increase the productivity and dynamism of employees must be taken. Because of the positive effect of productivity on sustainability, the latter measures will help these structures to increase their revenues and also retain and have more customers and therefore more income sources.

The application of these recommendations can allow microfinance actors in Togo as well as politicians and donors to better orient their actions in the sector.

Etik Beyan: Bu çalışma Etik Kurul'dan herhangi bir izin gerektirmemektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi'nin herhangi bir sorumluluğu yoktur ve tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 60, 2. Yazarın katkı oranı ise % 40'dir.

Çıkar Beyanı: Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir(ler).

İntihal Beyanı: Turnitin yazılımla makalenin benzerlik taraması yapılmıştır.

Lisans: CC BY-NC. Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Ethics Statement: This study does not need any permission from the Ethics Committee. In the event of the detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 60%, 2nd author's contribution rate 40%.

Conflict of Interest: The author(s) declare/declares that there is no conflict of interest.

Plagiarism: A check for plagiarism on this article was conducted by using Turnitin Software.

License: CC BY-NC. Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

REFERENCES

- Adongo, J., & Stork, C. (2005). Factors Influencing the Financial Sustainability Of Selected Microfinance Institutions in Namibia. *The Namibian Economic Policy Research Unit*.
- Amersdorffer, F., Buchenrieder, G., & Bokusheva, R. (2015). Efficiency In Microfinance : Financial And Social Performance Of Agricultural Credit Cooperatives In Bulgaria. *Journal of the Operational Research Society*, 1(66), 57-65.
- Bogan, V. (2009). Capital Structure and Sustainability : An Empirical Study of Microfinance Institutions. . *Department of Applied Economics and Management*, 41.
- Boye, S., Hajdenberg, J., & Poursat, C. (2006). Le guide de la microfinance: Microcrédit et épargne pour le développement.
- Bui, T. T. (2017). *Factors Affecting Microfinance Development In Vietnam*. . PhD Thesis, Université Paris 13 Sorbonne Paris Cité.
- Christen, R., Rhyne, E., Vogel, R., & McKean. (1995). Maximizing The Outreach Of Microenterprise Finance : An Analysis Of Successful Microfinance Programs. USAID Program and Operations Assessment Report.
- Crombrugge, A., Tenikue, M., & Sureda, J. (2008). Performance Analysis For A Sample Of Microfinance Institutions In India. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 79(2), 269-299.
- Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., & Morduch, J. (2007). Financial Performance And Outreach: A Global Analysis Of Leading Microbanks. *The Economic Journal*, 117(517), 107-133.
- Diagne, A., Zeller, M., & Sharma, M. (2001). Empirical Measurements of Household's Access to Credit and Credit Constraints in Developing Countries : Methodological Issues and Evidence. IFPRI.
- El Kharti, L. (2013). Déterminants de la performance financière des institutions de microfinance (IMF) au Maroc: Analyse empirique. Université Paris-EST CRETEIL, Centre de Recherche en Economie Appliquée à la Mondialisation (CREAM).
- Fersi, M., & Boujelbéne, M. (2016). The Determinants of the Performance and the Sustainability of Conventional and Islamic Microfinance Institutions.
- Gadedjisso-Tossou, A., Bodjona, C., & Aboudou, M. (2021). The Influence of CSR Practices on the Financial Performance of Microfinance Institutions in Togo. *International Journal of Economics and Finance*, 13(2), 52-60. <https://doi.org/>.
- Hartarska, V., Shen, X., & Mersland, R. (2013). Scale economies and input price elasticities in microfinance institutions. *Journal of Banking & Finance*, 37(11), 118-131.
- Hartarska. (2004). Governance and Performance of Microfinance Institutions in Central and Eastern Europe and the Newly Independent States. *World Development*, 30(10), 627-643.
- Heng, S. (2015). Assessing Outreach and Sustainability of Microfinance Institutions in Cambodia . Msc Thesis, Ohio University.
- Hossain, M., & Khan, M. (2016). Financial Sustainability of Microfinance Institutions (MFIs) of Bangladesh. *Developing Country Studies*, 6(6), 69-76.
- Ibrahim, A. (2015). Determinants of Microfinance Sustainability : An Empirical Analysis of Microfinance Institutions in Togo. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 6(4), 190-196.
- Kanyenda, T. (2019). An Assessment Of Factors Affecting The Financial Performance Of Microfinance Institutions In Zimbabwe . [Bachelor Thesis], Chinhoyi University of Technology.
- Kereta, B. (2007). Outreach and Financial Performance Analysis of Microfinance Institutions in Ethiopia. *African Economic Conference United Nations Conference Center (UNCC)*. Addis Ababa, Ethiopia.
- Khandker, Shahidur, R., Khalily, Baqui, Khan, & Zah. (1995). Grameen Bank: Performance and Sustainability. Discussion Paper (306), Washington, D.C.: World Bank.

- Lafourcade , A., Isern, J., Mwangi , P., & Brown. (2005). Overview Of The Outreach And Financial Performance Of Microfinance Institutions In Africa. MIX/CGAP.
- Ledgerwood , J. (1999). Microfinance Handbook :An Institutional And Ffinancial Perspective. The World Bank, Washington, D.C.
- Meyer , J. (2002). Track record of financial institutions in assessing the poor in Asia. ADB research institute paper.
- Mustafa, A. (2017). *Factors that impact microfinance institutions performances in Sudan*. Universiti Teknologi Malaysia.
- Ndione, M. (2020). Déterminants de la performance des institutions de micro-crédits : *UEMOA et BRICS*. Université Bourgogne Franche-Comté.
- Quayes , S. (2012). Depth of outreach and financial sustainability of microfinance institutions. . *Applied Economics*, 44, 3421-3433.
- Quayes, S. (2015). Outreach and performance of microfinance institutions : A panel analysis. *Applied Economics*, 47(18), 1909-1925.
- Quayes, S. (2015). Outreach and performance of microfinance institutions : A panel analysis. . *Applied Economics*, 47(18), 1909-1925.
- Rai , A., Sandhya , R., & Ghaziabad, L. (2012). Factors Affecting Financial Sustainability of Microfinance Institutions. . *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(6), 1-9.
- Rosenberg, R., Mwangi, P., Christen, R., & Nasr, M. (2003). Microfinance Consensus Guidelines : Disclosure Guidelines for Financial Reporting by Microfinance Institutions (Second edition). *CGAP/The World Bank Group*.
- Schäfer , K., & Fukasawa , Y. (2011). Factors Determining the Operational Self-Sufficiency Among Microfinance Institutions. *Advances in Business Research*, 2(1), 172-178.
- Tehulu , T. (2013). Determinants of Financial Sustainability of Microfinance Institutions in East Africa. . *European Journal of Business and Management*, 5(17), 152-158.
- Usman , M., Ahmed , S., Mehmood , T., & Hak, N. (2016). Determinants Of Financial Sustainability Of Microfinance Institutions In Pakistan. *Journal of Contemporary Issues in Business Research*, 5(4), 92-99.
- Venkatesh, H. (2017). How to choose between panel unit root tests? (https://www.researchgate.net/post/How_to_choose_between_panel_unit_root_tests/5a39432d780be9c03b24493f/citation/download)
- Wale, L. (2009). Performance Analysis of a Sample Microfinance Institutions of Ethiopia. *International NGO Journal*, 4(5), 287-298.
- Zerai , B., & Rani, L. (2011). Is There a Tradeoff between Outreach and Sustainability of Micro finance institutions? Evidence from Indian Microfinance Institutions (MFIs). *Research Journal of Finance and Accounting*, 2(11), 32-41.



Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolü: Sağlık sektöründe bir araştırma

The role of transformational leadership in realizing organizational change: A research in the health sector

Waleed Salam Jameel ALEYASHI^a, Rifat İRAZ^b

^aDoktora Öğrencisi (PHD Candidate), Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1679-7280
E-posta/E-mail: waleed.aleyashi@lisansustu.selcuk.edu.tr

^bProf. Dr., Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6484-876X
E-posta/E-mail: rifat@selcuk.edu.tr

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Waleed Salam Jameel ALEYASHI

Makale Türü / Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Received
19.10.2022

Makale Kabul Tarihi
Accepted
03.02.2023

ROR ID
045hgzm75

ÖZ

Amaç - Bu araştırmanın amacı, Irak'ın Kerbela ilindeki bir hastanede örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolünü ortaya çıkarmaktır.

Yöntem - Araştırmada kullanılan veriler elden teslim ve çevrimiçi olarak dağıtılan anket yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve SPSS programı yardımıyla analiz edilip değerlendirilmiştir.

Bulgular - Çalışmanın sonuçları, transformasyonel liderlik ile dört alt boyutu ve örgütsel değişim arasında pozitif, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Sonuç - Transformasyonel liderlik ile örgütsel değişim arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, diğer bir deyişle transformasyonel liderliğin örgütsel değişimi olumlu etkilediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Örgütsel değişim, Liderlik, Transformasyonel liderlik
JEL Kodları: L20, M10.

ABSTRACT

Purpose - The purpose of this study is to reveal the role of transformational leadership in the realization of organizational change in a hospital in Karbala governorate in Iraq.

Methodology - The data used in the research were obtained by using hand-delivered and online distributed questionnaire method and analyzed and evaluated with the help of SPSS program.

Findings - The results of the study showed that there is a positive and statistically significant relationship between the four sub-dimensions of transformational leadership and organizational change.

Conclusions - It is understood that there is a positive relationship between transformational leadership and organizational change, in other words, transformational leadership positively affects organizational change.

Keywords: Change, Organizational change, Leadership, Transformational leadership
JEL Codes: L20, M10.

Önerilen Atıf Şekli / Recommended Citation: Aleyashi W.S.J., İraz, R. (2023). Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolü: Sağlık sektöründe bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 12-24. DOI: 10.30976/susead.1190043

Yazarlar, telif haklarına kısıtlama olmaksızın sahiptir / Authors own copyright without restriction.

1. GİRİŞ

Son yıllarda piyasalarda artan rekabet ve belirsizlik, liderlik, liderlik türleri ve örgütsel değişim gibi belirli konulara daha fazla odaklanılmasına yol açmıştır. Çalışma ortamları sürekli değişmektedir. Bu değişimin günümüzde organizasyonların performansı ve devamlılığı üzerinde etkileri vardır. Ancak, çevrelerinde meydana gelen değişikliklere ayak uydurmak genellikle örgütler için bir zorluktur. Örgütler sürekli olarak uyarlanabilir sistemler oluşturmakta başarısız olduklarında ve örgütler ile çevresel gereksinimler arasında bir dengesizlik ortaya çıktığında, örgütlerin çevresel değişikliklerle başa çıkmaları için örgütsel değişim gerekli hale gelmektedir (Onyeneke & Abe, 2021, s. 403).

Örgüt açısından bakıldığında, içinde bulunduğumuz dönemi bir öncekinden ayıran en önemli özellik, değişim hızındaki olağanüstü artıştır. Bu hızlı değişim, örgütlerin yapılarını ve operasyonlarını uyarlamak için mücadele ettikleri en önemli özelliklerden biridir (İraz & Şimşek, 2004, s. 100).

Bu çalışmada, Kerbela ilinde bir hastanede saha araştırması yapılmış; değişim ve örgütsel değişim konuları ele alınarak transformasyonel liderliğin değişim çabalarının başarısındaki rolü belirlenmeye çalışılmıştır.

Liderlerin varlığı her açıdan başarıyı desteklemiştir. Yönetimde liderliğin konumuna ruh denilebilir. Bu da bir iş zincirini yöneten bir organizasyonun veya bir grup insanın konumunun o grubun liderlik ruhuna bağlı olduğu anlamına gelmektedir (Tunnisa, Damayanti, & Baharuddin, 2021, s. 71).

Günümüzün küresel iş ortamları yüksek düzeyde belirsizlik içerdiğinden, örgütlerin yaratıcılık ve yenilikçiliği yönlendiren daha fazla transformasyonel lidere giderek daha fazla ihtiyaç duyacağı açıktır. Liderlik literatürü, liderlik ile günümüzün değişen iş ortamı arasındaki bağlantı eksikliği nedeniyle eleştirilmiştir (Ghasabeh, Soosay, & Reaiche, 2015, s. 1438). Örgütlerde transformasyonel liderlik teorisi, transformasyonel liderlerin bireysel çalışanların çıkarlarını örgütün çıkarlarıyla uyumlu hale getirmek için etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu liderler, etkili iş sonuçları elde etmek için izleyicilere yeni fikirler ve yenilikler yaratma konusunda ilham vermektedir (Ghasabeh, Soosay, & Reaiche, 2015, s. 1438). Liderliğin önemi ve örgüt içinde değişime öncülük etmedeki rolü göz önüne alındığında, bu çalışma transformasyonel liderlik kavramının örgütsel değişimi yönetmedeki rolünün önemini açıklamayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Değişim

Gelişen teknoloji, değişen iş gücü, rekabetçi baskılar ve küreselleşme, organizasyonları ve üyelerini değişimi gerçekleştirmeye ve yönetmeye teşvik eden güçlerden birkaçıdır (Stouten, Rousseau, & De Cremer, 2018, s. 752). Genel olarak değişim, bir şeyin görüldüğü veya başka bir şeye dönüştüğü, diğer şeyin bir sonuç veya çıktı olarak görüldüğü olay hakkında insanların konuşma biçimini temsil eden zamansal bir olgudur (Ford & Ford, 1994, s. 759). Başka bir deyişle, olumlu veya olumsuz olabilen bir değişim, bir sistemin, sürecin veya ortamın belirli bir durumdan diğerine planlı veya plansız olarak aktarılmasıdır. Olumlu değişim, örgütün yöntem ve süreçlerde daha etkin hale gelmesine yol açan değişimdir. Olumsuz değişim ise, verimlilik ve üretkenlikte azalmaya ve örgütsel hedeflerden uzaklaşmaya yol açan bir değişimdir (Tunçer, 2013, s. 377).

Literatür taraması sonucunda, örgütsel değişimin birçok tanımının olduğu, bu tanımların detaylarında farklılık görüldüğü ama genellemelerde tutarlı olduğu görülmüştür. Stouten vd. (2018)'ne göre örgütsel değişim, örgütü mevcut durumundan arzu edilen gelecekteki bir duruma taşıyan kasıtlı faaliyetler olarak tanımlanır (Stouten, Rousseau, & De Cremer, 2018, s. 752). Bu tanım, örgütsel değişimin niyetli ve planlı olduğunu ima etmekte, ancak bu doğru olmayabilir, zira örgüte uygulanan dış baskıların bir sonucu olarak da bazı örgütsel değişimler meydana gelmektedir. Ayrıca Tunçer'e (2013) göre örgütsel değişim, örgütün çeşitli alt sistemlerinde ve unsurlarında ve bunlar arasındaki ilişkilerde meydana gelebilecek her türlü değişikliği ifade eder. Bu anlamda örgütsel değişim, yaratıcılık, yenilik, büyüme ve gelişme gibi tüm olay ve olguları kapsayacak kadar kapsamlıdır (Tunçer, 2013, s. 377).

Örgütsel değişim rutin olarak bir tür başarısızlık bağlamında meydana gelmekte (Weick & Quinn, 1999, s. 362), bu da sonunda örgütün bir durumdan diğerine geçmesine yol açmaktadır (Oreg & Berson, 2019, s. 273). Örgütsel değişim, bir örgütün mevcut yapısını, iş süreçlerini, stratejilerini veya organizasyonu önemli ölçüde etkileyebilecek kültürünü değiştirdiği süreci ifade etmektedir (Li, Sun, Tao, & Lee, 2021, s. 2). Değişim, değişikliğe neden olan belirli güce ve değişikliğin amacına bağlı olarak planlı veya plansız

olabilmektedir (Bozkurt, 2020, s. 11). Planlı değişim, örgütte acil iyileştirme gerektiren sorunlar keşfedildiğinde meydana gelmektedir. Ürün yeniliği ve iş yapısı değişikliği gibi planlı değişiklikler, örgütlerin proaktif olarak performanslarını ve etkinliklerini iyileştirmelerine yardımcı olmaktadır. Buna karşılık, plansız değişim, örgü tarafından proaktif olarak başlatılan bir değişim türü olmayıp, genellikle öngörülemeyen dış güçler tarafından gerçekleşmektedir (Li, Sun, Tao, & Lee, 2021, s. 2). Değişimin başarılı bir şekilde uygulanması ve bu değişikliklerin olumsuz sonuçlarını en aza indirilmesi amacıyla, çalışanların değişikliklere yönelik tutum ve davranışlarını derinlemesine anlamak çok önemlidir. Örgütsel değişim ve özellikle plansız değişim, çalışanlar için örgütle ilişkilerini etkileyebilecek birçok soruna, soru ve şüphelere yol açabilmektedir. Örgütsel değişime ilişkin olumsuz yorumlar ve geribildirim, çalışanlarda direniş, kızgınlık ve ayrılmayı içermektedir ve örgütsel değişimin başarılı bir şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir (Li, Sun, Tao, & Lee, 2021, s. 1).

Örgütsel değişim arayışı iki yola çıkmaktadır (Oreg & Berson, 2019, s. 275). Birincisi, örgütsel değişimin geliştiği süreçleri gerçekleştirmeyi amaçlarken, ikincisi ise değişimin sonuçlarını izlemeyi içermektedir. Birinci yoldaki çalışmalar, değişimin evrimini, örgütsel değişimi ve bunun sonuçlarını şekillendiren makro düzeydeki faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu alandaki araştırmalar sosyolojik eğilimlidir. Uygulama süreci ise, strateji alanında uzmanlaşmış örgütsel davranışla ilgili bilim insanları ve araştırmacılar tarafından yürütülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar ise; araştırma sürecinde ortaya konan sonuçlar, değişimin başarı derecesini (değişim sonuçları) ve değişikliğin örgüt üzerindeki özel etkisini (örgütsel sonuçlar) kapsamaktadır. Bu süreçteki araştırmalar, örgütsel değişimin değişimden etkilenenler üzerindeki etkisi ile ilgilenmektedir (Oreg & Berson, 2019, s. 275). Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, örgütsel değişimin sonuçlarının gerçekleşmesinin yıllar alabileceği, bunun da değişimi yöneten kişinin değişimle ilgili müdahaleler yapma ve sonuçlar hakkında geri bildirim alma fırsatlarının sınırlı kalmasıdır. Değişikliğin aynı nitelikte olmaması ve özellikle geri bildirim alma olanaklarının her an mümkün olmaması, değişim sonuçlarının yorumlanmasını da güçleştirebilmektedir (Stouten, Rousseau, & De Cremer, 2018, s. 753).

Örgütler genellikle, değer yaratmaya yönelik kaynakları edinme ve kullanma güçlerini etkileyen sınırlarının ötesindeki koşullardan etkilenir. Genel olarak öngörülebilir, hazırlanmış ve yönetilen bir fırsat olarak kabul edilen örgütsel değişimin temel amacı, mevcut durumdan daha iyi bir duruma geçmektir. Statükoda bir kaymaya neden olan örgütsel değişimler, örgütsel hiyerarşinin çeşitli seviyelerinde dirençle karşılaşmak zorundadır. Örgütsel değişime direnç ve yeni fırsatlara yeterli yanıt verilmemesi, sürdürülemez koşullara yol açabilir ve bu nedenle sürdürülebilir performans, örgütsel değişimin ana gerekçesi olabilir (Orji, 2019, s. 102). Örgütlerin, değişimi ele almak ve yönetmek için açık bir yaklaşıma sahip olması gerekir. Ayrıca, sürdürülemez bir statükodan daha sürdürülebilir bir statükoya geçişi teşvik etmeyi amaçlayan uygun stratejilere dair öngörü çok önemlidir (Orji, 2019, s. 102).

Prosedürel modeller ve tanımlayıcı modeller olmak üzere iki değişim yönetimi modeli kategorisi ayırt edilmiştir. Prosedürel model, değişim yapma ve yönetme adımlarına odaklanırken; tanımlayıcı model, organizasyonel performansı ve organizasyonel değişimin başarısını etkileyen temel değişkenlere ve faktörlere odaklanmaktadır (Errida & Lotfi, 2021, s. 2).

İraz ve Şimşek'e (2004) göre örgütsel değişime ilişkin görüşlerin çoğunun yanlış genellemelere dayandırıldığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, örgütsel değişim, kapsamı iyice belirlenmemiş, anlaşılması zor ve henüz tam olarak aydınlatılmamış bir süreçtir. Bu inancın ortaya çıkmasına neden olan sebeplerden bazıları şu şekilde açıklanabilmektedir (İraz & Şimşek, 2004, s. 103):

- ✓ Konusu insan olduğu için örgütsel değişim çok karmaşıktır.
- ✓ Örgüt içinden veya dışından bazı güçlerin etkisi altında meydana gelen örgütsel değişim, anlık bir olay olmayıp, örgütün ömrü boyunca devam eden bir süreçtir.
- ✓ Örgütsel değişim, doğası gereği yöneticileri ikircikli bir konuma sokmaktadır. Çünkü yöneticinin davranışları, mevcut ilişkiler sistemini bozmadan değişimi getiremez ve bu, organizasyonda istikrarlı bir durum yaratmaya yönelik davranışına karşı bir tutum yaratmaktadır.

Değişim yönetimi karmaşık ve riskli bir süreçtir. Bu nedenle birçok örgüt örgütsel değişim projeleri ile mücadele etmekte ve beklenen sonuçlara ulaşamamaktadır (Errida & Lotfi, 2021, s. 1). Birkaç çalışma, çoğu organizasyonel değişim girişiminin, %60-70'lik bir tahmini başarısızlık oranıyla başarısız olduğunu vurgulamıştır. Yüksek başarısızlık oranı, başarısızlığı azaltabilecek ve örgütsel değişimin başarısını artıracak faktörler hakkında endişeleri artıran süregelen endişeleri artırmaktadır. Araştırmacılar ve

danışmanlık örgütleri, değişim projelerinin başarı oranını artırabilecek çeşitli değişim yönetimi modelleri geliştirmiştir (Errida & Lotfi, 2021, s. 1).

Değişime yönelik tutumsal tepkilerin önemli bir itici gücü olarak kabul edilen değişim olayları sırasındaki liderlik faaliyetleri de dâhil olmak üzere, çeşitli faktörler, söz konusu değişime yönelik davranışsal tepkilerin öncüsü olarak hizmet edebilmektedir. Örgütsel değişim bağlamında liderliğin önemini tartışırken, bazı çalışmalar (Herold vd., 2008; Hughes ve Ford, 2016) vakaya özel liderlik eylemlerine, örneğin liderlik değişimine odaklanırken, diğerleri transformasyonel liderlik gibi daha istikrarlı lider davranışlarına odaklanmaktadır (Onyeneke & Abe, 2021, s. 405).

2.2. Liderlik ve Transformasyonel Liderlik

Literatür incelendiğinde liderlik kavramının birçok farklı tanımının olduğu ortaya çıkmaktadır. En basit ifadeyle liderlik, insanları etkileme yeteneğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle liderlik, “belirli şartlar altında, belirli kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci” olarak tanımlanabilmektedir (Koçel, 2003, s. 583). Daha geniş anlamda ise liderlik, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi amacıyla halkın istekli katılımını sağlayan sosyal etki sürecini temsil eden bir kavramdır. Örgütsel anlamda ise liderlik, örgütün amaçlarına ulaşmasını sağlamak için insan kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde yönlendirme yeteneğidir. Buna göre liderin birincil görevi, örgütün stratejik hedeflerine ulaşması için bir eylem planı hazırlamaktır (İraz & Şimşek, 2004, s. 107).

Transformasyonel liderlik tarzı genellikle bir vizyon oluşturma, organizasyonu yeniden yapılandırma ve yeniden düzenleme, ekip gelişimi için yönergeler oluşturma ve dış toplulukla etkileşim kurma ile ilişkilendirilmektedir (Antonopoulou, Halkiopoulou, Barlou, & Beligiannis, 2021, s. 4). Geleneksel, karizmatik, rasyonel, otoriter, demokratik, kolektivist ve transformasyonel olmak üzere birçok liderlik türü vardır. Bu çalışmanın odak noktası, araştırmaya konu olan transformasyonel liderliktir (Tunnisa, Damayanti, & Baharuddin, 2021, s. 71). Transformasyonel liderler, izleyicilerini olağanüstü sonuçlar elde etmeleri için motive eden, onlara ilham veren ve bu süreçte kendi liderlik yeteneklerini geliştiren kişilerdir (Bass & Riggio, 2006, s. 3).

Transformasyonel ve transaksiyonel liderlik teorileri, örgütsel değişimle ilgili en önemli karşılaştırmalı liderlik teorileri arasındadır (İraz & Şimşek, 2004, s. 109). Burns (1978), transformasyonel liderliği transaksiyonel liderlikle karşılaştıran ilk araştırmacıdır (Rafferty & Griffin, 2004, s. 333). Burns (1978), politik bağlamda transformasyonel liderlik ve işlemler hakkında başlangıç fikirleri geliştiren ilk kişidir ve Bass (1985) bunları örgütsel bağlamda rafine etmiş ve sunmuştur (Eisenbach, Watson, & Pillai, 1999, s. 83). Transaksiyonel liderlik, liderler ve izleyiciler arasında, liderin arzularının yerine getirilmesi sonucunda izleyicilerin ücret veya statü aldığı karşılıklı bir ilişkiyi içermektedir. Buna karşılık, transformasyonel liderler, sadece liderin isteklerine uymak yerine, izleyicilerin tutumlarını, inançlarını ve değerlerini değiştirerek, takipçilerini beklentilerin ötesinde performans göstermeye motive etmektedir (Rafferty & Griffin, 2004, s. 333).

Bu alanda yapılan bazı araştırmalar (Leithwood & Jantzi, 2000) transformasyonel liderliği etik açıdan değerlendirmektedir. Örneğin, Leithwood ve Jantzi'ya göre transformasyonel liderlik, insanların misyon ve vizyonunu yeniden tanımlamayı, bağlılıklarını yenilemeyi ve hedefe ulaşmak için sistemlerini yeniden yapılandırmayı kolaylaştıran liderliktir. İzleyicileri liderlere dönüştüren ve liderleri ahlaki ajanlara dönüştürebilen karşılıklı motivasyon ve yükselme ilişkisidir. Bu nedenle, transformasyonel liderlik etik olarak temellendirilmelidir (Hay, 2006, s. 4). Bennis'e (1986) göre transformasyonel liderlik, bir kişinin diğerlerinin ruhlarına insan bilincini uyandıracak, anlamlar inşa edecek ve bir güç kaynağı olan insan niyetine ilham verecek şekilde erişme yeteneğidir (Bennis, 1986, s. 70). Transformasyonel liderliğin etiği, Burns (1978), Bass (1985) ve Howell ve Avolio (1992) ve diğer araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Bass & Steidlmeier, 1999, s. 186). Burns'e göre, bir liderin transformasyonel olabilmesi için etiğe uygun yaşaması gerekmektedir. Bass'a göre, transformasyonel liderler değerlerine bağlı olarak erdemli veya aşağılık olabilirler. Howell ve Avolio ise, yalnızca ortak yararlarla ilgilenen sosyal liderlerin gerçekten transformasyonel liderler olabileceğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda, öncelikle kendi çıkarlarıyla ilgilenen kişisel liderler, gerçekten transformasyonel liderler olamazlar (Bass & Steidlmeier, 1999, s. 186).

Transformasyonel liderin yönetsel özellikleri şu şekilde açıklanabilmektedir (İraz & Şimşek, 2004, s. 110-111):

- ✓ Karizma (Rafferty & Griffin, 2004, s. 330): Bu kavram; daha sonra “ideal etki” olarak yeniden adlandırılmıştır. Saygı ve güven kazanmaya yansıyan bir misyon ve vizyon duygusu yaratarak izleyicilerine gurur aşıl原因an bir liderdir. Karizmatik etkinin iki yönü vardır (Bass & Riggio, 2006, s. 6): lider davranışları ile takipçiler ve diğer üyeler tarafından lidere atfedilen unsurlar.
- ✓ İlham verme: İzleyicilerinin yüksek beklentilerini sembollerle yansıtan ve onlara önemli hedeflere basit yollarla ulaşmayı öğreten liderdir.
- ✓ Zihinsel uyarım: İzleyicilerin zekâ, mantık ve problem çözme yeteneklerini geliştirmesine özenle yardımcı olan bir liderdir.
- ✓ Bireysel ilgi: İyi gelişmiş rehberlik etme becerilerinin bir sonucu olarak, bu lider herkesle yakından ilgilenmekte ve izleyicilere bireysel ilgi göstermektedir.

Bu dört boyut, organizasyonlarda entelektüel sermayeyi geliştirmeyi ve yönetmeyi amaçlayan bilgiye dayalı bir ekonomide etkin bir lideri temsil etmektedir (Ghasabeh, Soosay, & Reaiche, 2015, s. 1439).

Transformasyonel liderler, (Maslow’un hiyerarşisine göre) hayatta kalmaya vurgu yaparak insanları daha düşük ihtiyaç düzeylerinden daha yüksek seviyelere yükseltmektedir. Bu liderlik biçimi, liderlerin izleyicilerine örneğin sadece bir “çalışan” olarak değil, “tam” insanlar olarak davranmasını gerektirmektedir (Hay, 2006, s. 4). Transformasyonel liderler, başkalarını başlangıçta amaçladıklarından daha fazlasını yapmaya ve çoğu zaman mümkün olduğunu düşündüklerinden daha fazla eyleme motive etmektedir. Bu liderler daha katı beklentiler belirlemekte ve genellikle daha yüksek performans elde etmektedir. Transformasyonel liderler ayrıca daha kararlı ve tatmin olmuş takipçilere sahip olma eğilimindedir. Ayrıca, transformasyonel liderler, izleyicilerini güçlendirir ve onların bireysel ihtiyaçları ve kişisel gelişimleri ile ilgilenerek, takipçilerin liderlik potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Bass & Riggio, 2006, s. 4). Bu doğrultuda transformasyonel liderliğin, izleyicilerin beklenen performansın yanı sıra yüksek düzeyde takipçi memnuniyeti ve gruba ve örgüte bağlılığı aşmasına yol açabileceğine dair daha fazla kanıt birikmektedir (Bass & Riggio, 2006, s. 3). Transformasyonel liderlik, gruplarda yer alan bireylere geleceğe dair ilham kazandırmak suretiyle onları geleceği bugünden şekillendirmek konusunda cesaretlendirmektedir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Liderlik, başarılı bir örgütsel değişim sürecinin anahtarıdır. Bu nedenle örgütsel değişimde liderliğin rolü ve önemi akademisyenlerin ve araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu araştırmanın amacı, Kербela’daki bir sağlık kuruluşunda örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolünü belirlemektir. Bu nedenle transformasyonel liderlik ile örgütsel değişim arasındaki ilişki ve etkileşim incelenmekte, transformasyonel liderliğin örgütsel değişimi gerçekleştirmedeki bireysel boyutları da ele alınmaktadır. Bu bağlamda kamu kuruluşlarında yöneticilerin transformasyonel liderlik davranışları gösterip göstermediği, bu liderlik davranışının örgütsel değişime etkisinin olup olmadığı, varsa nasıl ve ne ölçüde olduğu araştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolünün araştırıldığı bu araştırmanın evrenini Irak’taki tüm sağlık çalışanları, örneklemini ise Kербela’daki bir sağlık kuruluşunda yer alan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Örnekleme aşamasında basit tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Anketler elden teslim edilerek ve e-posta ile WhatsApp gibi sosyal medya araçları kullanılarak dağıtılmıştır. Personellere dağıtılan toplam anket sayısı 250, toplanan anket sayısı ise 204’tür. Dolayısıyla geri dönüş oranı % 81,6’dır.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Araçları

Araştırma anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, iş unvanı ve çalışma süresi gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 9 soru bulunmaktadır. İkinci bölüm örgütsel değişim değişkeni ile ilgili maddelere ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise transformasyonel liderlik değişkeni ile ilgili maddeler yer almaktadır.

Örgütsel Değişim Ölçeği: Örgütsel değişimi ölçmek için (Rafferty & Griffin, 2006, s. 1157) tarafından geliştirilen 9 maddeden oluşan Örgütsel Değişim Ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğin Türkçe uyarlaması maddeleri (Karakuş & Yardım, 2014) tarafından yapılmıştır.

Transformasyonel Liderlik Ölçeği: Literatür incelendiğinde transformasyonel liderliğe ilişkin araştırmaların nitel ve nicel araştırma şeklinde yer aldığı görülmektedir. Avolio ve Bass tarafından geliştirilen “Çoklu Faktör Liderlik Ölçeği- MLQ” nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Erdoğruca, 2011, s. 136-137). Bu araştırmada, transformasyonel liderliği ölçmek için (Avolio & Bass, 2004) tarafından geliştirilen yirmi maddelik bir ölçeğin dokuz maddesi kullanılmıştır. Yine, bu çalışmada kullanılan transformasyonel liderlik ölçeği (Erdoğruca, 2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır.

Transformasyonel liderlik davranışlarının alt boyutları dört boyutta değerlendirilmektedir. Birinci boyut idealist etki ve karizma, ikinci boyut izleyenlere ilham verici liderlik yapma, üçüncü boyut entelektüel teşvik ve dördüncü boyut bireyselleştirilmiş düşünceden oluşmaktadır. 14. ve 15. maddeler transformasyonel liderliğin karizma ile ilgili boyutunu, 16-18 numaralı ifadeler entelektüel gücün boyutlarını, 19-20 numaralı ifadeler bireysel ilgi boyutunu ve 21-22 numaralı ifadeler ilham boyutunu ölçmektedir (Erdoğruca, 2011, s. 136-137).

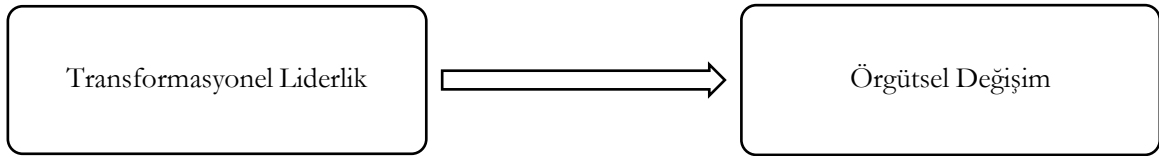
Ölçeklendirme yöntemi olarak her iki ölçekte de “1. Kesinlikle katılmıyorum... 5. Kesinlikle katılıyorum” şeklinde sıralanan 5’li Likert türü ölçek tipindeki ifadeler kullanılmıştır.

Bu araştırmada elde edilen veriler anket yöntemi tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve SPSS paket programında değerlendirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmamızda, örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde transformasyonel liderliğin rolünün olduğu temel varsayımıyla Şekil 1’de gösterildiği gibi aşağıdaki model oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli



Araştırmanın hipotezleri ise aşağıdaki gibidir:

H0: Transformasyonel liderlik ile örgütsel değişim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: Transformasyonel liderliğin örgütsel değişim üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H1a: Transformasyonel liderliğin alt boyutu olan karizmanın örgütsel değişim üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H1b: Transformasyonel liderliğin alt boyutu olan izleyenlere ilham verici liderlik yapmanın örgütsel değişim üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H1c: Transformasyonel liderliğin alt boyutu olan entelektüel teşviğin örgütsel değişim üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H1d: Transformasyonel liderliğin alt boyutu olan bireyselleştirilmiş düşüncenin örgütsel değişim üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde demografik özellikler analizi, normallik testi, güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizi üzerinde durulmuştur. Ayrıca, veri analizi bulgularına dayalı olarak çalışmanın sonuçları yorumlanmış ve sonunda önerilerde bulunulmuştur.

4.1. Demografik Analiz

Araştırmanın bu bölümünde, Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların demografik bilgilerine yer verilerek söz konusu bilgiler yorumlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	139	62,7
	Kadın	65	37,3
Medeni Durum	Evli	126	61,8
	Bekâr	78	38,2
Yaş	18 yaş altı	56	27,5
	18-24	113	55,4
	25-34	23	11,3
	35-49	12	5,9
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans	22	10,8
	Hemşirelik	33	16,2
	Lisans	145	71,1
	Lisans Üstü	4	2,0
Kurumda Çalışma Süresi	1 Yıldan az	30	14,7
	1-3	75	36,8
	4-6	53	26,0
	7-9	11	5,4
	10-15	19	9,3
	16-20	6	2,9
	20 yıl üzeri	10	4,9
	1 Yıldan az	24	11,8
Yaşam Boyu Çalışma Süresi	1-3	50	24,5
	4-6	49	24,0
	7-9	27	13,2
	10-15	23	11,3
	16-20	17	8,3
	20 yıl üzeri	14	6,9
Yönetici ile Çalışma Süresi	1 Yıldan az	93	45,6
	1-3	76	37,3
	4-6	18	8,8
	7-9	12	5,9
	10-15	2	1,0
	16 yıl üzeri	3	1,5

Tablo 1’de gösterilen sonuçlara göre katılımcıların 139’u (%62,7) erkek, 65’i (%37,3) kadın olmak üzere erkeklerin katılım oranı kadınların katılım oranından daha yüksektir.

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında 126’sının (%61,8) evli, 78’inin (%38,2) bekâr olduğu görülmüştür.

Katılımcıların yaş değişkeni incelendiğinde, 18-24 yaş grubunun 56 (%27,5), 25-34 yaş grubunun ise 113 (%55,4) kişi olduğu görülmektedir. Ayrıca 35-49 yaş grubu 12 (%5,9) kişiden oluşmaktadır. Buna göre araştırmaya katılanların çoğunluğunun %82,9 ile 18-34 yaş arasında gençlerden oluştuğu söylenebilir.

Eğitim düzeyine bakıldığında katılımcıların %10,8’i ön lisans, %16,8’i hemşirelik mezunu olduğu görülmektedir. Öte yandan lisans eğitim mezunları toplam örneklemin %71,1’ini, lisansüstü mezunları ise %2’sini temsil etmektedir.

Katılımcıların kurumdaki çalışma süreleri incelendiğinde ise %14,7’sinin 1 yıldan daha az, %36,8’inin 1-3 yıl arasında, %26’sının 4-6 yıl arasında, %5,4’ünün 7-9 yıl arasında, %9,3’ünün 10-15 yıl arasında, %2,9’unun 16-20 yıl arasında ve %4,9’unun 20 yıl ve üzerinde çalıştığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların toplam çalışma süreleri incelendiğinde ise %11,8'inin 1 yıldan daha az, %24,5'inin 1-3 yıl arasında, %24,0'ünün 4-6 yıl arasında, %13,2'sinin 7-9 yıl arasında, %11,3'ünün 10-15 yıl arasında, %8,3'ünün 16-20 yıl arasında ve %6,9'unun 20 yıl ve üzerinde çalıştığı tespit edilmiştir.

Yönetici ile çalışma süreleri incelendiğinde %45,6'nın 1 yıldan daha az, %37,3'ünün 1-3 yıl arasında, %8,8'inin 4-6 yıl arasında, %5,9'unun 7-9 yıl arasında, %1,0'inin 10-15 yıl arasında ve %1,5'inin 16 yıl ve üzerinde çalıştığı ortaya çıkmıştır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik, ölçeğin belirlemek istediği bilgiyi istikrarlı ve tutarlı bir şekilde ölçme derecesidir. Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar; test ve tekrar test, alternatif biçimsel yöntemler, iç tutarlılık analizidir. İç tutarlılığı ölçmek için en yaygın yöntem Cronbach Alpha katsayısıdır. Alfa değeri 0 ile 1 arasında olup ve kabul edilebilir değer en az 0,7 olmalıdır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2012, s. 126). Bu bağlamda araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için Cronbach Alpha (α) katsayısı kullanılmıştır. Bu durumda ankette kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi sonucunda belirlenen Cronbach Alpha katsayıları (α) Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Bulguları

Ölçek	Cronbach's Alpha (α)	Yorum
Transformasyonel Liderlik	,92	Mükemmel
Örgütsel Değişim	,73	İyi
Karizma	,76	İyi
Entelektüel Teşvik	,85	Mükemmel
Bireyselleştirilmiş Düşünce	,82	Mükemmel
İlham Verici	,98	Mükemmel

Tablo 2'de gösterildiği gibi, tüm çalışma ölçeklerinin güvenilirlik katsayısı mükemmel ile iyi arasında değişmektedir.

4.3. Ölçeklerin Normallik Testlerine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada veri dağılımının normal olup olmadığını belirlemek amacıyla Fisher'in çarpıklık ve basıklık testi yapılmıştır. Fisher'in çarpıklık ve basıklık ölçeği, verilerin dağılımını değerlendirmek için en yaygın kullanılan ölçeklerden biridir (Blanca, Arnau, López-Montiel, Bono, & Bendayan, 2013, s. 4). +1 ile -1 arasındaki basıklık değeri ölçüm açısından mükemeldir (George & Mallery, 2019, s. 114). Çarpıklık ve basıklık değerleri, Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre -1.50 ve +1.50 arasında normal dağılım olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber George ve Mallery (2010)'e göre -2.00 ile +2.00 arasındaki çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılım olarak kabul edilebilmektedir (Özdemir, 2019, s. 16). Bu bağlamda, çalışmadan elde edilen verilerin normallik dağılımını değerlendirmek amacıyla yapılmış olan analizlerin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Normallik Dağılımı Değerleri

Değişkenler	Çarpıklık Değeri	Basıklık Değeri	Ortalama	S. Sapma
Transformasyonel Liderlik	-0,091	-1,019	3,053	1,115
Örgütsel Değişim	-0,528	0,302	3,165	0,672
Karizma	-0,241	-0,838	3,186	1,152
Entelektüel Teşvik	-0,135	-1,162	3,106	1,257
Bireyselleştirilmiş Düşünce	-0,028	-1,185	2,985	1,295
İlham Verici	0,064	-1,299	2,911	1,377

Not: Çarpıklık Değeri = Skewness, Basıklık Değeri = Kurtosis

Tablo 3'te gösterildiği üzere tüm maddeler, basıklık ve çarpıklık değerleri bakımından -1,5 ile +1,5 değerleri arasında bulunmaktadır. Tüm maddeler normallik varsayımını sağladığından söz konusu sonuç değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

4.4. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, aralık ve oran seviyelerinde ölçülen iki değişken arasındaki ilişkinin veya bağımlılığın ciddiyetini belirlemek için kullanılan analitik bir tekniktir. Korelasyon analizi sonucunda hesaplanan korelasyon katsayısı r ile gösterilir ve -1 ile +1 arasında bir değer alabilmektedir. +1 katsayısı iki değişken arasında mükemmel bir doğrusal pozitif ilişki olduğunu, -1 katsayısı ise iki değişken arasında mükemmel bir doğrusal negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Katsayının sıfır olması iki değişken arasında görünür bir ilişkinin olmadığı anlamına gelmektedir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2012, s. 228). Bu çalışmanın verileri normal dağılım olması nedeniyle Pearson analiz tekniğini kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyon analizi aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

		1	2	3	4	5	6	
Pearson Korelasyonu	1. Örgütsel Değişim	r	1					
		p						
	2. Transformasyonel Liderlik	r	,329**	1				
		p	0,000					
	3. Karizma	r	,320**	,854**	1			
		p	0,000	0,000				
	4. Entelektüel Teşvik	r	,232**	,920**	,778**	1		
		p	0,001	0,000	0,000			
	5. Bireysel İlgi	r	,289**	,907**	,718**	,758**	1	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000		
	6. İlham Verici	r	,341**	,818**	,536**	,621**	,726**	1
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	

** Korelasyon 0,01 düzeyinde (2-kuyruklu) önemlidir. N= 204.

Tablo 4'te gösterilen sonuçlara göre, transformasyonel liderlik ile örgütsel değişim arasındaki ilişkinin anlamlı, pozitif ve orta düzeyde olduğu bulunmuştur (r : ,329). Sonuçlar ayrıca transformasyonel liderliğin tüm alt boyutlarının örgütsel değişim ile pozitif ve anlamlı olarak ilişkili olduğunu göstermiştir. Karizma ile örgütsel değişim arasındaki ilişki pozitif ve orta (r : ,320), entelektüel teşvik ile örgütsel değişim arasındaki ilişki pozitif ve zayıf (r : 232), bireyselleştirilmiş düşünce ile örgütsel değişim arasındaki ilişki pozitif ve zayıf (r : 289) ve ilham verici ile örgütsel değişim arasındaki ilişki pozitif ve orta düzeydedir (r : 341).

4.4. Regresyon Analizi

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkileri incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Sheather , 2009, s. 15). Diğer bir deyişle regresyon analizi, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yönelik bir tekniktir (Sarstedt & Erik, 2014, s. 194). Gürbüz ve Şahin'e (2018) göre regresyon analizinin amacı, bağımlı değişken ile bağımsız değişken veya bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu düşünülen bir değişken arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Diğer bir deyişle değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri araştıran bir analizdir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 269). Bu kapsamda transformasyonel liderliğin örgütsel değişimi üzerindeki etkisini incelemek ve araştırma hipotezinin desteklenip desteklenmediğini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve analizin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 5. Regresyon Katsayıları^a

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	t	Sig. (Anlamlılık)	Çoklu Doğrusal Bağntı İstatistikleri		
	B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF	
1. (Sabit)	2,487	0,133		18,653	0,000			
1	Karizma	0,185	0,064	0,317	2,899	0,004	0,355	2,820
	Entelektüel Teşvik	-0,104	0,063	-0,194	-1,642	0,102	0,304	3,290
	Bireysel İlgi	-0,003	0,063	-0,007	-0,055	0,956	0,290	3,447
	İlham Verici	0,145	0,047	0,297	3,086	0,002	0,460	2,176

a Bağımlı Değişken: Örgütsel Değişim.

Not: R² = ,156; Düzeltilmiş R²: ,139; F: 9,187; p <0.1; Durbin Watson= 1,99; Durum İndeksi<30

Çoklu regresyon analizi yapabilmek için bazı ön koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda, çoklu regresyon analizinin ön koşullarının sağlanıp sağlanmadığını incelemek için otokorelasyon analizi (Durbin Watson), durum indeksi (Condition Index) ve çoklu bağlantı sorunu (Tolerans ve VIF) analizi kullanılmıştır.

Çoklu doğrusal bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için Tolerans ve VIF ile kullanılacak resmi bir kesme değeri yoktur (Senaviratna & Cooray, 2019, s. 3). VIF 1 ise, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bir ilişki olasılığı sıfıra yakındır. Yüksek bir VIF değeri ise, bağımsız değişkenler arasında var olan güçlü bir ilişkinin göstergesidir. Genel olarak, 10'dan büyük bir VIF değerinin, bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal ilişki için ciddi bir sorun oluşturduğu kabul edilmektedir (Akdi, 2005, s. 494). Field (2005) ve Mertler ve Vannatta (2005)'e göre tolerans değerleri ,1'den büyükse değişkenler arasında çoklu doğrusal sorunu yoktur (Çokluk, 2010, s. 1379). Durbin Watson testi değerinin 1,5-2,5 olması otokorelasyon olmadığının bir göstergesidir (Kalaycı, 2010, s. 267). Bu çalışmada Durbin Watson değeri 1,99 olduğundan analizde otokorelasyon olmadığı söylenebilmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre Durbin Watson'ın, Tolerans, VIF ve Durum İndeksi (Condition Index) değerleri incelendiğinde, bu çalışmadaki dört bağımsız değişken arasında çoklu doğrusal bir ilişki olmadığı sonucuna varılabilmektedir.

Ayrıca yukarıdaki Tablo 5'teki analiz sonuçları incelendiğinde, F-testi anlamlılık değerinin 0,05'ten (0,00 < 0,05) küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla regresyon modelinin anlamlı olduğu [$F = 9,187$, $p = ,000$] kanıtlanmıştır. Bununla beraber transformasyonel liderliğin, örgütsel değişim düzeylerindeki değişimin %15,6'nı açıklamaktadır ($R^2 = ,156$). Transformasyonel liderliğin her bir alt boyutunun örgütsel değişim üzerindeki etkisini incelemek amacıyla regresyon analizi tablosu incelendiğinde, model değişkenleri arasındaki bazı ilişkilerin anlamlı ($p < .01$), bazılarının ise anlamlı olmadığı ($p > .01$) sonucuna varılmıştır. Transformasyonel liderliğin karizma ($b = .317$, $p < .01$), ve ilham verici ($b = .047$, $p < .01$) alt boyutların örgütsel değişimi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Buna karşın transformasyonel liderliğin; entelektüel teşvik ($b = -.194$, $p > .01$) ve bireysel ilgi ($b = -.007$, $p > .01$) alt boyutların örgütsel değişimini olumlu yönde etkilemediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda H1, H2 ve H5 hipotezleri kabul edilmiş, H0, H3 ve H4 hipotezleri reddedilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Örgütsel değişimi başarılı bir şekilde uygulamanın önemi, bugün örgüt liderlerinin karşı karşıya olduğu kritik bir konudur. Çünkü günümüzde örgütlerin başarısı her şeyden önce sahip oldukları insan kaynaklarının niteliğine bağlıdır ve insan kaynakları maruz kaldıkları liderlikten doğrudan etkilenmektedir. Faupel ve Süb'e göre, çalışanların örgütsel değişime gösterdikleri tepkileri, değişim arzusunu ve bağlılığını pekiştiren ve onları değişimi desteklemek için harekete geçmeye yönlendiren en önemli etkenlerden biri de transformasyonel liderlik tarzıdır (Faupel & Süb, 2019, s. 145). Literatürde bilindiği gibi birden fazla liderlik türü vardır. Bu çalışmada ele alınan liderlik türü transformasyonel liderliktir. Günümüzün rekabetçi küresel ortamında örgütsel değişimi teşvik etmek için liderleri güçlendirmek esastır. Transformasyonel liderlik, sürekli değişimle yüzleşmek için dinamik bir ortamda kullanılabilir en uygun modeldir. Değişim sürecini etkili bir şekilde planlamak ve yönetmek imkânsız değildir. Uygun bir değişim stratejisi ile, bir örgütün liderinin değişimi uygulamada başarı şansını artırması mümkündür. Bu nedenle dönüşümcü liderlik, örgütsel değişime uygun liderlik yaklaşımlarından biridir. Bununla beraber, transformasyonel liderlik ile örgütsel değişim arasındaki etkileşimin de örgütsel sonuçlar üzerinde güçlü bir etkisi vardır (Usman, 2020, s. 103).

Transformasyonel liderliğin örgütsel değişimi gerçekleştirmedeki rolünü belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, transformasyonel liderliğin dört alt boyutu ile örgütsel değişim arasında pozitif yönde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar, transformasyonel liderliğin örgütsel değişim seviyelerindeki değişimin %15,6'sını açıkladığını göstermiştir ($R^2 = ,156$). Bu doğrultuda bu araştırmanın sonuçları literatürdeki çalışmalarla benzer sonuçlar ortaya koymaktadır (Chou, 2014; Usman, 2020). Transformasyonel liderliğin her bir alt boyutunun örgütsel değişim üzerindeki etkisini incelemek için yapılan çoklu regresyon analizi incelendiğinde, araştırma değişkenleri arasındaki bazı ilişkilerin anlamlı olduğu, bazılarının ise anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Transformasyonel liderliğin alt boyutları olan karizma ve ilham verici boyutlarının örgütsel değişimi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmekteyken; entelektüel teşvik ve bireysel ilginin örgütsel değişim ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında, örgütlerde görev yapan yöneticilerin örgütsel değişim durumlarıyla başarılı bir şekilde başa çıkabilmeleri için liderlik becerilerinin, özellikle de transformasyonel liderliğin geliştirilmesine daha fazla önem verilmesi önerilmektedir. Örgütsel değişime olumlu tepki verebilmek için örgütlerin çalışanların değişim algılarını iyileştirmesi de önemlidir. Bu şekilde örgütsel değişimin sağlıklı olması ve değişimin başarı olasılığının daha yüksek olmasına yol açması beklenebilmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarının genellenebilirliği, çalışmanın sağlık sektörüne özgü olması ile sınırlıdır. Bununla birlikte, çalışmanın sonuçları, bireylerin ve/veya örgütlerin liderlik yeteneklerini geliştirmek isteyenlerin ilgisini çekebilmektedir. Çok sayıda katılımcının yer aldığı çeşitli sağlık örgütlerinde yapılacak ek araştırmalar, transformasyonel liderlik davranışlarının geliştirilebileceği yolların ve bunların örgütsel değişim üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Özel sektör kuruluşları gibi diğer sektörlerde de benzer çalışmaların yapılması ve sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma için Selçuk Üniversitesi İİBF Bilimsel Etik Kurulu'ndan 14/11/2022 tarihli ve 17/19 nolu toplantısında E-408451 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir(ler).

İntihal Beyanı: Turnitin yazılımla makalenin benzerlik taraması yapılmıştır.

Lisans: CC BY-NC. Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Selçuk University Faculty of Economics and Administrative Sciences with the decision number E-408451 at the meeting dated 14/11/2022 and numbered 17/19 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 50 %, 2nd author's contribution rate 50%.

Conflict of Interest: The author(s) declare/ declares that there is no conflict of interest.

Plagiarism: A check for plagiarism on this article was conducted by using Turnitin Software.

License: CC BY-NC. Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

KAYNAKÇA

- Akdi, Y. (2005). *Matematiksel istatistiğe giriş*. Konya: Bıçaklar Kitabevi.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı (7. Baskı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Antonopoulou, H., Halkiopoulou, C., Barlou, O., & Beligiannis, G. (2021). Transformational leadership and digital skills in higher education institutes: during the COVID-19 pandemic. *Emerging science journal*, 5(1), 1-15.
- Avolio, B., & Bass, B. (2004). *Multifactor Leadership Questionnaire: MLQ; manual and sampler set (3 Edition)*. Redwood City: Mind Garden.
- Bass, B., & Riggio, R. (2006). *Transformational leadership (2nd Edition)*. New York: Psychology Press.
- Bass, B., & Steidlmeier, P. (1999). Ethics, character, and authentic transformational leadership behavior. *The leadership quarterly*, 10(2), 181-217.
- Bennis, W. (1986). Transformative power and leadership. *Leadership and organizational culture*, 64-71. T. Sergiovanni, J. Corbally, T. Sergiovanni, & J. Corbally (Dü) içinde, *Leadership and Organizational Culture: New Perspectives on Administrative Theory and Practice* (s. 64-71). Illinois: University of Illinois Press.
- Blanca, M., Arnau, J., López-Montiel, D., Bono, R., & Bendayan, R. (2013). Skewness and kurtosis in real data samples. *Methodology: European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 9(2), 78-84.
- Bozkurt, E. (2020). Sağlık yöneticilerinde örgütsel değişim sinizmi: nitel bir araştırma. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*(1), 9-22.
- Chou, S. (2014). Does Transformational Leadership matter during Organizational Change? *European Journal of Sustainable Development*, 3(3), 49-62.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri*, 10(3), 1357-1407.
- Eisenbach, R., Watson, K., & Pillai, R. (1999). Transformational leadership in the context of organizational change. *Journal of organizational change management*, 12(2), 80-89.
- Erdoğan, P. (2011). *Transformasyonel (transformasyonel) liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Errida, A., & Lotfi, B. (2021). The determinants of organizational change management success: Literature review and case study. *International Journal of Engineering Business Management*(13), 1-15.
- Faupel, S., & Süß, S. (2019). The effect of transformational leadership on employees during organizational change—an empirical analysis. *Journal of Change Management*, 19(3), 145-166.
- Ford, J., & Ford, L. (1994). Logics of identity, contradiction, and attraction in change. *Academy of management review*, 19(4), 756-785.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. London: Routledge.
- Ghasabeh, M., Soosay, C., & Reaiche, C. (2015). Leading in globalised markets: the emerging role of transformational leadership. *Proceedings of the Australasian Conference on Business and Social Sciences 2015, Sydney (in partnership with The Journal of Developing Areas)*. 49, s. 1433-1447. Sydney: The Journal of Developing Areas.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (5. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hay, I. (2006). Transformational leadership: Characteristics and criticisms. *E-journal of Organizational Learning and Leadership*, 5(2), 1-19.
- İraz, R., & Şimşek, G. (2004). Örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde liderliğin rolü: Transformasyonel liderlik incelemesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 99-117.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

- Karakuş, Ş., & Yardım, M. (2014). Algılanan örgütsel değişim, belirsizlik, iş doyumunu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler . *İş ve İnsan Dergisi*, 1(1), 21-31.
- Koçel , T. (2003). *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar* (9 b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Leithwood, K., & Jantzi, D. (2000). The effects of transformational leadership on organizational conditions and student engagement with school. *Journal of educational administration*, 1-34.
- Li, J., Sun, R., Tao, W., & Lee, Y. (2021). Employee coping with organizational change in the face of a pandemic: The role of transparent internal communication. *Public Relations Review*, 47(1), 1-11.
- Onyeneke, G., & Abe, T. (2021). The effect of change leadership on employee attitudinal support for planned organizational change. *Journal of Organizational Change Management*, 34(2), 403-415.
- Onyeneke, G., & Abe, T. (2021). The effect of change leadership on employee attitudinal support for planned organizational change. *Journal of Organizational Change Management*, 34(2), 403-415.
- Oreg, S., & Berson, Y. (2019). Leaders' impact on organizational change: Bridging theoretical and methodological chasms. *Academy of Management Annals*, 13(1), 272-307.
- Orji, I. (2019). Examining barriers to organizational change for sustainability and drivers of sustainable performance in the metal manufacturing industry. *Resources, Conservation and Recycling*(140), 102-114.
- Özdemir, H. (2019). Sağlık çalışanlarının örgütsel davranışları üzerine projeksiyon çalışması: Kırşehir örneği. *Abi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 13-23.
- Rafferty, A., & Griffin, M. (2004). Dimensions of transformational leadership: Conceptual and empirical extensions. *The leadership quarterly*, 15(3), 329-354.
- Rafferty, A., & Griffin, M. (2006). Perceptions of organizational change: a stress and coping perspective . *Journal of applied psychology*, 91(5), 1154-1162.
- Sarstedt, M., & Erik, M. (2014). *A Concise Guide to Market Research: The Process, Data, and Methods Using IBM SPSS Statistics (2. Edition)*. New York Dordrecht London: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Senaviratna, N., & Cooray, T. (2019). Diagnosing multicollinearity of logistic regression model. *Asian Journal of Probability and Statistics*, 5(2), 1-9.
- Sheather , S. (2009). *A modern approach to regression with R*. Berlin: Springer Science & Business Media.
- Stouten, J., Rousseau, D., & De Cremer, D. (2018). Successful organizational change: Integrating the management practice and scholarly literatures. *Academy of Management Annals*, 12(2), 752-788.
- Tunçer, P. (2013). Değişim yönetimi sürecinde değişime direnme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 373, 406.
- Tunnisa, A., Damayanti, E., & Baharuddin, B. (2021). The Roles of The Headmaster's Leadership Types in Overcoming The Students' Violation. *Munaddhomah: Jurnal Manajemen Pendidikan Islam*, 2(2), 70-80.
- Usman, M. (2020). Transformational leadership and organizational change: In the context of today's leader. *International Business Education Journal*, 13(1), 95-107.
- Weick, K., & Quinn, R. (1999). Organizational change and development. *Annual review of psychology*, 50(1), 361-386.



Ukrayna-Rusya savaşı bağlamında Avrupa'da aşırı sağın yükselişi: 2022 Fransa seçimleri ve Marine Le Pen örneği

The rise of the extreme right in Europe in the context of the Ukraine-Russia war: 2022 France elections and the case of Marine Le Pen

Ahmet Nazmi ÜSTE^a, Ayşem Selen MANTOĞLU^b

^aDr. Öğr. Üyesi (Assistant Professor), Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi, İzmir, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4638-6629
E-posta/E-mail:
nazmiuste@windowslive.com

^bDoktora Öğrencisi (PHD Candidate), Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi, İzmir, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7714-6927
E-posta/E-mail:
amantolu@yahoo.com

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Ayşem Selen MANTOĞLU

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
30.09.2022

Kabul Tarihi
Accepted
27.04.2023

ROR ID
045hgzm75

ÖZ

Amaç – Avrupa'da aşırı sağ ve popülizm ilişkisi, 2022 Fransa seçimleri üzerinden dışsal bir faktör olarak Ukrayna-Rusya savaşı aracılığıyla incelenmektedir.

Yöntem – Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Gazete ve arşiv taraması, siyasi parti liderlerinin söylem analizleri kullanılmıştır. Siyasi parti liderlerinin Ukrayna-Rusya savaşı öncesi ve sonrası söylemleri yazılı, görsel ve dijital medya aracılığıyla analiz edilmiştir.

Bulgular – Ukrayna-Rusya savaşı ile sağ popülist partilerde oy artışı yaşanmış; parlamentoda bu partilerin temsil gücü artmıştır. Savaş nedeniyle aşırı sağ popülist parti ve liderlerin siyaset ve ekonomiye ilişkin tezleri kamuoyunda tartışılmaktadır.

Sonuç – Ukrayna-Rusya savaşı, Avrupa'daki popülist politikalara ve söylemlere sahip aşırı sağ partilerin Rusya ile ilişkilerinin tartışıldığı ve AB yaptırımları karşısında bu partilerin politikalarının analiz edildiği bir süreci beraberinde getirmiştir. 2022 Fransa seçimleri özelinde ve AB genelinde Ukrayna-Rusya savaşı popülist söylem geliştiren aşırı sağ partilerin oy artışında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Sağ, Fransa, Le Pen, Popülizm, Ukrayna.

JEL Kodları: F5, F6.

ABSTRACT

Purpose - The relationship between the extreme right and populism in Europe is examined through the Ukraine-Russia war as an external factor through the 2022 French elections.

Methodology – Qualitative research methods were used in the study. The discourses of political party leaders before and after the Ukraine-Russia war were analyzed through written, visual and digital media.

Findings- The Ukrainian-Russian war has led to an increase in support for far-right populist parties, and their representation in the parliament has also increased. Due to the war, the political and economic theories of far-right populists are being widely discussed in the public sphere

Conclusions – The Ukraine-Russia war brought about a process in which far-right parties with populist policies and discourses in Europe discussed their relations with Russia and analyzed their policies in the face of EU sanctions. In the 2022 French elections and across the EU, the Ukraine-Russia war has been effective in the increase in the votes of far-right parties that have developed a populist discourse.

Keywords: Far Right, France, Le Pen, Populism, Ukraine.

JEL Codes: F5 F6.

Önerilen Atıf Şekli / Recommended Citation: Üste, A.N., Mantoğlu, A.S. (2023). Ukrayna-Rusya savaşı bağlamında Avrupa'da aşırı sağın yükselişi: 2022 Fransa seçimleri ve Marine Le Pen örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 25-38. DOI: 10.30976/susead.1182282

1. GİRİŞ

Rusya'nın 24 Şubat 2022 sabahı Ukrayna'ya saldırması ile başlayan sürece eş zamanlı olarak Avrupa'nın birçok ülkesinde de seçimler yapılmıştır. Bu ülkelerden biri de Fransa'dır. Fransa'da 10 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinde iki turlu Cumhurbaşkanlığı seçimi ve ardından 12 ve 19 Haziran'da ise iki turlu Parlamento seçimleri gerçekleşmiştir. Bu çalışmada Fransa'daki Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimlerinin sonuçları dışsal bir faktör olarak Ukrayna-Rusya savaşı üzerinden analiz edilmektedir. Neoliberal demokrasi krizi ve iki binli yılların başından itibaren popülist dalgalarla gelişen rekabetçi otoriter eğilimler gibi dışsal faktörlere ek olarak savaşın gölgesinde gerçekleşen parlamento seçimlerinde Marine Le Pen önderliğindeki aşırı sağ Ulusal Cephe(FN)'nin bir önceki seçimlere göre büyük bir başarı elde etmesi, küresel siyaseti etkileyen bir unsur olarak Rusya-Ukrayna savaşının seçim sonuçlarının şekillenmesinde etkisi olduğunu göstermektedir.

Avrupa'da Marine Le Pen, Silvio Berlusconi, Matteo Salvini ve Victor Orban gibi birçok siyasetçi Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş, konjonktürel ekonomik işbirlikleri yürütmüşler ve özellikle Avrupa ülkelerinin alt yapı yatırımlarında Rusya'nın enerji kaynaklarına önemli bir oranda bağımlı olması nedeniyle ekonomik ve siyasi ilişkilerin belirli bir istikrarda devam etmesi gerektiğine inanmışlardır. Özeldde Le Pen ve genel olarak diğer aşırı sağ siyasetçiler de söylemlerinde bunları sıklıkla dile getirmişlerdir. Marine Le Pen örneği üzerinden Rusya'nın Avrupa'daki sağ partilerle açık ve örtülü ilişkileri, Le Pen'in 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rus bankalarından kredi alması, finanse edilmesi iddiaları Kremlin yönetimi ile Avrupalı sağ siyasetçilerin klientalizm¹-patronaj olarak nitelendirilebilecek ilişki ağları da savaşla birlikte kamuoyunda tartışılmaktadır. Savaşla birlikte AB ülkelerinin birbirlerine daha çok yaklaşması, içlerindeki birlik duygusu, Avrupalı değerlere yapılan referanslarla AB ve NATO işbirliğinin güçlenmesi ve Batı değerlerinin vazgeçilmez bir unsur oluşu vurguları önem kazanmıştır. Avrupa kamuoyunda sağcı liderler Rusya ve Putin'e yönelik -tedbirli ve kısıtlı- eleştiriler getirmiş olsalar da diplomasi ve diyalog kanallarının önemini vurgulayarak Rusya'ya yönelik yaptırımların Avrupa ekonomisine zarar verebileceğini ifade etmişlerdir.

Böyle bir siyasi atmosferde seçime gidilen Fransa'da hem savaş hem de savaşın doğurduğu ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar popülist politikaların da etkisiyle Ulusal Cephe lideri Le Pen'in elini güçlendirmiştir. Ukrayna'dan AB ülkelerine göç eden yaklaşık altı milyon nüfus ırkçılık ve göçmen karşıtı politikaların tetiklenmesine ve yükselmesine neden olabilmekte; savaşın sonucu olarak enerji maliyetlerinin artmasıyla da barınma ve ısınma maliyetlerinin günlük yaşamı etkileyebilecek sonuçları da doğurması beklenmektedir. Popülizm ve aşırı sağ ilişkisini Rusya-Ukrayna savaşının Fransa seçimlerine etkisi üzerinden ele alan bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçim sonuçlarında Le Pen'in oy artışı ve parlamentoda milletvekili sayısını arttırmasında savaşa yönelik söylemleri ve savaşın ekonomik ve siyasi yıkımları beraberinde getirerek halkın elitler ve müesses nizam karşısında daha da dezavantajlı bir konuma gelebileceği gibi popülist söylemleri analiz edilmektedir. Le Pen'in seçim başarısında dışsal bir faktör olarak Ukrayna-Rusya savaşının iç siyaseti nasıl şekillendirdiği ve -pandeminin de yaratmış olduğu- küresel ekonomik daralmanın yanında savaşın da aşırı sağcı ve popülist politikaları güçlendirerek siyaseti nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmaktadır.

2. POPÜLİZM BAĞLAMINDA AVRUPA'DA AŞIRI SAĞ VE POPÜLİST PARTİLERİN RUSYA İLE İLİŞKİSİ

Avrupa'da Fransa özelinde aşırı/radikal sağ ve popülizmin yükselişini ele alabilmek için öncelikle bu kavramların teorik boyutları üzerinde durulması gereklidir. Avrupa'nın birçok ülkesinde radikal sağın yükselişe geçtiği (Vural, 2005) bu dönemde kavramın popülizmle ilişkisini çözümlmek için radikal sağın kuramsal bağlamda ele alınması önemlidir. Bu nedenle radikal sağın kuramsal analizi ve gelişme çizgisi ele aldıktan sonra popülizm kavramı üzerinde durularak araştırmanın sorunsalı irdelenecektir.

Aşırı sağ literatürde çokça tartışılmakla birlikte tanımı ve kavramsal içeriği hakkında bütünlük söz konusu değildir. Fakat aşırı sağın sınırlarını ve içeriğini doğru bir şekilde tanımlayabilmek için şu beş temel kavram önemlidir: Milliyetçilik, ırkçılık, zenofobi (yabancı düşmanlığı), anti demokrasi ve güçlü devlet vurgusu (Mudde, 1995, s. 218). Buradaki milliyetçilik tanımı yabancı düşmanlığı üzerinden gelişmekle birlikte

¹ Klientalizm (Kayırmacılık): "... Yüksek konumdaki birisi (patron yada hami) düşük konumda olan, destek ve hizmetle karşılık veren birisini (client/ müşteri yada kayırılan) korumak ve çeşitli menfaatlardan yararlandırmak için yetki ve olanaklarını kullanır." (Bogdanor, 1999, s. 417-418). Maddi sermaye ve nüfuz sahibi hamilere bağlı kalacak gruplar ile hamiler arasındaki patronaj ağları asimetrik bir iktidar ilişkisi olduğunu göstermektedir (Baykan, 2019, s. 30). Rusya ile Avrupa'daki sağ popülist parti ve aktörler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişki ağları klientalizm- patronaj kavramları ile ele alınabilmektedir.

milliyetçilik tipolojileri içinde ana akım milliyetçiliklerden farklı olarak nativizm (doğuşancılık, yerlilik) kavramı üzerinden kuramsal alt yapısını inşa etmektedir (Uzun, 2021, s. 67). Yerlilik vurgusu yoğun olduğu için bir toplumda farklı etnik, kültür, dil, din ve mezhepten gelenlere karşı öteki vurgusu ile gelişen ve toplumu yerli-yabancı gibi iki farklı kampa bölen bir yaklaşım söz konusudur. Aşırı sağın siyasal ajandasında yer alan kültürel ve bazı durumlarda biyolojik temelli ırkçılık ve yabancı düşmanlığının tetiklediği otoriterleşme eğilimleri, bazı durumlarda militarizm ve şiddet unsurları ile gelişmiş ve böylece liberal demokratik değerlerin aşınmasına ve krizlere neden olmaktadır (Przeworski, 2019).

Liberal demokrasinin kuramsal altyapısına ve kurumsal işleyişine şüphe ile yaklaşan aşırı/radikal sağ için devletin bekası; insan hakları, hukukun üstünlüğü, çok kültürlülük, çoğulculuk gibi ilkelerin gerekli hallerde geri plana itilebileceği olağanüstü halin olağanlaştırılması olarak görülebilir. Bu feragat etme, geri plana itme hali sağ radikalist bireylerin psikolojik ve ideolojik bir sorunsalı olmaktan çok Adorno’nun vurguladığı gibi “faşizmla gerçek ve siyasal bir problemdir” (Adorno, 2020, s. 56). Çünkü 21. yüzyılda başta Batı demokrasileri olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde de siyasal yelpazede aşırı sağda yer alan partiler tek parti iktidarı veya iktidarın koalisyon ortaklarından. Klaus Von Beyme aşırı sağ siyasetin kronolojik olarak üç dalga halinde (Beyme, 1988) geliştiğini belirtirken; Mudde da bu üç dalga üzerinden günümüzde varlığını güçlü bir biçimde sürdüren bu siyaseti belirli başlıklar ve kodlarla inceler.

Mudde ikinci dünya savaşı sonrası Avrupa’da aşırı sağın yükselişini dört döneme ayırmaktadır:

- i) İkinci dünya savaşı sonrası faşizmin yenilgiye uğramasıyla nostaljik unsurlar ve retoriklerle gelişen *Neo Faşizm 1945- 1955*;
- ii) Batı demokrasilerinde kapitalist gelişme ile birlikte kent-kır dikotomosinin olduğu ve meslek birliği temelli toplumsal hareket ve partilerin göç hareketleri ile yüksek vergi oranlarına reaksiyoner bir biçimde tepki gösterdikleri *Sağ Popülizm 1955- 1980* dönemi;
- iii) Batı Avrupa’da ve komünizmin çöküşü sonrası Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde aşırı sağın parlamentoda güçlendiği bir zaman dilimi olarak *Radikal Sağ 1980- 2000*;
- iv) Aşırı sağın baskın bir ideoloji haline geldiği, anaakımlaştığı popülist dalgalarla birlikte toplumun geniş kesimlerini etkileyen ve heterojen yapıda ilerleyen aşırı sağ popülist bir dönem olarak *Dördüncü Dalga 2000-günümüze* (Mudde, 2022, s. 24-35).

Popülizm de, tıpkı aşırı sağ gibi, üzerinde çokça tartışılan bir kavram olmakla birlikte, dünyanın farklı bölgelerinde popülist yönetimlerin analiz edilmelerine ilişkin metotlar konusunda bir konsensüs söz konusu değildir. Bu nedenle popülizm kavramı üzerinde uzlaşılmış net bir tanım bulmak kolay değildir. Yoğlaşmış elitlerle halkın mücadelesi ekseninde ortaya çıkan iki kutuplu çatışmaya ya da çoğunluk diktasını ifade eden bir tanıma kadar çeşitlilik arz edebilmektedir. Popülizmin farklı alanlarda ve farklı etnik gruplar arasında çok çeşitli veçheleri vardır. Popülizmde belirli bir ideolojik bagaj yoktur (Taggart, 2000, s. 2). Sağ ve sol spektrumdaki siyasal akımlardaki gibi belirli bir düşünsel zemin, dayandığı temel dinamikler, öncü aktörleri gibi net ve kesinleşmiş bir çerçevesi mevcut değildir.

19. yüzyılda demokrasinin kitleleşmesi ile devam eden sürece eş zamanlı olarak özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Çarlık Rusya’sında görülen popülist toplumsal hareketler, birçok teorisyen tarafından popülizm kavramının doğuşu ve başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Müller J. W., 2018, s. 34; Mudde & Kaltwasser, 2017, s. 21-22; Urbinati, 2022, s. 40; Canovan, 1981, s. 5). Popülizm kavramı farklı ülke uygulamalarında farklı amaçlar için kullanılmıştır: Rusya’da Çarlık yönetimine karşı aydınlar ve öğrenciler öncülüğünde köylerde gerçekleşecek bir sosyal devrim hareketi şeklindedir. Amerika’da korporatist devlet uygulamalarına (Aslan, 2022, s. 447) karşı tepki gösteren kitleler öncülüğünde gerçekleşmiştir. Avrupa’nın bazı ülkelerinde ise monarşi karşıtı bir görünüme sahiptir (Urbinati, 2022, s. 37 -38). Popülizmin ilk dalgası olarak nitelendirilen bu zaman dilimi, 19. yüzyılın sonlarından iki savaş arası döneme kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Popülizmin ilk döneminde Avrupa’da çok uluslu imparatorluklar yıkılarak ulus devlet modeline geçilmiş ve Almanya, İtalya gibi ülkelerde ise faşist yönetimler iktidara gelmiştir.

İkinci dalga popülizm, 1930’lu ve 1960’lı yıllar arasında kapsayan dönemde Latin Amerika ülkelerinin siyasetlerini şekillendiren ve 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaların yaratmış olduğu uygulamalara sol tandanslı popülist dalgalarla cevap verilen zaman dilimini kapsar. Arjantin’de Juan Peron ve Brezilya’da Getulio Vargas gibi karizmatik ve otoriter liderlerde popülizmin klasik tanımında yer alan elitizm karşıtlığı ve halk vurgusu, siyasetlerinde güçlü bir biçimde öne çıkan unsurlardır. Bu dönemdeki Latin Amerika popülizmlerinin temel motivasyonu kır ve kent arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler ile sosyal adalet

vurgusudur (Mudde & Kaltwasser, 2017, s. 29). Bu ülkelerde sanayileşme sonrası kentlere kırdan yoğun emek göçü yaşanmış, kentlerde yoksulluk ve eşitsizlik artarak (Baykan, 2019, s. 13- 14) ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik çok boyutlu bir yıkım süreci de beraberinde gelmiştir. Bu dönemde dünya konjonktürü liberalizm ve sosyalizm gibi iki farklı ideolojik kutba bölünmüşken, Latin Amerika ülkelerinde bu durum uluslararası konjonktüre bir tepki olarak, popülizmin yeniden canlandığı ve popülist rejimlerin iktidara geldiği bir zamansallıktır (Finchelstein, 2019, s. 49- 50). 1990'lı ve 2000'li yıllarda Venezuela'da Hugo Chavez ve Bolivya'da Eva Morales neoliberal politikalara karşı sol popülist olarak adlandırılabilir uygulamalarla iktidarlarını şekillendirmişlerdir. İkinci dalga popülizm kır ve kent dikotomisi ile ortaya çıkmış, belirli bir süre sonra neoliberal politikalarla şekillenen siyaset ve yönetime alternatif bir model önerisine evrilmiştir.

Popülizmin üçüncü dalgası ise 2000'li yıllardan günümüze kadar devam eden zaman dilimini içermektedir. Son dalga popülizm Avrupa'da aşırı sağın yükselişe geçtiği bir dönemde, göçmen karşıtlığı, ırkçılık, islamofobi, küreselleşmeye karşı güçlü ulus devlet vurgusu ve Avrupa şüpheciliği gibi temel meseleler üzerinden beslenen ve popülizmin genel olarak aşırı sağcı partilerle ilişkilendirildiği bir evreyi kapsar². Özellikle 2014 ve 2019 yıllarında Avrupa parlamentosu seçimlerinde sağ partilerin büyük bir başarı elde etmesi ile yükselen sağ popülizm, Ukrayna-Rusya savaşıyla gelişen konjonktürde siyaseti şekillendiren önemli bir paradigmadır. AB ülkelerinde Ukrayna- Rusya ihtilafına göre konumlanan partiler, üçüncü dalga popülizmin -diğer dalgalardan farklı olarak- temel motiflerinden biridir. Sağ popülizmin Ukrayna-Rusya savaşı üzerinden incelendiği bu çalışmada tezimizi doğrulayan ipuçlarına ulaşılmıştır.

Popülizmin üçüncü dalgasının yaşandığı 2000'li yıllarda, Avrupa ülkelerinde popülizm -ağırlıklı olarak- sağ partiler tarafından kullanılan bir siyaset biçimidir. Avrupa'da siyasi yelpazede sağda yer alan partiler popülizmi bir araç olarak kullanmıştır (Hanağası, 2021, s. 17). Liberal demokrasinin kriz yaşadığı bir dönemde popülist metotları sıklıkla kullanan aşırı sağ partiler, milliyetçi ve otoriter siyasetin geliştiği yönetim modellerine neden olmuştur (Mouffe, 2019, s. 35). Bu nedenle Avrupa ülkelerinde ekonomik ve siyasi kriz kaynaklı sınır ötesi göçlerle AB'nin lokomotif ülkelerine (Almanya ve Fransa gibi merkez ülkeler) birlik içindeki çevre ülkelerden gelen göçler nedeniyle radikal sağcı liderlerin başını çektiği otoriter popülizm güçlenmeye başlamıştır (Arman & Üste, 2021, s. 147-152).

Radikal sağ popülistler siyasi üslup ve söylemlerinin (Moffitt, 2020, s. 53-83) meşruiyetini elit-halk, yerli-yabancı ve dost-düşman gibi dikotomiler üzerinden sağlamaya çalışırken; duygusal ve bilişsel motifleri de kullanmaktadır (Fassin, 2018; Müller J. W., 2017). Neoliberal iktisadi ve siyasi zeminin yaratmış olduğu krizleri ve problemleri eşitlik ve adalet gibi kavramlar aracılığıyla yeniden ele almaktansa, siyaseti ve toplumu karşıtlıklar üzerinden inşa ederler. Popülist siyasetteki bu krizler geçici değildir, popülist aktörlerin kullandıkları çeşitli araçlarla süreklilik arz ederek devam ederler (Rumelili & Uzunoğlu, 2022, s. 217). Literatürde popülist sağ partilerin ideolojik zeminleri ve temel özelliklerinden öne çıkan unsurlar aşağıdaki gibidir:

- Milliyetçilik,
- Yerlilik
- Zenofobi (Yabancı düşmanlığı)
- Popülizm,
- Muhafazakarlık
- Ekonomik Refah vurgusudur (Mudde, 2017, s. 3- 5).

Popülizm kavramındaki halk ve elitler ayrımı, üçüncü dalga popülizmde sağ partiler tarafından yerli, göçmen ve mülteci ayrımı vurgusuna evrilmiştir. Yerlilik burada ırksal, biyolojik bir faktör olarak doğuştan gelen bir durumu ifade eder. Göçlere ve göçlerle gelen yeni kültürel öğelere sert bir biçimde karşılık veren popülist partiler için Müslümanlar Avrupa ve Batı kültürünün düşmanıdır (Atikkan, 2014, s. 96). Zenofobi ve islamofobinin içi içe geçtiği ve sağ popülist siyasetin temel unsuru olduğu bu duruma en iyi örnek Hollanda'daki Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders'in söylemleridir. Wilders 17 Mart 2021 tarihli Hollanda parlamento seçimlerine yönelik vaatleri arasında "Hollanda'yı İslam'dan Arındırma Bakanlığı" kurulması yer almaktadır (Perspektif, 2021).

Wilders'in söylemleri ile Avrupa'daki birçok siyasi parti, lider ve sivil toplum örgütü de benzer ifadeler kullanmıştır. Almanya'da Pegida'nın göçmen karşıtı ve islamofobik söylemleri aynı zamanda Avrupa'nın

² *Almanya'da AFP, Fransa'da RN/FN, İngiltere'de UKIP, İtalya'da Lega Nord, Hollanda'da Gellners, Yunanistan'da Altın Şafak sağ popülist partiler iken İspanya'da Podemos ve Yunanistan'da Syriza ise sol popülist partilerdendir.*

ekonomik ve siyasi problemlerinin müsebbibi olarak gördüğü bu kesimleri açıkça afişe etmektedir (Mounk, 2021, s. 31). Popülist yöntemleri kullanan aşırı sağ partilerden Le Pen’in Ulusal Cephe partisine göre Avrupa’nın refah kaybına neden olan hem mülteciler hem de neoliberal politikalar (Rydgren, 2008, s. 171-173; Akın, 2019, s. 35-36). Almanya’da Pegida mitinglerinde ve İtalya’da Lega Nord partisi lideri Salvini’nin söylemlerinde sıklıkla vurgulanan noktalar arasında yer alan, halkın yabancılar karşısında dezavantajlı bir duruma düştüğü ve iktidardakilerin bu durumla ve kendi halkı ile ilgilenmezken; Rusya lideri Vladimir Putin’in kendi halkını öncelediği tespitleri bizi Avrupa’daki sağ partilerle Rusya arasındaki ideolojik yakınlaşma ve benzerliklere götürür: Güçlü ve halkını önceleyen lider (Mounk, 2021, s. 32). Avrupa’daki sağ partiler ile Rusya’nın ilk teması Gorbaçov’un Glastnost ve Perestroika başlıklı reform politikalarıyla başlamış olsa da Putin yönetimi ile birlikte doğrudan ve/veya dolaylı ilişki ağları kurulmuş ve gelişmiştir³.

Avrupa’da popülist metotları kullanan sağ kesimler ve Rusya arasındaki bir diğer ortak nokta da ulus devletlerin önceliği vurgusudur. Küreselleşme ve Avrupa Birliği ile ulus devletlerin siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarının belirli ölçülerde zedelendiği ve Brüksel’in önemli bir aktör olarak devletin bürokratik yapısında çeşitli reform paketleriyle yeniden yapılandığı devlet aygıtı, Avrupa şüphecilerine göre hantallaşmış ve zayıflatılmıştır. Ulusal egemenlik zedelenmiş ve bu eleştiriler AB’den çıkılması gerektiğine doğru yönelen tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sağ partiler bu durumu Rusya’nın üyesi olduğu Şangay İş Birliği Örgütü (ŞİO) örneği ile karşılaştırarak, ŞİO’nun ulus devlet egemenliğinin korunmasına öncelik veren ulus üstü bir aktör olduğunu vurgulamaktadır (Ak, 2022, s. 252). Bu noktada Kremlin bürokratlarından Vladislav Surkov’un egemen demokrasi kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Rusya, SSCB’nin yıkılmasından sonra hızlı bir özelleştirme ve liberalleşme süreci yaşamış, sosyalizmin prestijini kaybetmesi ile ideolojik boşluk meydana gelmiş ve bundan sonra çeşitli ayaklanmalar, belirsizlikler ve kaosa varan bir süreç yaşanmıştır. Vladislav Surkov’a göre bu kaos ve belirsizlik süreci egemen demokrasi ile bertaraf edilmiştir: Egemen demokrasi Rusya’nın Batı demokrasilerinden farklı olarak evrensel bir demokrasiyi reddederken, egemenliğin demokrasiden önce geldiğini vurgular; Rusya’nın siyasi kültürüne uygun olarak kolektifin bireysele üstünlüğü; yoğun bir merkezileşme ve dikey iktidar; denetimin uluslararası aktörlerinin bertarafı gibi temel prensiplerle tanımlanmaktadır (Surkov, 2008, s. 21; Surkov, 2009; Polat, 2019, s. 61). Egemen demokrasinin öğeleri sağ popülistlerin siyasetlerinde de sıkça ön plana çıkartılan yukarıdaki satırlarda bahsedilen belirli konularla kesişmektedir. Liberal demokrasi eleştirisi ve demokratik kurumların işlevsizliğine sıklıkla vurgu yapan sağ popülistler Surkov’un evrensel bir demokrasi reddinin meşrulaştırılmasına neden olabilir. Ayrıca egemen demokrasi kuramındaki kolektif vurgusu ile sağ popülistlerdeki “biz, halkız!” söylemi de örtüşebilmektedir. Egemen demokrasinin ideolojik bir bagajının olmaması ve eklektik bir yapıda Rus milliyetçiliği ve kültürü, ortodoks kimliği, SSCB retoriklerini barındırması ve melez bir ideoloji olarak Putinizm (Başlamış & Deprem, 2018, s. 348) zemininde gelişmesi, otoriter popülist rejim olan Rusya’yı Avrupalı sağ popülistler için bir rol modeline dönüştürmüştür.

Avrupa ülkelerinde sağ partilerin önemli bir kesiminin Rusya ile doğrudan ve/veya dolaylı olarak yakın ilişki içinde olduğu kamuoyunda çok tartışılan meseleler arasındadır (Polyokova, 2014, s. 36- 40). Bu ilişki ağları Avrupa siyasetini şekillendirirken aynı zamanda Avrupa ülkelerinin altyapı yatırımları, teknoloji ve enerji kaynakları alanında Rusya ile istikrarlı bir şekilde ilerleyen ve zamanla bağımlılık ilişkisine doğru evrilen bir süreci de beraberinde getirmiştir. Avrupa ülkelerinde altyapı ve enerji gibi kritik alanlarda Rusya’nın doğal kaynak ve rezervlerinin önemli bir paya sahip olması (Sağlam, 2014, s. 228- 238) bu ilişkilerin konjonktürel dalgalanmalardan etkilenmeden, istikrarlı bir biçimde gelişmesini zorunlu kılmaktadır. Rusya’nın enerji kartı nedeniyle asgari bir zeminde devam etmesi planlanan bu ilişkiler, Ukrayna savaşı nedeniyle liberaller, sosyal demokratlar ve yeşiller tarafından sorgulanırken; aynı zamanda alternatif enerji kaynakları arayışına girişilmesiyle AB ülkelerinde ekonomik ve siyasi krizlere dönüşebilecek bir durum söz konusudur.

Kremlin yönetimi, düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve medya platformları aracılığıyla Avrupa’daki sağ popülistlerle yakın ilişki içindedir. İtalya, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde ortak iş konseyleri, yazılı, görsel, dijital basın ortaklıkları ve düşünce kuruluşları aracılığıyla Rus dış politikasının ve Kremlin yönetiminin propagandasını yapmak, Amerikan kültürünün empoze etmiş olduğu kültürel asimilasyona karşı ulusal kültürlerin görünürlüğünü artırmayı amaçlamaktadır (Shekhovstov, 2018, s. 189). 2008 yılındaki Güney Osetya savaşı, 2014 Ukrayna krizi ve Suriye iç savaşına müdahil olmasını, Kremlin, bu tarz

³ İtalya’daki Nord Lega partisi ile Rusya’daki iktidar partisi Birleşik Rusya arasında çeşitli konular üzerinde protokoller imzalanmıştır. Almanya, Avusturya ve Danimarka’da da benzer durumlar söz konusudur.

propaganda aygıtlarıyla ve Avrupa'daki sağ partner işbirlikleriyle yürütmüştür. Avrupalı sağ popülist partilerle işbirliği yürüten isimler arasında Rusya Liberal Demokrat Parti genel başkanı Vladimir Zhirinovskiy vardır.

Zhirinovskiy Avrupalı partnerleriyle ilişki ağlarını geliştirirken aynı zamanda muhalefet partisi üyesi kimliğiyle Kremlin yönetiminin demokrasi karnesinin güçlendirilmesini hedefler. Vladimir Zhirinovskiy sistem içi meşru muhalefet ve Rusya dışındaki sağcı popülist partnerlerle ortaklık ve işbirliği sürecini yönetirken; Alexandr Dugin ise entelektüel faaliyetleri yürütür (Rossman, 2015, s. 70). AB ülkelerindeki sağ popülistler ile Rusya arasındaki diyalogu yöneten isimler arasında Alexandr Dugin yer almaktadır. Dugin Moskova Devlet Ünivesitesi'ne bağlı araştırma kuruluşları ve Kremlin destekli diğer sivil toplum örgütleri ve derneklerde avrasyacı tezlerle şekillenen politik faaliyetler ve entelektüel girişimlerde bulunmaktadır.

Dugin'i Avrupalı sağ popülistler için çekici kılan Dördüncü Siyaset Teorisi başlıklı çalışmasıdır. Dördüncü siyaset teorisinin ana hatları şöyledir: Liberalizm, Marksizm ve faşizm modern çağın ideolojileridir ve yirminci yüzyılı şekillendirmiştir. Marksizm ve faşizm yenilgiye uğrayarak tarih sahnesinden çekilmiş ve liberalizm nihai zaferini ilan etmiştir. İdeolojik boyutu görmezden gelinen ve zamanla içselleştirilerek dünyayı ve gerçekleri liberalizm filtresinden okuyup evrensel bir ayniyet ve tek kutuplu dünya ile şekillenen siyasal düzen ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yeni bir siyasi program olarak, liberalizm, marksizm ve faşizmin kalıntıları arasında işlerlik sağlayabilecek ve yeniden inşa edilecek unsurlar alınmalı ve yeni bir projenin temelleri atılmalıdır (Dugin, 2022).

Dugin, postmodern zamanlarda modernizmin günümüze uyarlanabilecek kullanışlı ideolojik aparatlarını yeni bir küresel düzen yaratmak için kullanmayı salık vermektedir. Tek kutuplu dünya sisteminin yarattığı hegemonya ve kültürel tek tipleşmeye karşı yerel ve özcu unsurlarla yaklaşılmalıdır. Yerel kültürün korunması, ailenin önemi, geleneksel cinsiyet kodları gibi muhafazakar unsurların korunmasında AB politikalarını eleştiren popülistler ile Dugin'in tezleri eşgüdüm içerisindedir. Toplumsal cinsiyet, din ve gençlik politikalarında aile değerleri ve Hristiyanlık vurgusu ön plana çıkarken, lgbt karşıtı söylemler Rusya ve Avrupa'lı sağ popülistler arasında ortaktır (Campbell, 2020, s. 31).

3. FRANSA'DA AŞIRI SAĞ VE POPÜLİZM: MARINE LE PEN

Fransa'da siyasi yelpazede aşırı sağda yer alan Ulusal Cephe (FN) 1972 yılında Jean Marie Le Pen tarafından kurulmuştur. Göç ve göçmen karşıtı bir parti olan Ulusal Cephe soğuk savaşın sona erdiği dönemden sonra, seksenli yıllardan itibaren ülke siyasetinde yükselen bir eğilim yakalamış ve seçimlerde oylarını artırmaya başlamıştır. FN'nin seçimlerde başarı göstermesi ve görünürlüğüünün artmasında, sosyalizmin siyasal alanda geri plana çekildiği, milliyetçilik ve kimlik hareketlerinin yükselişe geçtiği bir döneme denk gelmesi etkilidir. Yine bu dönemde yaşanan petrol krizinin etkileri, ekonomik durgunluk ve neoliberal iktisadi politikaların da FN'nin yükselişi üzerinde etkisi vardır. Göçmenlere yönelik güvenlikçi bir dil kullanan Le Pen, göç ve göçmenlerle ilgili olarak ülke siyasetinin şekillenmesini ve diğer partilerin de göçmenlere yönelik politika ve uygulamalarının gündeme gelmesini tetiklemiştir (Ceylan & Uslu, 2021, s. 86). 2011 yılında FN genel başkan değişikliğine giderek liderlik koltuğunu kızı Marine Le Pen'e devretmiştir. Marin Le Pen 2004 yılından 2017 yılına kadar Avrupa Parlamentosunda milletvekilliği yapmıştır. 2012 yılında Fransa cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hollande ve Sarkozy'nin ardından üçüncü olmuştur. 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Macron'un karşısında seçimi ikinci olarak tamamlamış, parlamento seçimlerinde ise ulusal meclise girmiştir.

Marine Le Pen'in genel başkan olması ile FN ideolojik olarak aşırı sağdan güçlü bir cumhuriyet vurgusunun ön planda olduğu popülist sağa yönelerek önemli bir kırılma yaşamıştır (Saç, 2017, s. 259- 290). Bu ideolojik dönüşüm ve cumhuriyet vurgusunun temelinde neoliberal demokrasi krizi ile gelişen demokratik kurumların işlevsizleşmesi ve AB'nin ulusal meclis ve politikalarının üzerinden yer alan konumuna ve yetkilerine yönelik eleştiriler mevcuttur. Le Pen siyasetinde Avrupa şüphecilği, göçmen karşıtlığı ve islamofobi temel motiflerdir. Jean Marie Le Pen'in radikal sağ söylemlerinden farklı olarak antisemitizmi keskin bir biçimde eleştiren Marine Le Pen, Yahudi soykırımı için "barbarlığın zirvesi" ifadesini kullanırken; Müslümanların Avrupa sokaklarında namaz kılmasını ise Nazi işgali olarak yorumlar (Atikkan, 2014, s. 118). Le Pen'in aşırı sağ popülizminde düşman ve öteki olarak ilişkilendirilen göçmenler ve Müslüman kimliğidir. Birçok üçüncü dalga sağ popülist politikacı gibi Le Pen de göçlerle Avrupa topraklarına gelen farklı kültürlerin Avrupa'nın kültürel değerleri ve mirası ile uyumsuz ve zamanla kültürel uyumsuzluğun ve yozlaşmanın yaşanacağı bir süreci de beraberinde getireceğini belirtir (Hazareesingh, 2017). AB'nin ulus üstü, çok kültürlü ve kozmopolit

yaklaşımlarına şüphe ile yaklaşan Le Pen aynı zamanda siyasi ve ekonomik olarak Brüksel'e yetki devrini siyasi bir acizlik ve tam bağımsızlığa yönelik bir suikast girişimi olarak tanımlar.

Le Pen Rusya'da Putin yönetimi ile oluşan siyasi ve ekonomik düzeni olumlu değerlendirirken aynı zamanda Putin'in liderliğine ve kişiliğine olan hayranlığını da dile getirir (Atikkan, 2014, s. 146) Kremlin yönetimine sıcak bakmasının altında çeşitli sebepler vardır. Öncelikle Le Pen için Rusya, bağımsız ve egemen bir ülkedir. Egemen demokrasi teorisine göre iç ve dış siyasetini şekillendiren Rusya, Batı'nın üstünlüğüne dayalı tek kutuplu dünya sistemine ve hegemonyasına karşı çok kutuplu dünya düzenini savunur. ABD ve AB arasındaki transatlantik ittifakının zayıflamasına ve buna karşı bir hamle olarak Avrupalı sağ popülistlerle sıkı işbirliği girişimine yönelik dünya kamuoyunda gerçekleşen tartışmalarda, Marine Le Pen Rusya'dan yana tavır almakta; süper güç olarak Amerika'nın hegemonyasını eleştirmekte, Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından ayrılması gerektiğini vurgulamaktadır (France 24, 2022) 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesini olumlu karşılayan Le Pen, Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olduğunu ve referandum sonucuna saygı duyulması gerektiğini belirtir (Sputnik Türkiye, 2022).

Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Rusya'dan finansal destek aldığı iddiaları kamuoyunda tepki toplarken bunları sert bir biçimde reddeden Le Pen sadece 2014 yılında FN'nin bir Rus bankasından 9 milyon euro kredi aldığını ise doğrulamıştır (T24, 2017). Şeffaflık eleştirilerine yönelik Fransız bankalarından kredi alamaması nedeniyle bu yolu seçtiğini belirtir. Le Pen'in bu ifadeleri John Keane'in Yeni Despotizm olarak adlandırdığı patronaj (kayırmacılık) ağlarının, himayecilik ilişkilerinin sistemin tüm kapılarını açtığı ve siyasi, ekonomi, sosyal, kültürel alanı yeniden belirleyerek gündelik hayatı şekillendiren bir yönetim modelini hatırlatır (Keane, 2021, s. 45- 48). Fransız bankalarından kredi alamayan Le Pen, sponsoru olduğu iddia edilen (Vinocur, 2016a; Vinocur, 2016b; Rosenberger & Morley, s. 5; LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog, 2022, s. 1; Laurelle, 2016, s. 10) Kremlin yönetiminin tezleri ile uyumlu söylem ve politika üretirken aynı zamanda patronaj ilişkilerini de güçlendirmektedir. Avrupa parlamentosunda FN ve diğer sağ popülist parti üyelerinin katılmış olduğu 2012 yılındaki Moskova Uluslararası Parlamento Forumu'nda Ukrayna'daki siyasi gelişmelerin Washington destekli gösteriler olduğu, ABD'nin AB'yi Rusya'ya yönelik yaptırımlara zorladığı eleştirilirken; AB ve Rusya arasındaki ilişkilerin güçlendirilerek Avrasya jeopolitiğinin kurulması vurgulanmıştır (Shekhovstov, 2018, s. 241). Finansal ilişkiler, ortaklıklar ve patronaj ağları Le Pen ve FN gibi sağ popülistlere destek ve güç sağlarken diğer taraftan AB'ye alternatif ulus üstü aktör olarak Avrasya jeopolitiğinin kurumsallaşma hamleleri hedeflenmektedir. Finansal destek ve çeşitli ortaklıklarla gelişen himayecilik ilişkileri aynı zamanda Batı'ya alternatif ekonomik siyasi ve kültürel bir organizasyon olarak Avrasya oluşumunu yaratmıştır. Siyasi ve ekonomik alternatifin yanında Batı kültürüne ve yaşam tarzına karşı muhafazakâr ve yerel öğelerle bezenmiş kültürel alan da söz konusudur.

4. 2022 FRANSA SEÇİM SONUÇLARININ UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI BAĞLAMINDA ELE ALINMASI: POPÜLİST POLİTİKALAR VE EKONOMİK GÖSTERGELER

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yaptığı askeri saldırının gölgesinde Avrupa'nın birçok ülkesinde seçimler yapılmıştır. Bu ülkeler arasında yer alan Fransa'da da 10 Nisan ve 24 Nisan 2022 tarihlerinde iki turlu Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve mevcut Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron seçimi kazanmıştır. Fakat ikinci turda Macron'un karşısına rakip olarak kalan Marine Le Pen oylarında bir önceki seçime göre önemli bir artış sağlamıştır. 12- 19 Haziran'da yapılan iki turlu Parlamento seçimlerinde de Ulusal Cephe tarihinin en yüksek sandalye sayısına ulaşmıştır (Euronews, 2022). 577 milletvekili Ulusal Meclis'te meclis salt çoğunluğu 289'dur. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Cumhuriyet Yürüyüşü (LREM) ile Horizons (Ufuklar) ve Demokrasi Hareketi (MoDem) partilerinden oluşan Ensemble adında bir konfederasyon oluşturarak seçimlere girmiştir Genel başkan olduğu vurgusu başka bir cümle ile eklenebilir -kritik bir bilgi ise-burada anlamlı bozukluğu yaratmış. Sandık sonuçlarına göre Macron'un partisinin milletvekili sayısı meclis salt çoğunluğunu sağlayamayarak 245'te kalırken; Jean-Luc Melenchon'un liderliğindeki Boyun Eğmeyen Fransa Hareketi, Sosyalist Parti, Komünist Parti ve Yeşiller Partisi'nin oluşturduğu NUPES (Yeni Ekolojik ve Sosyal Halk Birliği) ittifakı ise seçimde 133 sandalye çıkararak ikinci parti olmuş ve sağ popülist Marine Le Pen'in partisi Ulusal Birlik (FN) ise 89 milletvekiliyle üçüncü olmuştur (Kirby, 2022). Siyasi yelpazede merkez sağda konumlanan Cumhuriyetçiler Partisi (LR), Bağımsızlar ve Demokratlar Birliği (UDI) gibi diğer sağ partiler 64 milletvekili ile parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır. Ukrayna- Rusya savaşı sonrası AB ülkelerinde genel olarak -kamuoyunda, yazılı, görsel ve dijital medyada-birbirine daha çok kenetlenme ihtiyacı ortaya çıkmış, birlik duygusu ve Avrupalılık değerlerinin önemi daha

da artmıştır. Böyle bir iklimde seçimlere giden Fransa'da ise parlamentoda merkez zayıflayarak; sağ ve sol partiler (radikalden ılımlısına) sandalye sayısını arttırmış ve aşırı sağ tarihi bir başarı elde etmiştir.

Ukrayna'dan AB ülkelerine yaklaşık altı milyon kişinin göç etmesiyle birlikte aşırı sağ popülistlerin ırkçılık ve göçmen karşıtı politikaları seçim sürecinde kamuoyunda göçmen nüfus hareketliliği üzerinden tartışılmıştır. Aşırı sağ parti Reconquete'nin genel başkanı Zemmour Ukrayna'dan gelen mültecilere duygusal bakıldığını ve Fransa'nın yeni bir mülteci akını ile karşı karşıya olduğunu belirterek sadece Fransa ile bağları bulunan ve akrabalarının ve aile üyelerinin Fransa'da yaşayan Ukraynalılara vize verilmesi gerektiğini söylemiştir (Rushton, 2022). Zemmour Müslüman mültecilerin Fransa ve Hristiyan Avrupa kültürüne yabancı olduğunu, Ukraynalılar'ın ise "bizlerden biri" olduğunu belirtir (France24, 2002). Le Pen savaştan kaçan Ukraynalılarla dayanışmanın önemli olduğunu vurgularken aynı zamanda Ukrayna'nın tam bağımsızlığını ve egemenliğini yeniden kazanması için çaba gösterilmesi gerektiğini ve Rusya ile diplomatik kanalların açık olması gerektiğini belirtir (Impelli, 2022). Ukrayna'ya insani yardım ve kayıplarını telafi etmesi için maddi yardımların seferber edilmesi gerektiğini söyleyen Le Pen Ukrayna'ya silah teslimatına karşı olduğunu açıkça belirtir (Barry, 2022).

Le Pen söylemlerinde NATO'nun varlığının sorgulanması gerektiğini ve SSCB'nin yıkılması ile işlevini tamamladığını sıklıkla vurgularken aynı zamanda Ukrayna savaşı öncesinde Avrupa kamuoyunda çokça tartışılan bir mesele olarak NATO üyeliği, sağ popülistlerin Avrupa ordusu ve NATO ikilemini gözler önüne sermektedir. Ukrayna savaşından önce Macron "NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti." ifadesini kullanarak transatlantik ittifak arasında yaşanan sorunlar nedeniyle AB'nin kendi ordusunu kurması gerektiğini söylemiştir (Independent Türkçe, 2019). Trump'ın NATO'ya mesafeli yaklaşımı ve İngiltere'deki Brexit uygulamaları nedeniyle PESCO (Permanenet Structured Cooperation) olarak adlandırılan Avrupa için alternatif bir güvenlik modeli, AB'nin yirmi üç üyesinin savunma ve güvenlik alanında daha sıkı işbirliği ve koordinasyonu için Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği ve Savunma Anlaşması imzalanmıştır (BBC NEWS Türkçe, 2017).

Fakat Ukrayna-Rusya savaşı ile transatlantik ittifak güçlenmiş, Rusya'ya karşı askeri bir güç olarak NATO'nun önemi ortaya çıkmıştır. ABD ve AB ülkeleri arasında askeri birliktelik, siyasi işbirliği güçlenmiş ve Batı değerlerine bağlılık vurgusu ön plana çıkmıştır. Le Pen gibi sağ popülist liderler ise Ukrayna savaşından sonra Nato ile Rusya arasında stratejik bir yakınlaşma önerisinde bulunmuştur (Sandford, 2022). Ukrayna savaşı ile birlikte sağ popülistlerin savaşa yönelik bu temkinli ve belirli alanlarla sınırlandırılmış eleştirileri, Rusya ile AB ülkelerindeki sağ popülistlerin işbirlikleri ve patronaj ilişkilerinin varlığını kamuoyu önünde tartışılmasına ve sorgulanmasına neden olmaktadır (Özcan, 2021, s. 71- 76). Ayrıca üçüncü dalga popülizmin bir unsuru olarak Ukrayna-Rusya savaşı ile Kremlin yönetimi ve Vladimir Putin'e yönelik ifadeler ve tanımlamalar popülizmin bu dalgasının temel öğeleri olarak literatüre katkı sağlayabilir.

Le Pen AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarının çok ağır olduğunu ve bu yaptırımların Avrupa'yı etkileyebileceğini vurgularken özellikle Rusya'da petrol ve doğalgaz alımını kısıtlayan yaptırımların uygulanmaması gerektiğini ifade eder. Fransa'nın Rus rezervlerine bağımlı olması ülke ekonomisinin temel sektörleri ve altyapı yatırımlarında oluşabilecek olumsuz durumlar ekonomik daralmayı da beraberinde getirebilmektedir. Sadece Fransa özelinde değil tüm Avrupa ülkelerinde Ukrayna-Rusya savaşının etkileri gözlemlenebilmekte, hükümetler enerji tasarrufu konusunda çeşitli önlemler alırken aynı zamanda hane halklarına yönelik sübvansiyon uygulamaları ve mali destek paketleri açıklamaktadır. Sosyal devlet ve refah devleti politikalarının Ukrayna savaşı ve pandemiyle yeniden önem kazanması sonucu kamusal mal ve hizmetlerin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Birçok AB ülkesinde neoliberal politikalarla gelişen özelleştirme ve piyasalaştırma süreci ile gıda, sağlık, eğitim ve barınma gibi temel sektörlerde yaşanan eşitsiz ve adil olmayan dönüşümler kamunun düzenleyici işlevi ve yeniden dağıtım mekanizmalarının önemini ve bunların hızlı bir biçimde hayata geçirilmesi gerektiğini açığa çıkarmıştır.

Ukrayna savaşı nedeniyle AB ve üye ülkeler Rusya'ya uyguladıkları yaptırımlar nedeniyle herhangi bir olumsuz durum ve kriz ortamıyla karşılaşmamak için çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Enerjide Rusya'ya bağımlılığı azaltabilmek için alternatif enerji kaynakları arayışına yönelen AB, iklim ve gıda gibi küresel boyutlu alanlarda yeni bir yol haritası oluşturmaya çalışmaktadır. Dünyanın en önemli tahıl üreticilerinden biri olan Ukrayna topraklarında süren savaş nedeniyle gıda krizi tüm dünyayı tehdit etmekte, küresel ısınma ve iklim kriziyle birlikte kıtlık meselesi uluslararası kamuoyunda çokça tartışılmaktadır. AB ülkeleri öncelikle Ukrayna topraklarından deniz yoluyla tahıl ürünlerinin lojistik sürecini güvenli bir şekilde yürütebilmek için sevkiyatı, NATO ülkelerinin gözlemciliğinde oluşturulan koruyucu bir koridor kurulmasına karar vermiştir (Habertürk, 2022). En temel ihtiyaç olarak gıda ürünlerinin lojistik sürecinde, AB ve NATO üyelerinin

koordinasyonu, popülistlerin transatlantik ittifakına yönelik eleştirilerinin ve Avrupa ordusu gibi alternatif savunma konseptinin bir süreliğine rafa kaldırılmasına neden olmuştur.

Gıda krizinin bir diğer muhtemel sonuçlarından biri de Avrupa’ya yönelecek göç dalgasıdır. AB Sınır Koruma Ajansı (FRONTEX) Ukrayna’da aksayan tahıl dağıtımı nedeniyle Avrupa’ya Afrika, Asya ve birlik üyesi olmayan Avrupa ülkelerinden yoğun bir göç gelebileceği konusunda açıklamalar yapmıştır (The Baltic Times, 2022). Göç dalgası AB ülkelerinde ırkçı ve popülist politikaları tetikleyerek aşırı sağcıların elini güçlendirebilecektir. İklim ve gıda krizi konusunda Le Pen, serbest piyasa ekonomisini neden olarak görmekte ve küresel bir model yerine yerelin öncü olduğu bir proje önermektedir (Yeşil Gazete, 2022). Sağ popülistlerin tek kutuplu dünya düzeninin yaratmış olduğu uluslararası kartellere yönelik eleştirileri ve buna alternatif bir model olarak yerelcilik vurgusu Le Pen’in seçim kampanyasında öne çıkardığı noktalar arasındadır.

AB Rusya’dan petrol ithalatını azaltmak için araştırmalar yürütürken bir taraftan da artan petrol fiyatlarına karşı karayolunda hız sınırı limitleri düşürülmekte ve toplu ulaşımı özendirici uygulamalar yürürlüğe girmektedir. Doğalgaza karşı kömürün ısınma alternatifi olarak ele alınması ve AB ülkelerinde yoğun tartışmaların yaşandığı nükleer santrallerin yeniden açılması talepleri, Ukrayna savaşının yarattığı gündem maddelerindedir. Nükleer santrallerin açılması konusu savaştan önce de Avrupa kamuoyunda tartışılıyordu. Aralarında sağ popülist lider Victor Orban’ın da bulunduğu yedi AB üyesi lider, Avrupa komisyonuna yazdıkları mektupta, uygun fiyatlı ve düşük karbon salımlı bir hidrojen olarak nükleer enerjinin enerji piyasasına önemli katkı sağlayabileceğini belirtmektedir (EkoTürk, 2021).

AB sürdürülebilir enerji ve enerji güvenliği politikalarına yönelik hedeflerini (Aydın, 2015) Ukrayna- Rusya savaşına kadar istikrarlı bir biçimde yürütürken savaşla birlikte enerji arz problemi tehlikesi yaşamış ve alternatif enerji arayışlarına başlamıştır. Le Pen’e göre savaşla birlikte daha görünür olan enerji krizinin sebebi, uzun süredir sistemli bir şekilde yeşil siyasetin öncülüğünde nükleer enerjiden vazgeçilmesidir (Gdh Haber, 2022). Le Pen seçim kampanyasında nükleer ve hidrojen santrallerinden ekonomik ve ekolojik enerji üretilmesi başlıklarını ön plana çıkarırken, rüzgâr enerjisini desteklemediğini ve altı yeni Avrupa Basınçlı Reaktör inşa etmeyi hedeflediğini belirtmiştir (Moussu, 2022). Nükleer enerjinin düşük karbon salınımı için de uygun bir alternatif olduğunu belirten Le Pen enerji politikalarındaki bu alternatif modelleri hem Fransa ekonomisinin potansiyeli hem de üretim ve ihrac kapasitesi için önemli olduğunu vurgular.

5. SONUÇ

Ukrayna-Rusya savaşı, Avrupa’da aşırı sağ popülizmin gücünü ve etkinliğini gün geçtikçe arttıran bir faktör haline almıştır. Bu dönem ayrıca, aşırı sağ popülist partilerin söylem ve politikalarının tarihte hiç olmadığı kadar kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılır olduğu ve karşılık bulduğu bir dönem olmuştur. Özellikle çalışmanın inceleme odağındaki 2022 Fransa Seçimleri örneğinde de görüleceği gibi, aşırı sağ bir parti olan FN’nin iktidarın en güçlü iki adayından biri olması bu iddiayı güçlendirmektedir. İki binli yılların başından itibaren istikrarlı bir biçimde yükselen Avrupa’daki aşırı sağ popülist hareketlerin, Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini güçlendirme eğilimi dikkat çekmektedir. AB’nin lokomotif ülkelerinden biri olan Fransa’da Marine Le Pen liderliğindeki FN, savaşın başlamasıyla diğer popülist partiler gibi Kremlin’e yönelik temkinli ve kısıtlı eleştirilerde bulunmuş, Rusya ile diplomatik kanalların açık kalmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Diplomatik temasın açık kalması talebi normal bir uluslararası politik süreçte destek olarak değerlendirilmese de olağan dışı dönemlerde bu talebin dahi destek olarak yorumlanabileceği aşikârdır. Fransa seçimlerinde Le Pen’in oylarının artması, savaşın tedirgin ve belirsiz ikliminde milliyetçiliğin ve popülizmin yükselişi olarak değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan Le Pen gibi öteki sağ popülist aktörlerin de Kremlin ile ilişkileri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu süreç Avrupa’da siyasal yelpazenin farklı iki kesite ayrıldığına dair işaretler barındırmaktadır: Bir tarafta Batı kimliği ve değerlerinin ön planda olduğu küresel ve çok kültürlü AB politikaları, diğer tarafta ise ulusal kimliklerin ve yerel motiflerin güçlü biçimde vurgulandığı aşırı sağ popülistler vardır. Ukrayna-Rusya savaşı, 2022 Fransa seçimleri üzerinden Avrupa’daki bu mevziler arasındaki keskinliği ve geçişliliği görebilmek açısından önem taşımaktadır.

AB’nin Rusya’ya yönelik yaptırımları ve bu yaptırımların sebep olabileceği olumsuz durumlardan korunabilmek için aldığı önlemler, sağ popülistler için oy potansiyellerini arttırabilmek açısından fırsat olarak nitelendirilebilecek durumlar ortaya çıkartmıştır. Rusya’dan enerji alımının sınırlandırılması, Le Pen, Orban ve daha birçok aşırı sağ liderin nükleer enerji ve kömür gibi alternatif politikalarının test edilebilirliği açısından önemlidir. Popülistlerin yıllardır vurguladığı enerji bağımsızlığı ve kendi enerji ihtiyacını

üretebilecek kapasiteye sahip olmaları gerekliliği konuları savaşla birlikte Avrupa kamuoyunda çokça tartışılmaktadır. Enerji tasarrufu kapsamında kentlerde aydınlatma kısıtlamasına gidilmesi beraberinde güvenlik problemini de getirmiştir. Bu paralelde, karanlık cadde ve sokaklarda suç ve terör olaylarının gerçekleşebileceği korkusunu yaşayan Avrupalılar arasında, bu durumdan göçmen ve mültecileri sorumlu tutabilecek ırkçılık ve nefret söylemleri şimdiden yükselmeye başlamıştır.

Ukrayna- Rusya savaşı ile ivme kazanan küresel enflasyonist artış, AB ülkelerini de etkilemiş, gıda, barınma ve yaşam maliyetlerinde artışlar yaşanmış, sosyal devlet destekleri gündeme gelerek hane halkları korunmaya çalışılmıştır. Neo-liberal ekonomi politikalarının sorgulandığı bu dönemde alternatif korumacı politikalarla gelişen bir iktisadi sürecin de kapıları aralanmıştır. Sosyal yardımlar ve sübvansiyonların gündeme gelmesi eş zamanlı olarak kamu kaynaklarının denetimi ve şeffaflığı tartışmalarını da arttırmaktadır. Savaşın siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları, Avrupalıların günlük yaşamlarını etkilerken, AB ülkelerindeki iktidar partileri ve koalisyon ortakları farklı ideolojik geleneklerden gelmelerine rağmen Avrupalı değerler ve birlik ruhu etrafında bir arada durmaya çalışmaktadır. Aşırı sağ popülistlerin yürüttükleri strateji ve yöntem burada önem kazanmaktadır. Seçim dönemlerinde Fransa örneğinde görüldüğü üzere, sağ popülistlerin seçim vaatleri, projeleri ve söylemleri ile şekillenen bir siyasi konjonktür gelişmektedir. Bu süreç, Avrupa'da konjonktürün uzaması halinde siyasetin yeni bir merkez arayışına gireceğine dair endişeleri de barındırmaktadır.

Buradan hareketle Le Pen gibi siyasette popülist araçları kullanan radikal sağcıların Ukrayna-Rusya savaşında diplomasi kanallarının açılmasını vurgulaması, uluslararası toplumun savaşın taraflarına diyalog ve müzakere yollarının açılmasını sağlayabileceğini düşündürmektedir. Buna örnek olarak Türkiye'de Antalya Diplomasi Forumu gibi platformlar aracılığıyla global sorunların çözümü için politika yapımcılar, siyasi aktörler, uzmanlar ve bilim insanları tarafından çok boyutlu, geniş katımlı ve diyalog temelli kanalların kullanımı verilebilir (Üste & Aydın, 2022). Enerji kaynakları konusunda sağ popülistlerin alternatif arayışları aslında küresel bir problem olarak iklim değişikliği, su kıtlığı ve küresel ısınma gibi tüm dünyayı etkisi altına alan çevre sorunlarının bir sonucudur. Savaş nedeniyle Rusya'nın enerji kaynaklarına alternatif arayışlar, doğal kaynakların kıtlığını ve bazı ülkelerin tekelleri konuma geldiğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Günümüzde çokça tartışılan antroposen çağ kavramını, kapitalist sistemin işlemesiyle beraber insanlığın doğa üzerindeki tahakkümüyle ortaya çıkan sorunların ve eşitsizliklerin geri döndürülmesi zor hasarlar veren ve bir biçimde kaosa yol açabilecek bir dönem olarak el alırsak, çevre, gıda ve doğal kaynaklar konusunda olumsuz bir döneme girileceği olasıdır. Bu nedenle Ukrayna-Rusya savaşının yaratmış olduğu yıkım ve maliyetler ile savaşın insani boyutuna yönelik çözüm modellerinin geliştirilmesi yaşamsal bir hal almıştır. Sonuç olarak bir tarafta aşırı sağ popülist otoriter yönetimlerle, diğer tarafta savaşın yaratmış olduğu iktisadi ve siyasi krizle gelişen konjonktür nedeniyle demokrasinin temel değerlerinin (diyalog, müzakere, çokseslilik, hukuk devleti ilkeleri vb) önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Çözümlerin toplumsal destek ve katkıdan yoksun üretilmesi, ya çözüme ilişkin etkinliği olanaksız kılacaktır ya da çözümün sürdürülebilirliğini sağlamış olacaktır. Özellikle Avrupa, günümüzdeki refah seviyesine ulaşmada anahtar rol oynayan çıkarlarda birleşme, farklılıklarla kazanma ilkesini yeniden hatırlamalı, bu ilkeleri küresel çapta yaygınlaştırmaya öncülük etmelidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkımdan çıkabilmek Avrupa için mümkün olduysa, küresel yıkımlardan da çıkmak, doğru modellerle mümkün olabilecektir.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul gerekliliği yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir(ler).

İntihal Beyanı: Turnitin yazılımla makalenin benzerlik taraması yapılmıştır.

Lisans: CC BY-NC. Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Ethics Statement: There is no ethical committee requirement for this study. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.

Conflict of Interest: The author(s) declare/ declares that there is no conflict of interest.

Plagiarism: A check for plagiarism on this article was conducted by using Turnitin Software.

License: CC BY-NC. Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2020). *Yeni Sağ Radikalizminin Vecheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* (Ş. Öztürk, & T. Onur, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ak, E. (2022). Rusya ve Avrupa Aşırı Sağı Üzerine Bir İnceleme. *TURAN- SAM*(53), 251- 258.
- Akın, A. Z. (2019). Neoliberalizm Etkisinde Sağ Popülizmin Yükselişi: Abd, Macaristan ve Fransa Örnekleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 27-39.
- Arman, M. N., & Üste, A. N. (2021). Avrupa Birliği'nde Otoriteryan Popülizm. M. N. Arman, & Ç. Cengiz içinde, *Sosyal, Kimlik ve Kültürel Boyutlarıyla Avrupa Birliği* (s. 139-154). Ankara: Astana Yayınları.
- Aslan, A. (2022). Popülizm. M. A. Ağcan içinde, *Çağdaş Siyaset Teorisi* (s. 447- 477). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atikkan, Z. (2014). *Avrupa Benim Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, Ü. (2015). Theoretical Framework of the European Union's Energy Security Challenges in 21st Century. *Eurasian Academy of Sciences Euroasian Studies/ Avrasya Çalışmaları*, 2, 48-60.
- Barry, E. (2022, April 14). *What a Marine Le Pen Victory in France's Elections Could Mean for the War in Ukraine*. September 30, 2022 tarihinde TIME: <https://time.com/6166437/marine-le-pen-french-elections-ukraine-russia/> adresinden alındı
- Başlamış, C., & Deprem, O. (2018). *Vladimir Vladimiroviç Putin Rusya'yı Ayağa Kaldıran Lider*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Baykan , T. S. (2019). Popülizm, Personalizm, Patronaj. *Toplum ve Bilim*, 147, 10-45.
- BBC NEWS Türkçe. (2017, Kasım 14). *Avrupa'nın 'NATO'ya Alternatifi' Pesco Hakkında Bilinmesi Gerekenler*. Eylül 19, 2022 tarihinde BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-41978775> adresinden alındı
- Beyme, K. v. (1988). Right- Wing Etremsim in Western Europe. *West European Politics*, 11(2), 1-18.
- Bogdanor, V. (1999). *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi (A-K)*. (B. Peker, E. Yükselci, & L. Keskiner , Çev.) Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Campbell, B. F. (2020). How The European Far Right and Russia Have Joined Forces Against Brussels. *Atlantisch Perspectives*, 1(44), 30- 35.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ceylan, A., & Uslu, İ. (2021). Göç ve Siyaset: 50. Yılında Ulusal Cephe/ Ulusal Birlik'in Göç Politikaları. *UPA Strategic Affairs*, 3(1), 79- 92.
- Dugin, A. (2022). *Dördüncü Siyaset Teorisi*. (O. E. Özenç, Çev.) İstanbul: Kronoloji yayınları.
- EkoTürk. (2021, Mart 26). *Avrupa'nın 'NATO'ya Alternatifi' Pesco Hakkında Bilinmesi Gerekenler*. Eylül 20, 2022 tarihinde EkoTürk: <https://www.ekoturk.com/haber/7-ab-ulkesi-nukleere-destek-cagrisi-yapti/> adresinden alındı
- Euronews. (2022, Haziran 20). *Fransa'da Seçim Sonuçları: Maron Salt Çoğunluğu Kaybetti, Le Pen Tarihi Başarı Elde Etti*. Eylül 17, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/06/19/fransa-secimleri-macron-parlamentoda-cogunlugu-kaybetti-le-pen-tarihi-basari-elde-etti> adresinden alındı
- Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. (G. Kırnalı, & İ. Kocael, Çev.) Ankara: Heretik.
- Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden Popülizme*. (A. Karatay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- France 24. (2022, April 13). *Le Pen Wants France Out of Nato Integrated Command Backs Nato- Russia Links*. September 20, 2022 tarihinde France 24: <https://www.france24.com/en/france/20220413-le-pen-wants-france-out-of-nato-integrated-command-backs-nato-russia-links> adresinden alındı
- France24. (2002, March 9). *French Far Right Candidate Zemmour Says Ukrainian Welcome but not Arab Refugees*. September 18, 2022 tarihinde France 24: <https://www.france24.com/en/europe/20220309-french-far-right-candidate-zemmour-says-ukrainians-welcome-but-not-arab-refugees> adresinden alındı

Gdh Haber. (2022). *Fransız politikacı Marine Le Pen: AB jeopolitik bir hata yaptı*. Eylül 20, 2022 tarihinde Gdh Haber: <https://gdh.digital/le-pen-ab-jeopolitik-bir-hata-yapti-39729> adresinden alındı

Habertürk. (2022, Mayıs 24). *Gıda krizine karşı Ukrayna'nın gemilerini AB ve NATO mu koruyacak?* Eylül 16, 2022 tarihinde Habertürk: <https://www.haberturk.com/gida-krizine-karsi-ukrayna-nin-gemilerini-ab-ve-nato-mu-koruyacak-3448247> adresinden alındı

Hanağası, U. B. (2021). Alman milliyetçiliği bağlamında aşırı sağ hareketlerin dünü ve bu günü. *Doktora Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hazareesingh, S. (2017, April 22). September 18, 2022 tarihinde Politico: <https://www.politico.eu/article/marine-le-pen-national-front-has-already-won-france-election/> adresinden alındı

Impelli, M. (2022, April 20). *Marine Le Pen Warns France Could See Direct Conflict With Russia*. September 19, 2022 tarihinde Newsweek: <https://www.newsweek.com/marine-le-pen-warns-france-could-see-direct-conflict-russia-1699478> adresinden alındı

Independent Türkçe. (2019, Kasım 8). *Avrupa ordusu Kurulmasını isteyen Macron: NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti*. Eylül 19, 2022 tarihinde Independent Türkçe: <https://www.indyrturk.com/node/89641/d%C3%BCnya/avrupa-ordusu-kurulmas%C4%B1n%C4%B1-isteyen-macron-natonun-beyin-%C3%B6l%C3%BCm%C3%BC-ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> adresinden alındı

Keane, J. (2021). *Yeni Despotizm*. (İ. F. Çekem, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.

Kirby, P. (2022, Haziran 20). *BBC NEWS Türkçe*. Eylül 2022, 19 tarihinde Fransa Seçimleri: Macron'un Partisi Ulusal Meclis'te Çounluğu Kaybetti: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61860850> adresinden alındı

Laurelle, M. (2016). France Mainstreaming Russian Influence. A. Polyakova , Laruelle Marlene, S. Meister, N. Barnett, R. Sikorski, & D. P. Center (Dü.) içinde, *The Kremlin's Trojan Horses* (s. 7-12). Atlantic Council Policy on Intellectual.

LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog. (2022, January 6). *Why is Poland's ruling party building closer links with right-wing Eurosceptic groups?* April 10, 2023 tarihinde LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog: https://eprints.lse.ac.uk/114145/1/europpblog_2022_01_06_why_is_polands_ruling_party_building_closer.pdf adresinden alındı

Moffitt, B. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi Pefromans, Siyasi Usliip ve Temsil*. (O. Özgür, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Mouffe, C. (2019). *Sol Popülizm*. (A. Yanık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Mounk, Y. (2021). *Demokrasinin Halkla İmtihanı Liberal Demokrasinin Krizi, Otoriter Popülizmin Yükseliş*. (İ. Özekmekçi, Çev.) İstanbul: h2o kitap.

Moussu, N. (2022, January 27). *Le Pen's climate programme: pro-nuclear and pro-hydrogen, but anti-wind*. September 19, 2022 tarihinde Euractiv: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/le-pens-climate-programme-pro-nuclear-and-pro-hydrogen-but-anti-wind/> adresinden alındı

Mudde, C. (1995). Right-wing extremism analyzed A comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing. *Ettropean Journal of Political Research*, 27, 203-221.

Mudde, C. (2017). Introduction to the Populist Radical Right. C. Mudde içinde, *The Populist Radical Right A Reader* (s. 1- 10). New York : Routledge .

Mudde, C. (2022). *Günümüzde Aşırı Sağ*. (S. E. Türközü, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

Müller, J. W. (2017). *Popülizm Nedir?* (O. Yıldız, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Müller, J. W. (2018). *Popülizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özcan, E. (2021, Mayıs). *Avrupa'lı Popülistlerin Rusya ile İlişkileri: İş Birliği mi, Komplo mu?* Eylül 18, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Enes-Oezcan-2/publication/352105912_Avrupali_populistlerin_Rusya_ile_iliskileri_Is_birligi_mi_komplo_mu/links/60b933e0299bf10dff917616/Avrupali-popuelistlerin-Rusya-ile-iliskileri-Is-birligi-mi-komplo-mu.pdf adresinden alındı
- Perspektif. (2021, Ocak 9). *Hollanda'da Aşırı Sağcı Wilders'in Seçim Vaadi*. Eylül 20, 2022 tarihinde Perspektif: <https://perspektif.eu/2021/01/09/hollandada-asiri-sagci-wildersin-secim-vaadi-islamdan-arindirma-bakanligi/> adresinden alındı
- Polat, İ. (2019). Vladislav Surkov'un Egemen Demokrasi Anlayışı ve Rus Dış Politikasına Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polyokova, A. (2014, September/ October). Strange Bedfellows: Putin and Europe's Far Right. *World Affairs*, 177(3), 36- 40.
- Przeworski, A. (2019). *Crises of Democracy*. Cambridge University Press.
- Rosenberger, L., & Morley, T. (tarih yok). *Russia's Promotion of Illiberal Populism: Tools, Tactics, Networks*. April 10, 2023 tarihinde https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/021925_russia_populism_-_rosenberger1.pdf adresinden alındı
- Rossmann, V. (2015). Moscow State University's Development of Sociology and the Climate of Opinion in Post- Soviet Russia. M. Laruelle içinde, *Eurasianism and the European Far Right Reshaping the Europa- Russia Relationship* (s. 55- 76). London: Lexington Books.
- Rumelili, B., & Uzunoğlu, G. (2022). Ontolojik Güven(siz)lik ve Popülizm. B. Esen, & B. Baysal içinde, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşımlar* (s. 197-234). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rushton, S. (2022, March 10). *Eric Zemmour says let Ukrainians into France but not Muslim refugees*. September 20, 2022 tarihinde N World: <https://www.thenationalnews.com/world/2022/03/10/eric-zemmour-says-let-ukrainians-into-france-but-not-muslim-refugees/> adresinden alındı
- Rydgren, J. (2008). France: The Front National, Ethnonationalism and Populism. D. Albertazzi, & D. McDonnell içinde, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western* (s. 166-180). New York: Palgrave Macmillan.
- Saç, S. (2017). Front National: Radikal (Popülist) Sağdan (Ilımlı) Neo Popülist Sağa. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 259- 290.
- Sağlam, M. (2014). *Gazpromun Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*. Ankara : Siyasal kitabevi.
- Sandford, A. (2022, Nisan 18). *Macron'un rakibi Marine Le Pen, Rusya'nın Ukrayna işgali ve Putin ile ilgili ne düşünüyor?* Eylül 19, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/04/18/macron-un-rakibi-marine-le-pen-rusya-n-n-ukrayna-ısgali-ve-putin-ile-ılgili-ne-dusunuyor> adresinden alındı
- Shekhovstov, A. (2018). *Russia and the European Far right Tango Noir*. New York: Routledge.
- Sputnik Türkiye. (2022, Nisan 13). *Le Pen: 'Kırım'ın Rusya'nın Bir Parçası Olduğu Açıklamamın Arkasındayım*. Eylül 16, 2022 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://sputniknews.com.tr/20220413/le-pen-kirimin-rusyanin-bir-parcasi-oldugu-aciklamamin-arkasindayim-1055541691.html> adresinden alındı
- Surkov, V. (2008). Russian Political Culture: The View From Utopia. *Russian Politics and Law*, 46(5), 10- 26.
- Surkov, V. (2009). Nationalization of the Future: Paragraphs pro Sovereign. *Russian Studies in Philosophy*, 47(4), 8-21.
- T24. (2017, Mart 28). *Le Pen: Rusya'dan Destek Almadım*. Eylül 17, 2022 tarihinde T24: <https://t24.com.tr/haber/le-pen-rusyadan-destek-almadim,396000> adresinden alındı
- Taggart, P. A. (2000). *Populism*. Open University Press.
- The Baltic Times. (2022, July 12). *EU Must Brace For New Waves Of Migrants Because of Food Criss- Fronte Chief*. September 21, 2022 tarihinde The Baltic Times:

https://www.baltictimes.com/eu_must_brace_for_new_waves_of_migrants_because_of_food_crisis_-_frontex_chief/ adresinden alındı

Urbinati, N. (2022). *Ben Halkım Popülizm Demokrasiyi Nasıl Dönüştürüyor?* (B. Ayoub, Çev.) İstanbul: Tellekt.

Uzun, Ş. (2021). Avrupa'da aşırı sağ partiler çerçevesinde uluslararası göçün güvenlikleştirilmesi: fransa ve macaristan örnekler. 67. Trabzon: KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Üste, A. N., & Aydın, U. (2022, Autumn-Winter). A New Era in Diplomacy: The Case of the Antalya Diplomay Forum. *PERCEPTIONS*, XXVII(2), 197-217.

Vinocur, N. (2016a, December 20). *Marine Le Pen denies cash-for-support deal with Russia*. April 10, 2023 tarihinde Politico: <https://www.politico.eu/article/marine-le-pen-denies-cash-for-support-deal-with-russia/> adresinden alındı

Vinocur, N. (2016b, September 27). *Marine Le Pen's cash-flow crisis*. April 10, 2023 tarihinde Politico: <https://www.politico.eu/article/marine-le-pens-cash-flow-crisis-french-presidential-elections-2017/> adresinden alındı

Vural, H. S. (2005). *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşil Gazete. (2022, Nisan 21). *Macron ve Le Pen'in tartışma masasında iklim yine çok az yer buldu*. Eylül 18, 2022 tarihinde Yeşil Gazete: <https://yesilgazete.org/macron-ve-le-penin-tartisma-masasinda-iklim-yine-cok-az-yer-buldu/> adresinden alındı



Sendikaların engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikaları: İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye örnekleri

The socioeconomic policies of the unions for disabled individuals: Examples of England, Canada, Belgium and Turkey

Turgut ÇILGIN^a, Şeyma SANDIKÇIOĞLU^b

^aYüksek Lisans Öğrencisi (MA Student), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ABD, Kocaeli, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1629-9759
E-posta/E-mail: 205221021@kocaeli.edu.tr

^bYüksek Lisans Öğrencisi (MA Student), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ABD, Kocaeli, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2455-7570
E-posta/ E-mail: 205221024@kocaeli.edu.tr

Sorumlu Yazar /
Corresponding Author
Turgut ÇILGIN

Makale Türü / *Article Type*
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
04.06.2022

Kabul Tarihi
Accepted
26.04.2023

ROR ID
045hgzm75

ÖZ

Amaç - Endüstri ilişkilerinin önemli aktörlerinden biri olan sendikaların engelli bireylere yönelik bakış açıları ve sosyal politikalarının araştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem - Bu çalışmada, sendikaların engelli bireylere yönelik bakış açıları ve sosyoekonomik politikaları literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemiyle araştırılmıştır.

Bulgular - Çalışmada, sendikaların endüstri ilişkileri sisteminde gittikçe etkisizleştikleri sonucuna varılmıştır. Uluslararası ve ulusal mevzuatlar çerçevesinde engelli bireylere yönelik destek çalışmalarının yapıldığı, sivil toplum kuruluşlarının endüstri ilişkileri sistemine dahil olduğu görülmüştür.

Sonuç - Destek çabalarına rağmen engelli çalışanların sorunlarının devam etmesi, sorunun temelinde toplumsal farkındalık eksikliğinin yattığını göstermektedir. Engellilik de dahil olmak üzere tüm ayrımcılıkları önleyici bir eğitim müfredatı oluşturularak toplumsal farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sendikalar, Engelli İşgücü, Sendika ve Engellilik.

JEL Kodları: J51, J14, Z10

ABSTRACT

Purpose - The aim is to investigate the perspectives and social policies of trade unions, which are important actors of industrial relations, towards disabled individuals.

Methodology - In this study, the perspectives and socio-economic policies of the unions towards disabled people were investigated by literature review and document review method.

Findings - In the study, it has been observed that unions are becoming increasingly ineffective in the industrial relations system. It has been observed that studies have been carried out within the framework of international and national legislation, and civil society organization have entered the industrial relations system.

Conclusions - The continuation of the problems of disabled employees despite support efforts indicates that the lack of social awareness lies at the root of the problem, including disability discrimination. It is necessary to raise social awareness by creating an education curriculum that prevents all discrimination, including disability.

Keywords: Unions, Disabled Workforce, Union and Disability.

JEL Codes: J51, J14, Z10

Önerilen Atıf Şekli / Recommended Citation: Çalgın, T., Sandıkçıoğlu, Ş. (2023). Sendikaların engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikaları: İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye örnekleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 39-52. DOI: 10.30976/susead.1182282

Yazarlar, telif haklarına kısıtlama olmaksızın sahiptir / Authors own copyright without restriction.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusu içinde yaklaşık 1 milyar engelli birey yaşamaktadır. Engelli bireyler, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturmaktadır. Çalışma yaşındaki engelli bireylerin, işgücü piyasasına katılımları aşamasında ve istihdam esnasında birtakım engeller ile karşılaştıkları görülmektedir. Engellilerin işgücü piyasasına katılma noktasında yaşadıkları sorunlar, başta çalışma koşullarından dolayı fiziksel engeller olmak üzere, sırasıyla bilgilendirme engelleri, işveren tutumları ve diğer çalışanların önyargıları şeklindedir. Engelli bireyler, ekonomik faaliyetlerden dışlandıkları için, işsizlik ve yoksulluk sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bunun sonucunda engelli bireyler, hem engelliliğin yarattığı sorunlar hem de ekonomik zorluklardan dolayı sosyoekonomik ve sosyopsikolojik olarak ayrımcılığa uğramakta; bu açıdan da biyo-psikolojik anlamda yıpranmaktadır (World Health Organization [WHO], 2022).

Bununla birlikte, engellilerin istihdamına ilişkin yapılan çalışmalar, engellilik türlerinin istihdama etki eden önemli bir unsur olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda, zihinsel engelliler istihdam olanakları açısından, bedensel engellilere kıyasla daha şanssız bir konumdadır. Bununla beraber bazı engelliler kendilerini engelli olarak kabul etmemekte ve engelli olarak ayrışmanın sosyal bütünleşmeyi sekteye uğrattığını düşünmektedir. Engelli bireylerin daha çok kayıt dışı istihdam içinde yer aldığı görülmektedir. Diğer taraftan, pek çok ülkedeki istatistik ve verilerde, engelli bireylerin gözden kaçırıldığı ve bu bireylere yönelik yeterince araştırma yapılmadığı için yaşanan sosyoekonomik ve sosyopsikolojik sorunlar da görünmez hale gelmektedir. ILO'nun 2003 yılında yapmış olduğu araştırmada 111 ülkenin 16'sında engelli istihdamına ilişkin herhangi bir verinin olmadığı görülmüştür (World Health Organization [WHO]; World Bank, 2011, s. 257-259).

Çalışma hayatının ve genel anlamda toplumsal hayatın önemli aktörlerinden olan sendikaların engelli çalışanlara veya toplumdaki diğer engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikalar üretmesi yönünde bir beklenti olsa da, bununla ilgili literatürün çok zayıf olduğu görülmektedir. Akademik anlamda konunun ele alınma oranı çok düşüktür. Bununla birlikte, engelli bireylere ilişkin güncel verilere de ulaşamamaktadır. Verilerin ve istatistik bilgilerin daha güncel bir şekilde derlenmesi, engelli bireylere dair son durumun daha açık bir şekilde ortaya konması, bu alanda çalışan kurumlara ve araştırmacılara veri oluşturulması bakımından son derece önemlidir. Engelli bireylere dair veri ve istatistiklerin tespiti engellilere yönelik politika geliştiren kurumlar açısından önemlidir. Bu anlamda, sendikaların sadece söylem boyutunda kalan hedeflerinin hayata yansımalarını gösteren saha çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira sendikalar hem bir çalışma örgütü hem de sosyal bir sivil toplum kuruluşu mahiyetinde olduğundan sosyoekonomik hayatta etkili olması beklenen kurumlardır. Dezavantajlı gruplardan olan engellilerin gerek işgücü piyasasında gerekse toplumsal hayatta yaşadıkları zorluklar birbiriyle bağlantılı sorunlardır. Bu sorunların temelinde genellikle ekonomik özgürlüklerinden yoksun kalmalarına neden olan işgücü piyasasına girememesi veya işi elde tutamama kaynaklı sosyoekonomik sorunlar, kendini gerçekleştirememenin verdiği sosyopsikolojik sorunlar yer almaktadır.

Çalışmada, engellilik ile ilgili kavramsal bilgiler aktarıldıktan sonra, sendikaların çalışma hayatındaki durumu, engelli bireylere bakış açıları ve engelli bireylere yönelik sosyal politikaları, İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye gibi ülkelerdeki örnekler çerçevesinde literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Literatürde, engelli işgücü ve sendikaların birlikte ele alındığı çalışma sayısının yok denecek kadar az olması araştırmada bir sınırlılık yaratmıştır. Bu çalışmanın sendikalar ve engelli işgücü alanında katkı sağlayarak, bu alanda çalışma sayısının artmasını teşvik etmede olumlu bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda, sendikaların bir takım politikalar yürütmeye çalışsalar da gittikçe etkisizleştikleri görülmüştür. Bununla beraber, uluslararası ve ulusal mevzuatlar çerçevesinde devletlerce çalışmaların yapıldığı ve sendikaların zayıf kaldığı alanlarda sivil toplum kuruluşlarının devreye girdiği görülmüştür. Ancak, bunlara rağmen uygulamada sorunların yaşandığı görülmüştür. İstihdama girişte ve istihdam sürerken engelli çalışanların bir takım sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların aşılması için desteğe ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Bu sorunlarla ilgili mevzuatın uygulanması aşamasında gerek resmi kurumlarca gerekse sendikalarca takip ve denetimlerin daha sıkı bir şekilde yapılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda bu alanda sivil toplum örgütlerinin de aktif olduğu ve engelli çalışanların destek taleplerine cevap vermeye gayret ettiği görülmüştür. Mevzuat çalışmalarına ve sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının çabalarına rağmen engelli çalışanların sorunlarının devam etmesi, sorunun temelinde derin bir toplumsal farkındalık ve bilinç eksikliğinin yattığını göstermektedir. Çözüm için, tüm eğitim aşamalarında müfredata, genelde tüm ayrımcılıkları önleyici ve özelde engelliliğe bakış açısının değişmesine katkı sunacak eğitim ve farkındalık dersleri konularak, toplumsal bilincin yükseltilmesi, engellilik olgusuna dair bilincin çocukluktan

itibaren inşa edilerek içselleştirilmesi ve sürdürülebilir bir dinamizme kavuşturulması, empati yetilerinin geliştirilmesi ve bunlara binaen ilgili mevzuatların uygulanmasının ve olgunun toplumca da denetlenmesinin sağlanması gerekmektedir.

2. SENDİKALARIN ENGELLİ İŞGÜCÜNE BAKIŞ AÇILARI

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), engelli terimini, usulüne uygun olarak raporlanan fiziksel veya zihinsel bir bozukluk sonucu uygun bir istihdamı güvence altına alma, elde tutma ve ilerleme olasılığı önemli ölçüde azalan bir birey olarak tanımlamaktadır. Engelliler toplumda dezavantajlı bir gruptur. Engelli olmayan insanlarla karşılaştırıldığında, engellilerin işgücü piyasasına katılma olasılıkları daha düşüktür. İstihdam edilen kişiler arasında engelli çalışanların, standart dışı işlerde bulunma, daha az kazanma ve yoksulluk çekme olasılığı, engelli olmayan işçilere göre daha fazladır. Dünyanın dört bir yanındaki uluslararası kuruluşlar, akademisyenler, politika yapıcılar, sendikalar, sivil toplum kuruluşları ve aktivistler, engellilerin sorunlarını çeşitli yöntemlerle dile getirmekte ve haklarını savunmaktadır (International Labour Organization [ILO], 2008, s. 14-18; Lurie, 2017, s. 478).

Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ve akademisyenler, sosyal diyalogun önemine ve özellikle sendikaların engelli işçilerin haklarının desteklenmesine katkı sağlamasının hayati önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca, engelli haklarına dair çaba gösteren sivil toplum kuruluşları ile sendikaların işbirliğinin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 168 No'lu Tavsiye Kararı, işveren, işçi ve engelli örgütlerinin, mümkün olan en geniş işbirliği ile engellilerin eğitiminin ve uygun istihdamının artırılması için sosyoekonomik politikalar üretmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede, devletlerin, engelli işgücünün çalışma hakkını güvence altına almaları ve engellilerin sendikal haklarını kullanabilmelerini sağlamaları gerektiğini ifade etmiştir (United Nations [UN], 2006).

Ayrıca, İstihdam ve İşte Eşit Davranma İlkesine İlişkin Genel Bir Çerçeve Oluşturan 2000/78 sayılı Avrupa Birliği Konsey Direktifi, engelli işçilere sendikalı olsun veya olmasın ayrımcılık yapılamayacağını ifade etmektedir. Bu direktif kapsamında engellilerin, işe alma, çalışma koşulları, terfi imkânları, işbaşı eğitimi, vb. çalışma hayatı aşamalarında engelli olmayanlardan farklı bir muamele görmelerini önleyecek düzenlemelerin yapılmasının önemine değinilmiştir. Engellilerin sendika üyeliklerinin devletler tarafından desteklenmesi, sendikal katılımın demokratik olması ve sendikalaşma sürecinin denetimi gibi konular üye ülkelerin iç hukuklarına ve ilgili mevzuatlara işlenmiştir (The Council Of The European Union, 2000).

Değişik ülkelerdeki akademisyenler, engellilik çalışmaları başlığı altında yeni bir akademik saha oluşturarak engelliler hakkında derinlemesine çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu akademisyenler ve bu alan, engelliliğin, insanda bulunan doğal, değişmez bir özellik olduğu bakış açısını doğru bulmayarak, engelliliğin sosyokültürel sosyopsikolojik, sosyoekonomik ve politik vb. alanlarda, disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Engellilerin direkt politika oluşturma süreçlerine katılımlarının sağlanmasının engellilere dair sorunların çözümü için gerekli olduğu savunulmaktadır. Engellilik çalışmalarının en önemli pozitif farklılığı, engelliliğe yönelik bireysel tıbbi modelin reddedilmesi ve sosyal model üzerinden engelliliğin ele alınmasıdır. Sosyal model üzerinden yürütülen engellilik araştırmaları, engellileri dışlayan sosyal yapıları araştırarak gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Sosyal model merkezli bakış açısına dayalı araştırmalar, engelliliğin sosyolojik, psikolojik, ekonomik, politik ve kültürel boyutlarına dikkatleri çekmeye çalışmaktadır. Bu araştırmacılar, sendikaların sosyal engellilik modelini destekleyebileceğini ve bu model sayesinde engellilerin sosyoekonomik sorunlarına çözümler üretilebileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, sendikalar, engelli işçilerin çıkarlarını uygun şekilde temsil etmek için aslında iyi ve avantajlı bir konumdadır (Lurie, 2017, s. 478-480).

Bununla beraber, engelli işçiler ve sendikalar arasındaki ilişki üzerine çok az araştırma yapılmıştır. Engelli işçiler ile sendikalar arasındaki ilişkinin her zaman her yerde uyumlu olmadığı görülmektedir. Bununla beraber, sendikaların çalışma süreci üzerindeki denetleyici olma, iş güvenliğini artırma ve ücretleri iyileştirme gibi hali hazırda zaten yürüttüğü fonksiyonlarının içerisinde, engelli işgücünün istihdamlarının sürekliliğinin sağlanmasına dair konuların da eklenmesi gerekmektedir. Sendikaların engelli bireyler ile ilgili konularda da aktif politikalar geliştirerek, işgücünü bütüncül bir şekilde ele almasının doğru olacağı düşünülmektedir (Wilton, 2004, s. 431).

Sendikalar, çalışanların ücretler, çalışma şartları ve tazminatlar gibi ihtiyaç ve isteklerini yönetime iletme konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bireysel bir çalışan, maddi ve sosyal ihtiyaçlarını işverenine dile

getirmekten çekinebilirken, sendikalar, işçilerin ihtiyaçlarını toplu sözleşmeler yoluyla işverene iletme yeteneğine sahiptir. Aslında sendikaların en önemli rolü işçilerin ihtiyaçlarının ve sorunlarının dile getirilmesidir (Kaufman, 2002, s. 111-115). Bununla beraber, toplu sözleşmelerde elde edilen kazanımların işverene de pozitif yansımaları olmaktadır. İşçilere verilen ücret ve yan haklar gibi maddi ve sosyal faydalar işçi tatminini artırarak verimlilik üzerinde olumlu sonuçlara neden olmaktadır (Freeman & Medoff, 1985, s. 243-246).

Diğer taraftan, sendikaların bu temsil görevlerini engelli işçileri de kapsayacak şekilde eşit ve bütüncül bir şekilde yerine getirip getirmediği noktasında soru işaretleri bulunmaktadır. Sendikaların, engelli işçilerin mücadelelerinin tam anlamıyla destekçisi olduğu söylenemez. Sendikaların, engelli işçilere ilişkin politika üretme noktasında güçlü oldukları yönleri bulunmakla beraber, bir dizi sınırlılıklarının da bulunduğu bir gerçektir. Bu sınırlılıkların sebeplerini şöyle sıralayabiliriz;

1- İlk sebep, sendikalardaki geleneksel sendika bilincinden türeyen sınıf bilincinin, genel olarak kimlik politikalarını bastırmasıyla ilgilidir. Geleneksel sendika bilincinde, yalnızca meslek ve gelir boyutlarındaki bir sınıflaşma kabul edilmektedir. Bu anlamda işçiler tek bir sınıf olarak ele alınmaktadır. Bu sınıf içerisinde bir parçalanma istenmemektedir. Toplumsal cinsiyet, etnik köken, engellilik ve cinsellik gibi konular sendikalarda şahsa münhasır bireysel konular olarak görülmekte ve sınıfsal mücadele konuları arasında yer almasına pek şans verilmemektedir. İşçiler arasındaki alt sınıflaşmalar, bu tür gruplar ile ana akım işçi hareketi arasındaki bölünmeleri alevlendirmesi nedeniyle istenmeyen bir durum olarak görülmektedir (Humphrey, 1998, s. 588-589).

2- Sendikaların temsil noktasında zayıflığının en temel ikinci sebebi ise, sendikaların sayıca ağırlıklı ve baskın olan işçi gruplarını savunma eğiliminde olmasıdır. Sendikalar, aynı zamanda çoğunluk oylaması yoluyla elde edilen liderlik seçimine sahip siyasi kurumlar olduğundan, toplu sözleşmelerde bu ağırlıklı olan işçi gruplarının tercihlerini yansıtan sosyoekonomik talep paketlerini müzakere etmektedir. Ancak bu fayda paketleri çoğunlukla, engelli işçilerin, yaşlı işçilerin, kadın işçilerin ve yabancı göçmen işçilerin tercihlerini yansıtmamaktadır. Engelli işgücünün taleplerinin temsil ve müzakere edilmesi, toplu sözleşme talep paketini genişleteceğinden, ilave faydaların eklenmesini gerektirdiğinden ve bunun engelli veya dezavantajlı olmayan işçilerin faydalarından feragat etmeyi gerektireceği ihtimalinden dolayı, engelli işçiler sendikaların öncelikli konusu olmamaktadır (Lurie, 2013, s. 261-263; Budd, 2007, s. 6-7).

3- Üçüncü sebep olarak, işverenler, sendikalaşmanın yüksek maliyetlerini değişik şekillerde dışsallaştırarak tekrar başka yönlerden işçi ve tüketicilerden tazmin etmektedir. Sendikalaşmanın yüksek maliyetleri nedeniyle işverenler daha az işçi çalıştırmaya yönelmekte ve işsizlik oranları yükselmektedir. Sendikalar, bu nedenle, öncelikli olarak engelli olmayan işçilerin iş sürekliliğini sağlamayı amaçlamakta ve engellilerin işgücü piyasasına katılımını talep edememektedir (Dau-Schmidt & Traynor, 2009, s. 96-100).

4- Bununla beraber, dördüncü sebep olarak, engelli çalışanların çıkarları ve ihtiyaçları zaman zaman, en azından geleneksel olarak sendikalar tarafından temsil edilen diğer çalışanların çıkarlarıyla toplu sözleşmelerde çatışabilmektedir. Esnek ücretlere imkân vermeyen toplu sözleşmeler, sendikaların çalışma kapasitesi düşük olan engelli çalışanlara uygun ücret sağlama çabalarını sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan engelli olmayan çalışanlar, artan rekabet ortamında engelli meslektaşlarını, kendi menfaatleri önünde sorunlu işçiler olarak görebilmektedir (Lurie, 2017, s. 483).

5- Beşinci sınırlılık sebebi, farklı üretim süreçleri ve organizasyonel ortamların yanı sıra farklı sakatlık türlerinin de engelliler arasındaki eşitsizliklere sebep olmasıdır. Engelli bir işçiye sağlanan istihdam, başka tür engellere sahip başka bir engelli işçinin istihdamına engel teşkil edebilmektedir. Engelli her çalışanın ihtiyaç ve istekleri birbirinden çok farklı olmaktadır. Özellikle makul uyumlaştırma yapılmak istenildiğinde ortak bir standartta buluşulamamaktadır (Coddell, 1998, s. 812-815).

6- Altıncı sebep, birçok engelli ortak bir kimliği paylaşmak ve engelli grubunun bir parçası olmak istememektedir. Bu tarz engelliler, kendilerini engelli olmayan bireylerden ayıran her türlü ayrımcılığı kabul etmeyerek, sosyal modele uygun normal vatandaşlık çerçevesinde temel şemsiye bir kimliği savunmaktadır. Bu nedenle, pek çok engelli birey, ne tıbbi model açısından ne de sosyal model açısından kendilerini engelli olarak görmek istememektedir. Kendilerini engelli hareketinin bir parçası olarak görmedikleri için engelli hakları mücadelesine bir katkıları olmamaktadır. Engelli topluluğunun heterojenliği, genellikle kolektif bir kimliğin paylaşılması anlamına gelir ve bu da sendikalaşmayı, sendikalar içerisinde temsil edilmeyi ve sendikalar tarafından politikalar üretilmesini zorlaştırmaktadır (Shakespeare & Watson, 2002, s. 21-22; Foster & Fosh, 2010, s. 564).

7- Yedinci sebep olarak, sendikaların rutin bir şekilde uğraştıkları uzmanlık alanlarına giren işyeri sorunlarına yardımcı oldukları, ancak engelliliğe has ayrımcılık gibi daha karmaşık ve daha az deneyime sahip oldukları konularda bilgi eksikliğine bağlı olarak daha az yardımcı oldukları görülmüştür (William & Cunningham, 2018, s. 10). Zira, sendikalar çalışma hayatında olan işgücünü temsil etmektedir ve engelli bireylerin büyük çoğunluğu işgücü piyasasının dışındadır. Diğer taraftan, işgücünde olanlar ise henüz sendika üyesi değildir. Bu nedenle, sendikalar, engelliler ile ilgili politikalar geliştireler dahi, engelli işçi alımı konusunda değil, çalışma hayatındaki engelli olan işçilerin işte kalmaları üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir (Foster & Fosh, 2010, s. 566).

Engelli işgücünün, sendikalaşmaya olan mesafeli duruşunun nedenlerine bakıldığında ise, sendikalaşmaya dair bilgi eksikliği, genellikle belirli süreli iş sözleşmesine dayalı geçici çalışma gibi sözleşmeli statülerde çalışmalarının yarattığı işi kaybetme kaygıları ve sendikaların son dönemlerde takındığı olumsuz imajdan kaynaklanan önyargı gibi nedenlerin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Sendikalaşmaya karşı genel bir ilgisizliğin olduğu ve insanların sendikaların kendilerine yardım edemeyeceğini düşündükleri için katılmayı akıllarına bile getirmedikleri görülmektedir (William & Cunningham, 2018, s. 7).

Bunlarla beraber, devletlerin sendikalara yönelik yaklaşımları ve sendikaların engellilere yönelik yaklaşımları, devletlerin endüstri ilişkileri sistemlerine ve ekonomik sistemlerine bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Bu farklılıkların nedeni, Liberal Piyasa Ekonomisi ve Koordineli/Korporatist Piyasa Ekonomisi olarak adlandırılan birbirinden çok farklı iki endüstriyel ilişkiler sistemine sahip iki ana ekonomik rejimin varlığının aynı anda dünyanın çeşitli ülkelerinde devam etmesidir. Liberal piyasa ekonomilerinde, işletmeler faaliyetlerini öncelikle rekabetçi piyasa düzenlemeleri yoluyla koordine etmektedir. Koordineli/Korporatist piyasa ekonomilerinde ise, işletmeler, diğer aktörlerle çabalarını koordine etmek ve temel yetkinliklerini oluşturmak için piyasa dışı ilişkilere daha fazla bağımlıdır (Thelen, 2003).

Korporatist piyasa rejimlerinde, devletin öncülüğünde işveren sendikaları ve işçi sendikaları arasında sosyoekonomik işbirlikleri bulunmaktadır. Bu aktörler, sosyoekonomik politikaların oluşturulma sürecine dâhil olmaktadır. Korporatist piyasa ekonomilerinde, işçi sendikaları ve işveren sendikaları işletme seviyesi, sektör seviyesi ve ulusal seviye olmak üzere tüm müzakere seviyelerinde birlikte yer almaktadır. Liberal piyasa ekonomisinde ise, sendika yoğunluğu düşüktür ve toplu pazarlık yalnızca işletme düzeyinde gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda toplu sözleşmeler de bu düzeyde ve dar çerçevede sonuçlanmaktadır. Bu durumda sendikaların eli zayıflamakta ve sağlanan faydalar çok sınırlı bir düzeyde engelli işgücüne ulaşabilmektedir (Hall & Soskice, 2001, s. 8-10).

3. DÜNYA'DA SENDİKALARIN ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYO-EKONOMİK POLİTİKALARI: İNGİLTERE, KANADA, BELÇİKA VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

Değişik devletlerin sendikalara yönelik farklı yaklaşımları olduğu gibi farklı görüşten olan sendikaların da engellilere yönelik farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bunda farklı ülkelerdeki sendikaların yapısı ve gücü arasındaki büyük farklılıklar önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalizmin, Liberal Piyasa Ekonomisi ve Koordineli Piyasa Ekonomisi şeklinde birbirinden çok farklı iki endüstriyel ilişkiler sistemi ve iki ana ekonomik rejimi bulunmaktadır. Liberal piyasa ekonomilerinde, firmalar faaliyetlerini rekabetçi piyasa düzenlemeleri yoluyla yürütmektedir. Koordineli piyasa ekonomilerinde ise, firmalar ile piyasa dışındaki devlet, sendikalar ve sivil toplum gibi endüstri ilişkilerinin diğer aktörlerinin koordineli ilişkileri çerçevesinde faaliyetler yürütülmektedir. Liberal piyasa ekonomilerinde işgücü parçalayıcı segmentalist stratejiler ile bölünmek suretiyle işverenlerin menfaatlerine hizmet etmektedir. Koordineli piyasa ekonomilerinde ise, kolektivist stratejiler sayesinde işveren ile işgücü arasında devletin koordinesinde bir bütünleştirici ve işgücü rekabetini önleyici ilişki boyutunda hareket edilmektedir (Thelen, 2003, s. 8-12).

Koordineli piyasa ekonomilerinde, işveren sendikaları ve işçi sendikalarından oluşan endüstri ilişkileri sistemi güçlü bir görünümündedir. Bu tip ekonomilerin bulunduğu ülkelerde sendikalar, ülkenin sosyoekonomik politika yapım sürecine yüksek oranda katılmaktadır. Müzakerelerde sendikalar, işletme seviyesi, sektör seviyesi ve ulusal seviye olmak üzere tüm seviyelerde katılım göstermektedir (Lurie, 2017).

Koordineli piyasa ekonomisine ve korporatist endüstri ilişkilerine sahip muhafazakâr Avrupa Birliği ülkelerindeki sendikalarca yürütülen çeşitli toplu sözleşmelerde, spesifik olarak engelli işçilere yapılan ödemelere dair ekonomik boyutta düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bazı toplu sözleşmeler işyerlerinde engelli işgücüne dair bir kota zorunluluğu da sağlamıştır. Birçok ülkede sendikalar, işçileri ve engellileri toplu

sözleşmeler dışında da desteklemek için değişik şekillerde sosyoekonomik politikalar üretmektedir (Labropoulou & Soumeli, 2001).

3.1. İngiltere

İngiltere’de sendikalar, Neo-liberalleşme ile beraber, üye işçilerin sayılarının azalmasına ve toplu sözleşmenin genelden lokale dönüşerek işyeri bazında yapılmasına paralel olarak pazarlık güçlerini büyük oranda kaybetmiştir. Bu anlamda sendikaların elinde, kamu politikalarından ve yasaların yaptırım gücünden başka bir mücadele aracı kalmamıştır. Bu noktada, dezavantajlı işçilerin ve özellikle engelli işçilerin hakları konusunda mücadelede elleri zayıflamıştır. İngiltere’de sendika yoğunluğu, pazarlık kapsamı ve merkezi müzakereler önemli ölçüde azalmıştır. Bu şekildeki bir azalış, engelli işçilerin çalışma hayatlarında ihtiyaç duydukları eşitliğin sağlanması konusundaki çabaların potansiyelini azaltmaktadır. İngiltere’de, toplu pazarlığın, merkezi olmayan dağıntık yapısı, ücrete ilişkin toplu sözleşmelerin, sendikal örgütlenmenin kurulduğu işyerleriyle sınırlı kalarak genelleşememesine neden olmaktadır (Heery, 2006, s. 539-540; William & Cunningham, 2018, s. 4).

Diğer taraftan, İngiltere’de, sendika tarafından Eşitlik Temsilcileri kadroları tahsis edilerek, bu alanda uzmanlar istihdam edilmektedir. Bu sayede, işyeri ile sendika bünyesinde özelde engellilik ve genelde tüm dezavantajlı gruplar ile ilgili farkındalığın ve bilincin artırılması ve sürdürülebilir bir dinamizme kavuşturulması hedeflenmektedir. Eşitlik Temsilcileri, eşitliği en geniş biçimiyle teferruatlı bir şekilde disiplinler arası, faktörler arası bir düşünüş kombinasyonu ile ele almaktadır. Eşitlik Temsilcileri, işyerinde adaleti teşvik etmek için görevlendirilen nispeten yeni bir işyeri temsilcisi biçimidir. Eşitlik Temsilcileri, işçiler arasında ve sendika içerisinde eşitlik farkındalığını yükselterek, işverenleri eşitlik ve çeşitliliği toplu pazarlığın bir parçası yapmaya teşvik etmektedir. İşyerinde ve sendikada cinsiyet, ırk, engellilik, din, yaş ayrımı yapmaksızın her bireyin adil muamele görmesini güvence altına almaya çalışarak; adaletli bir çalışma ortamının sağlanmasını hedeflemektedir. Hükümet sendikaların eşitlik temsilcilerini desteklemek için ödenek tahsis etmektedir (Moore, Wright , & Conley, 2012, s. 8-9; Richards & Sang, 2016, s. 1643; Conley, 2014).

Bununla beraber, İngiltere’deki sendika içi öz örgütlenme girişimleri, sendikal demokrasinin engelliler ve diğer dezavantajlı grupları kapsayacak şekilde geliştirilmesi sürecini hızlandırması ve zorlaması açısından önemli deneyim çabalarıdır. Öz örgütlenme, engelliler de dâhil olmak üzere ezilen dezavantajlı marjinal grupların kimliklerini ve sorunlarını, ezilen gruplar arasında sürekli bir koalisyon olasılığı olacak şekilde ana akım sendika hareketine sokmalarına olanak tanıyan alternatif bir yol sunmaktadır. Öz örgütlenme girişimini İngiliz sendika hareketi içindeki marjinal gruplar bir hayatta kalma stratejisi olarak ele almaktadır. İngiliz kamu sendikaları olan Ulusal ve Yerel Yönetim Memurları Sendikası (NALGO)¹ ile UNISON² içindeki kadın, siyahî, engelli, lezbiyen, gay üyelerin kimlik siyaseti mücadelesi ile başlayan öz örgütlenme girişimleri sonucunda, 1985 yılında Engelli Danışma Komitesi (DCC) kurularak sendika içi öz örgütlenme çabaları başlamıştır. Bu süreçte, engelli üyelerin öz teşkilatlanması, diğer örgütlü ve kendi kendini örgütleyen guruplar arasında bir melez öz örgütlenme grubu olarak ortaya çıkmıştır. Engelli sendikacıların karşılaştığı benzersiz zorlukların, bu melez konumdan faydalanılarak daha etkili bir şekilde çözülebilmeye olanağının daha yüksek olduğu düşünülmüştür (Humphrey, 1998, s. 587-588).

UNISON'un engellilikle ilgili politikaları, sendikanın engelli üyeleri tarafından yönetilmektedir. Ayrımcılıkla mücadele ederek ve işyerinde, bölgesel ve ulusal düzeyde kampanyalar düzenleyerek engelli üyelere destek sağlanmaktadır. UNISON, ayrımcılık karşıtı ve eşitlikçi mevzuatın geliştirilmesi, engellilik izinleri ile ilgili anlaşmaların müzakere edilmesi, erişilemeyen işyerlerinin erişilebilir hale getirilmesi, engellilerin erişim ihtiyaçlarını karşılamayan bilgi sistemlerinin değiştirilmesi, bilgilendirme, farkındalık ve empati çalışmalarının yürütülmesi olmak üzere birçok konuda kampanyalar ve projeler yürüterek engelli üyelere yardımcı

¹ Ulusal ve Yerel Yönetim Memurları Derneği (NALGO), 1905 yılında kuruldu. 1970'lerin sonunda, 700.000'den fazla üyesiyle en büyük İngiliz beyaz yakalı sendikasıydı. 1993 yılında UNISON'u oluşturmak üzere birleşen üç sendikadan biriydi.

<https://web.archive.org/web/20110221062847/http://www.unionancestors.co.uk/Images/UnisonFamTree.pdf>

² UNISON, 1,3 milyondan fazla üyeye sahip olan, kamu ve özel sektörde istihdam edilen tam zamanlı ve yarı zamanlı personeli temsil eden İngiltere'nin en büyük sendikal örgütlenmesidir. Sendikalar Kongresi (TUC) çatısı altında faaliyet gösteren İngiltere'nin en büyük sendikası olan UNISON, Ulusal ve Yerel Yönetim Memurları Derneği (NALGO), Ulusal Kamu Çalışanları Sendikası (NUPE) ve Sağlık Hizmeti Çalışanları Konfederasyonu'nun (COHSE) olmak üzere üç kamu sektörü sendikasının, birleşmesiyle 1993 yılında kuruldu. <https://www.unison.org.uk/about/>

olmaktadır. Bunlarla beraber, İngiltere’de 2010 yılında kabul edilerek yürürlüğe konulan Eşitlik Yasası, engelli kişilere bir dizi koruma sağlamaktadır. Ancak, bu yasaya rağmen işyeri ayrımcılığı hala İngiltere, İskoçya ve Galler gibi ülkelerde birçok engelli ve dezavantajlı bireyi etkilemektedir. UNISON bünyesindeki DCC üyeleri işyerilerindeki örgütlenmeler şeklinde, bölgesel anlamda 12 bölgede engelli üye grupları örgütlenmesi şeklinde ve ulusal anlamda engelli üyeler komitesi şeklinde üç düzeyde örgütlenerek, engellilerin sosyoekonomik refahını amaçlayan kampanyalar yürütmektedir (UNISON, 2022).

İngiltere’de büyük kamu sektörü sendikalarının birçoğunun engelli işçileri desteklemek için programları bulunmaktadır. Bunun nedeninin, sendikaların, sayıları az olmakla beraber engelli işçileri işçi hareketi içindeki hassas dengeleri değiştirecek kritik oylara sahip anahtar bir seçmen kitlesi olarak görmeleri olduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır. Bununla birlikte, sendika üyeliği, engelli işçilere ana akım çalışma alanlarında gelişmeleri ve hayatta kalmaları için ek destek verebilmektedir. Sendikalaşma, engelli işgücünün, iş güvencesizliğini azaltabilme ve diğer marjinal işgücü ile birlikte hareket etme atmosferi oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Özel sektördeki sendika yoğunluğu, birçok ülkede düşük kalmaktadır ve bu durum, sendikaların özel, kâr ve verimlilik amaçlı ana akım ekonomide engelli işgücüne destek olma kapasitesini azaltmaktadır. Diğer taraftan, sendika yoğunluğunun ve etkisinin yüksek olduğu ve daha yüksek oranda engelli işçinin hali hazırda istihdam edildiği kamu sektöründe, sendikaların engelli çalışanlara yönelik sosyoekonomik politikalar yürütmesi için büyük bir potansiyel bulunmaktadır. Bu nedenle, İngiltere’de, ayrımcılıkla mücadele mevzuatı kamu sektöründe daha etkin bir şekilde uygulanmaktadır (Hall & Wilton, 2011, s. 877-878).

3.2. Kanada

Kanada’da, sendikaların, işten ayrılmadan sonra işe tekrar dönme olasılığını artırdığı görülmüştür. Kanada İşgücü Gelir Dinamikleri Anketi’nin sendika üyeliği verilerine göre, kamuda çalışan engellilerin %71’i sendika üyesi ve toplu sözleşme kapsamındadır. %3,5’i toplu sözleşme kapsamındadır ancak sendika üyesi değildir. %25,5’i bir sendikaya üye değil ve toplu sözleşme kapsamında değildir. Özel sektörde engellilerin % 19,5’i bir sendikaya üye ve toplu sözleşme kapsamındadır. % 2’si bir sendikaya üye olmamakla beraber toplu sözleşme kapsamındadır. %78,5’i ise ne bir sendikaya üye ne de toplu sözleşme kapsamındadır. Kanada’da engellilerin sendikalaşma oranı kamu sektöründe yüksek, ama özel sektörde düşüktür. Yapılan anket sonuçlarına göre, sendikaların % 80’i bünyelerinde bir insan hakları ve eşitlik programı veya genel anlamda dezavantajlı gruplara dair politikalarının yürürlükte olduğunu bildirirken, %62’si spesifik anlamda engellilik konularını ele alan bir program veya politikalarının olduğunu belirtmiştir (Hall & Wilton, 2011, s. 870).

Bununla beraber, bir engelli programı veya politikası olan kuruluşların yaklaşık % 50’si, politikalarının esas olarak işyerinde iş kazaları neticesinde yaralanan mevcut sendika üyelerine odaklandığını, geri kalan diğer % 50’si ise genel olarak engelli işçilere daha geniş bir çerçeveden odaklanmayı ve iş kazası dışında da politikalar benimsediklerini söylemiştir. Örneğin, bir kamu sektörü sendikası toplu sözleşmelerini engellilere göre revize ederek, küçülme sırasında yerli çalışanları ve engelli çalışanları koruyan özel hükümler koymuştur. Başka bir kamu sektörü sendikası ise, sendikalarının engelliler de dâhil tüm çalışanları tam temsil edebilmeleri için daha gidecek yollarının olduğunu itiraf etmiş ve bununla beraber üyeler arasındaki engellilerin ve diğer dezavantajlı grupların temsilini artırmak için bir politika başlattıklarını belirtmiştir. Bu sonuçlar, bazı sendikaların engellileri sendikal siyaset açısından önemli bir seçmen grubu olarak kavramsallaştırmaya başladığının bir göstergesidir (Hall & Wilton, 2011, s. 872).

3.3. Belçika

Avrupa Birliği’nin önemli ülkelerinden biri olan, Belçika’nın engellilik politikasının tarihsel olarak iki ana ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi sosyal refah modelinin, çalışamayacak durumda olan engelliler için belirli sosyoekonomik haklar ve hükümler sağlaması, diğeri ise engelli işçilerin istihdama entegrasyonunu desteklemesidir. En önemli mekanizmalar, işverenleri engelli işçileri işe almaya teşvik etmeye yönelik teşvik programları, kamu sektöründe istihdam kotaları ve korunaklı atölyelerin oluşturulmasıdır. Bir bireyin emeğinin karşılığı gelir elde ederek hayatını sürdürmesi istihdam kavramının en temel unsurudur. Bu nedenle korumalı işyeri kavramı daha sonraları 90’lı yıllardan itibaren ayrımcılıkla özdeşleştirilerek, yapısal bir değişiklikle “uyarlanmış iş yerleri” kavramına dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, engelli bireylerin de bir işgücü olarak, normal çalışma hayatına geçişlerinin sağlanmasına yönelik bakış açısını yansıtmıştır. Bu süreçlerde, engelliler sendikalar tarafından desteklenmiştir (Emmanuelidis, 2004, s. 90-92).

Belçika'nın engellilik politikalarına göre, ücretli çalışma sisteminin dışında kalan engelli bireyler ise iki tür sosyal yardım desteğine hak kazanmaktadır. Bunlardan ilki işsizlik ödeneği ve diğeri maluliyet ödeneğidir. Bu desteklerin temelinde yer alan düşünce, bireylerin engelliliklerinin işgücü piyasasına erişim eksikliği olarak algılanması ve özel hükümlerle telafi edilmesi gerektiğine olan inançtır (Barnes & Mercer, 2005). 90'lı yıllardan itibaren, engelliliğe ilişkin yasal ve siyasi konjonktürdeki değişimler, Belçika'da faaliyet yürüten sendikaların engelli üyelerine yönelik destek politikalarında değişimlere yol açmıştır. Toplumsal aktivistler tarafından yürütülen kampanyaların yanı sıra kamu politikalarındaki eğilim değişikliklerinin sonucunda, engelliliğe ilişkin "ayrımcılık karşıtı haklar" modeli ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşım, daha önceki engelli işçilerin istihdama entegrasyonu ve belirli sosyoekonomik hakların ve hükümlerin güvence altına alınması ilkeleri ile bir bütünlük oluşturarak, engellilerin bedensel ve zihinsel engelli olarak değil, topluma dâhil olma mücadelesi veren hak sahibi bireyler olarak görülmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Hachez & Vrieling, 2020, s. 794).

Belçika'da sendikalar tarafından, özellikle 1960'lardan 1980'lere kadar, engelli işçilerin haklarını koruyan ve teşvik eden toplu sözleşmeler yürütülmüştür. O zamandan beri, sendikalar, bu atölyelerde daha fazla iş fırsatı yaratmak için hükümete lobi yapmakta ve çalışma hayatında çok aktif rol almaktadır. 2000'li yıllarda, engelli aktivistler ve sosyal hareketlerin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, Uluslararası Çalışma Örgütü ve AB İstihdamda Eşitlik Çerçeve Direktifi gibi uluslararası kuruluşlar ve düzenlemelerin de baskısı altında sendikalar, engelli işçilerin sıradan işgücü piyasasına dâhil edilmesine ve katılımına giderek daha fazla dikkat etmeye başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda engelli bireylere dair farkındalığı ve bu farkındalığın sürdürülebilirliğini sağlamak için sendikalarda, çeşitlilik görevlilerini işe almıştır. Çeşitlilik görevlileri, engelli işçiler için eşitliği ve içermeyi güçlendirmeye çalışmaktadır. Sendikaların içinde, korunaklı atölyelerde iş fırsatlarını artırmak için lobi yapan şube düzeyindeki sendika temsilcileri ile engelli işçiler için eşitliği ve içermeyi güçlendirmeye çalışan şubeler arası çeşitlilik görevlileri arasında bir iş bölümü ve koordinasyon bulunmaktadır (Lejeune, 2021, s. 3-4)

4. TÜRKİYE'DE SENDİKALARIN ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYOEKONOMİK POLİTİKALARI

Gerek kamu ve gerekse özel sektörde engelli işgücünün çalıştırılması Türkiye'de yasal bir mecburiyettir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesine göre; 50 ve daha fazla işçi çalıştırılan, özel sektör işyerlerinde %3, kamu sektöründe ise %4 engelli işçi çalıştırılması zorunlu kılınmıştır. İşverenlerin, çalıştırmakla yükümlü oldukları engelli işçileri, Türkiye İş Kurumu aracılığı ile sağlamaları gerekmektedir. Bu kapsamda çalıştırılacak işçilerin nitelikleri, hangi işlerde çalıştırılabilecekleri, bunların işyerlerinde genel hükümler dışında bağlı olacakları özel çalışma ile mesleğe yönlendirilmeleri, mesleki yönden işverence nasıl işe alınacakları, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılan yönetmelikle düzenlenmektedir. İş Kanununun 101. Maddesine göre ise, 30. Maddede belirtilen oranlarda engelli işçi çalıştırmayan kamu kuruluşları, işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli ve çalıştırmadığı her ay için idari para cezası uygulanmaktadır.

Türkiye'de, engelli bireylerin sendikalaşma oranı, engelli olmayanlara göre çok düşük seviyededir. Engelli bireyler bu nedenle işyerlerinde uğradıkları eşitsizlik ve zorluklar karşısında etkili bir şekilde haklarını arayamamakla beraber sorunlarını gerekli yerlere duyuramamaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kamuda çalışan engelli bireylerin sendikalaşma oranı, özel sektöre göre daha yüksek bir seviyededir. Özel sektördeki sendikalaşma oranının düşüklüğünün, engelli bireylerin işlerini kaybetme kaygısından kaynaklandığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, engelli işgücünün sendikalar ve sendikalaşma hakkındaki bilgilerinin zayıf olması ve sendikaya üye olmak isteyenlerin ise siyasi damgalanma kaygıları nedeniyle üyelikten uzak durdukları görülmüştür. Bununla beraber, sendikalaşan engelli bireyler eğitim durumları bazında incelendiğinde, üniversite mezunlarının daha çok sendikalaştığı görülmektedir (Özaydın & Ölmezoğlu İri, 2020) (Özaydın ve İri, 2020: 97-98)

Türkiye'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre engelli kamu görevlileri sendikaları şunlardır: (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2022).

- Engelsiz Eğitim-Sen
- Engelli Memur-Sen
- Engelsiz Sağlık-Sen

- Engelli Tarım-Orman-Sen
- Şehit Gazi ve Engelli Büro Sen
- Şehit Gazi ve Engelli Eğitim Sen
- Şehit Gazi ve Engelli Sağlık Sen
- Vazife Malulleri Yurt ve Engelli Bayındır Birlik Sen
- Vazife Malulleri Yurt ve Engelli Diyanet Birlik Sen
- Vazife Malulleri Yurt ve Engelli Kültür Birlik Sen
- Vazife Malulleri Yurt, Engelli ve Tüm Kamu Çalışanları Enerji Birlik-Sen
- Vazife Malulleri Yurt Ve Engelli Bayındır Birlik-Sen

Kamu sektöründe bu şekilde spesifik anlamda sendikalaşmalar görülmekle beraber, özel sektörde spesifik ve özerk olarak engelli işçi sendikaları görülmemektedir. Bunun yerine işçi konfederasyonlarının veya işçi sendikalarının engelliler komisyonlarının bulunduğu ve politikaların bu merkezlerden yürütüldüğü görülmektedir.

Sendikal örgütlenmelerin engellilere yönelik sosyoekonomik bakış açılarına bakacak olursak, Türkiye’de faaliyet gösteren sendikal üst örgütlenmelerden biri olan ve özel sektörde faaliyet gösteren HAK-İŞ Konfederasyonu, engelli üyelere yönelik, Engelliler Komitesi aracılığıyla bir takım faaliyetler gerçekleştirmektedir. Engelliler Komitesi, ihtiyaç sahibi engelli üyelerin akülü sandalye ve tekerlekli sandalye gibi araçların temininin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Engelli bireylere psikolojik destek sağlamak ve sosyal içermelerini desteklemek adına hatıra ormanları oluşturulması gibi sosyokültürel bazı aktiviteler düzenlemektedir. Ayrıca, üyeleri arasında yer alan engelli sporculara sosyoekonomik destekler sunmaktadır. Konfederasyon, mesleki eğitim faaliyetlerinin ve istihdama katılım imkânlarının engellilere yönelik daha etkin şekilde kullanılması için çaba göstermektedir. Engelli bireylerin çalışma hayatına katılımının sağlanması için, çalışma ortamlarında karşılaşılan engellerin engelsizleştirilmesi yönünde engelli çalışanların istihdamını kolaylaştırıcı çabaları desteklemektedir (Arslan, 2020).

Diğer taraftan, Türkiye’de sendikal faaliyet gösteren Tez-Koop-İş Sendikası, 2021 yılında Carrefoursa (Carrefour Sabancı Ticaret Merkezi A.Ş.) ile işletme düzeyinde yapılan toplu iş sözleşmesinde, engellilere ve diğer dezavantajlı gruplara yönelik maddeler üzerinde anlaşma sağlamıştır. Çalışma ortamının daha sağlıklı, engelsiz, güvenli ve pozitif yönde gelişmesine katkı sağlanması amacıyla toplu iş sözleşmesine çevre, toplumsal cinsiyet eşitliği, engelli işçiler için fırsat eşitliği ve adil çalışma ortamının yaratılmasına yönelik maddeler eklenmiştir (Tez-Koop-İş, 2021).

Diğer bir sendikal üst örgütlenme olan Türk-İş Konfederasyonu’na bağlı sendikalardan Türk Metal İş Sendikası ise, üyelerinin engelli çocuklarına yönelik bir sosyal projeyi uygulamaya geçirmiştir. Bir üniversite ile işbirliği halinde o bölgedeki üyelerinin engelli çocuklarına özel eğitim vermek için bir proje hazırlandığını ifade eden sendika yöneticisi, sendikalarının sadece çalışma hayatında değil, sosyal yaşamda da üyeleri için politikalar geliştirdiklerine vurgu yapmıştır. Engelli çalışanlarının veya üyelerinin engelli çocuklarının proje kapsamında yeteneklerini geliştirici eğitimler verilmesini planladıklarını belirtmiştir (Kavlak, 2017).

Bununla beraber, 2021 yılında Memur-Sen Konfederasyonu ile Kamu İşveren Heyeti arasında gerçekleştirilen 6. Dönem Toplu Sözleşmede, engelli memurlar veya memurların engelli aile üyelerine dair bir takım kazanımlar elde edilmiştir. Engelli çocuğu olan kamu görevlilerine engelli çocuk yardımı verilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Buna göre, 0-6 yaş grubundaki çocukları için çocuk başına, 188,78 TL, 6 yaş üstü çocukları için ise 94,39 TL olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca halen uygulanmakta olan, engelli kamu görevlilerinin, mesleki uyum eğitimlerinin ve fiziki çalışma koşullarının iyileştirilmesi, görevlendirilmeleri halinde refakatçilerin kendilerine eşlik etmesi ve kamu konutlarından pozitif ayrımcılık kapsamında öncelikli yararlanmalarına yönelik tedbirlerin alınmasına devam edilmesine karar verilmiştir (Memur-Sen, 2021).

Diğer taraftan, DİSK’e bağlı Genel-İş Sendikası ile Çeşme Belediyesi arasında 2015 yılında imzalanan toplu iş sözleşmesinde zihinsel engelli çocuğu olan işçilere, her ay için 200 TL engelli çocuk yardımı öngörülmüştür (Genel-İş Sendikası, 2015). Tekirdağ Malkara Belediyesi ile 2016 yılında üç yıllığına imzalanan toplu iş sözleşmesinde, engelli çocuğu olan işçiye her ay için brüt 500 TL yardım ödenmesi kararlaştırılmıştır (Genel-

İş Sendikası, 2016). 2018 yılında Kırklareli Belediyesi ile yapılan toplu iş sözleşmesinde de benzer şekilde çocuğu engelli olan işçiye her ay engelli yardımı yapılması kararı alınmıştır (Genel-İş Sendikası, 2018a). Çeşme Belediyesi ile 2018 yılında yapılan bir diğer toplu iş sözleşmesinde zihinsel engelli işçi çocukları için aylık yardım konusu masada yer almış ve yardımların verilmesine devam edilmesi karara bağlanmıştır (Genel-İş Sendikası, 2018b). İpekyolu Belediyesi ile 2018 yılında yapılan bir diğer toplu iş sözleşmesinde engelli olan işçi çocukları için her ay 3 günlük ücret tutarında engelli yardımı yapılması kararlaştırılmıştır (Genel-İş Sendikası, 2018c). 2019 yılında ise Arya Sitesi Yönetim Kurulu Başkanlığı ile yapılan iki yıl süreli toplu iş sözleşmesinde de, benzer şekilde engelli çocukları olan çalışanlar için ayda üç günlük ücreti tutarında engelli yardımı ödenmesine karar verilmiştir (Genel-İş Sendikası, 2019). 2021 yılında, İzmir Büyükşehir Belediyesi ile yapılan toplu iş sözleşmesinde, engelli çocuğu olan işçilere ayda 100 TL ve engelli eşi olan işçilere de yılda bir defa olmak üzere 550 TL yardım yapılmasına karar verilmiştir (Genel-İş Sendikası, 2021).

Diğer taraftan, 2018 yılında Öz Çelik-İş Sendikası ile THY Teknik A.Ş. arasında imzalanan 6. Dönem Toplu İş Sözleşmesinde, iş kazası sonucu engelli olan işçilere yönelik ekonomik desteklerin yanı sıra, 4857 sayılı İş Kanununa uyumlu bir şekilde iş devamının sağlanması konusunda karar alınmıştır. Ayrıca engelli işçilerin işe geliş ve gidişlerinde diğer çalışanlardan daha geç gelme ve daha erken çıkma noktasında toleranslı olunması karara bağlanmıştır (Öz Çelik-İş Sendikası, 2018, s. 10,19).

5. SONUÇ

Dünya’da ve Türkiye’de, sendikaların engellilere yönelik sosyoekonomik politikaları görece mevcuttur. Ancak araştırmamızın kısıtlılığı, bu alanda yeterli akademik çalışmanın mevcut olmamasından kaynaklanmıştır. Akademik çalışmalar genellikle, sendikalardan ziyade engellilik alanında sendikalardan daha baskın çalışmalar yapan engelli sivil toplum kuruluşlarının çabalarına odaklanmış durumdadır. Kamu veya işçi konfederasyonları ve sendikalarının engellilere yönelik politikalarına dair yeterli akademik çalışmaların olmadığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, engelli çalışanlara ilişkin olarak güncel resmi istatistiki verilere ulaşamamaktadır. Güncel verilerin ve istatistiklerin varlığı engelli çalışanların daha iyi anlaşılması ve bu alanda çalışan akademisyen ve kurumların bu verilerden hareketle faydalı çalışmalar yürütmesi açısından önemlidir.

İncelenen ülkelerdeki sendikal yapıya bakıldığında, Neo-liberalleşmenin böl-yönet tarzı anlayışının toplu sözleşmelere yansıdığı ve merkezi olmayan bir toplu sözleşme sisteminin varlığının sendikaların güçsüzleşmesine neden olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, çalışmada belirtilen tüm nedenlerle beraber, işletmelerde insan kaynakları birimlerinde yürütülen “insan kaynakları” bakış açısının etkisiyle sendikalara ihtiyaç duyulmamasının hedeflenmesi ve buna bağlı olarak sendikaların üye sayılarının düşmesi sendikaları zora sokan diğer bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Sendikal örgüt yapılarındaki anti demokratik yapılanmalar ve sendika içi eşitsizlikler de sendikalaşmanın önündeki engeller olarak görülmektedir. İncelenen ülkelerde, sendikaların, engellilere yönelik çalışmalar yaptığı ancak bu çalışmaların istenilen düzeyde ve etkide olmadığı sonucuna varılmıştır. Daha doğrusu, devletlerin çalışma hayatına dair konuları yasal çerçevede ele almaları ve bir diğer endüstri ilişkileri partneri konumuna gelen sivil toplum kuruluşlarının aktif bir şekilde çalışma hayatı ile ilgilenmeleri, zaten Neo-liberal konjonktürde eli zayıflamış olan sendikalara gereksinimi daha da azaltmıştır. Bu duruma gelmesinde, sendikaların yapısal gelişimlerini, sosyoekonomik, sosyopsikolojik ve sosyokültürel gelişmelere paralel olarak başaramamalarının etkisi yadsınamaz derecede büyüktür. Bu nedenlere bağlı olarak, sendikalar hali hazırda sermaye karşısında zor bir pozisyonda olmalarından dolayı pazarlık güçleri zayıflamıştır. Bu nedenle, engellilere yönelik ek taleplerde bulunmaya da çekinmektedir. Geline konjonktürel durumda sendikaların, uluslararası ve ulusal mevzuatlarda, engellilerin istihdamını artırma, devam ettirme ve sorunlarının giderilmesi noktasında, işverenleri zorlayıcı veya teşvik edici maddelerin ve müeyyidelerin işlerliklerinin takip edilmesi ve engelli çalışanların bilgilendirilmesi sorumluluğunu yerine getirmesi beklenilmektedir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, sendikaların, engellilik konusunda son yıllarda duyarlı olduğu ve mevcut yasal düzenlemelerle sağlanan haklara uyumlu olarak, toplu iş sözleşmelerinde güçleri nispetinde engelli çalışanlara ve ailelerine yönelik taleplerde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, engellilere yönelik gerek özerk sendikalaşma gerekse sendika içi öz örgütlenme örneklerinde gelişmeler olduğu görülmektedir. Bununla beraber öncelikli olarak resmi kurumlarda olmak üzere, birçok alanda istenen üst düzeylere henüz ulaşmasa da makul uyumlaştırma çabalarına da tanık olunmaktadır. Bu çabaların devam ettirilmesinde ve güncel gereksinimlere göre inove edilebilmesinde sendikaların katkısına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bununla beraber, sendikaların sadece ekonomik sahada istihdamda bulunanlara yönelik destekler sunması, sosyal alanda bir eksikliğin doğmasına sebep olmaktadır. Sendikaların sosyal alana da yönelmesi ve sosyal aktörler ile koordineli çalışması, engelli işçilerin sosyoekonomik anlamda gereksinimlerine bütüncül çözümler üretilmesini sağlayacaktır. Sendikaların, bu anlamda kalıplaşmış sendikal bakış açısını genişleterek, toplumsal alanın her yönünü kapsayan bir zenginliğe erişirmesi gerekmektedir. En azından konjonktürel gerçeklikler sendikaların bu yönlü bir perspektif değişikliğine gitmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Sendikaların bir çalışma hayatı aktörü olması nedeniyle, engelli bireylerin istihdama girişi için veya çalışma hayatı dışındaki engelli bireylerin desteklenmesinde etkili olmaları ilk bakışta beklenen bir şey olarak görülmemektedir. Ancak, çalışma hayatının geldiği nokta ve sendikaların güç kaybetmeleri göz önüne alındığında, sendikaların çalışma hayatı dışındaki toplumsal sorunlarla da ilgilenerek, toplumsal bir aktör olarak gücünü arttırabileceği ve elde ettiği bu güçle çalışma hayatında daha etkili olabileceği düşünülmektedir.

Adil ve ayrımcılığın olmadığı eşit bir çalışma hayatı için diğer dezavantajlı gruplar da dâhil olmak üzere engelli çalışanların iş gücü piyasasında güçlü bir şekilde yer alması ve karşılaştıkları sorunların takip edilerek onlara destek olunması gerekmektedir. Sosyal yardım ve desteklerin engelli işgücüne ulaştırılmasının onların tüm sorunlarını çözdüğü yanılgısına düşmeyerek, engelli ve dezavantajlı grupta yer alan bireylerin özellikle özel sektör olmak üzere tüm çalışma hayatında istihdam edilmelerini sağlayacak yasal düzenlemelerin zaruri olarak yapılması ve bu düzenlemelerin sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Engellilerin istihdama girişte ve devam ettirmede karşılaştıkları sorunların çözümünde kanuni yaptırımların rolü çok büyüktür. Zira, çalışmak, insanın onurluca yaşamasının yegane sağlayıcısıdır. Salt yardımlara bağlı bir insan zaman içerisinde miskinleşecek ve bağımlılaşarak karakteristik erozyona maruz kalacaktır.

Diğer taraftan, sorunların kökten çözülebilmesi için, sosyal model gereği toplumun engellilik olgusuna dair farkındalık ve bilinç düzeyinin artırılması ve bunun için de ilkökul düzeyinden başlanarak eğitim-öğretim müfredatlarının her aşamasının bu yönde düzenlenmesi gerekmektedir. Müfredatlar, genel anlamda tüm dışlanmaları, ayrımcılıkları ve ötekileştirmeleri önleyecek bir farkındalık ve bilinçlenme sağlayacak derslerle ve konularla zenginleştirilmelidir. Engelli bireyler veya dezavantajlı diğer guruplara dâhil bireylerin marjinalleştirildiği ve ötekileştirildiği bir toplum hiçbir zaman akıl ve olgun bir toplum olamayacağı için hiçbir alanda atacağı adımlar yere sağlam basamayacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul gerekliliği yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir(ler).

İntihal Beyanı: Turnitin yazılımıyla makalenin benzerlik taraması yapılmıştır.

Lisans: CC BY-NC. Creative Commons Atıfı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Ethics Statement: There is no ethical committee requirement for this study. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.

Conflict of Interest: The author(s) declare/ declares that there is no conflict of interest.

Plagiarism: A check for plagiarism on this article was conducted by using Turnitin Software.

License: CC BY-NC. Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

KAYNAKÇA

International Labour Organization [ILO]. (2008). *ILO Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention (No. 159) and Recommendation (No. 168)*. Geneva: ILO.

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_103529.pdf adresinden alındı

Arslan, M. (2020). *Engelli Bireylerin Sosyal Entegrasyonu Sağlanmalı*. (Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu, Dü.) 03 23, 2022 tarihinde www.hakis.org.tr adresinden alındı

Barnes, C., & Mercer, G. (2005). Disability, work, and welfare: challenging the social exclusion of disabled people. *Work, employment and society*, 19(3), 527-545. <https://doi.org/10.1177/0950017005055669> adresinden alındı

Budd, J. (2007). The Effect of Unions on Employee Benefits and Non-Wage Compensation: Monopoly Power, Collective Voice, and Facilitation. *What Do Unions Do?: The Evidence Twenty Years Later*, (s. 1-53). 01 16, 2022 tarihinde <http://jbudd.csom.umn.edu/RESEARCH/benefits05.pdf> adresinden alındı

Conley, H. (2014). Trade unions, equal pay and the law in the UK. *Economic and Industrial Democracy*, 35(2), 309-323. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0143831X13480410> adresinden alındı

Cowdell, S. (1998). Employment Law and People with Disabilities. *Auckland University Law Review*, 8(3), 807-830. <http://www.nzlii.org/nz/journals/AukULawRw/1998/7.html> adresinden alındı

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2022). *Sendikalar*. 05 07, 2022 tarihinde www.csgb.gov.tr: <https://www.csgb.gov.tr/sendikalar/> adresinden alındı

Dau-Schmidt, K., & Traynor, A. (2009). Regulating unions and collective bargaining. K. Dau-Schmidt, S. Harris, O. Lobel, & G. De Geest (Dü.) içinde, *Labor and Employment Law and Economics* (Cilt 2). 11 19, 2021 tarihinde <https://doi.org/10.4337/9781782547457> adresinden alındı

Emmanuelidis, S. (2004). Objectifs sociaux et impératifs de rentabilité économique dans les entreprises de travail adapté. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 43(3), 87-95. [Cairn.info/revue-reflets-et-perspectives-de-la-vie-economique-2004-3-page-87.htm#pa10](http:// Cairn.info/revue-reflets-et-perspectives-de-la-vie-economique-2004-3-page-87.htm#pa10) adresinden alındı

Foster, D., & Fosh, P. (2010). Negotiating 'Difference': Representing Disabled Employees in the British Workplace. *British Journal of Industrial Relations*, 48(3), 560-582. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8543.2009.00748.x> adresinden alındı

Freeman, R., & Medoff, J. (1985). What Do Unions Do? *ILR Review*, 38(2), 244-263. <https://doi.org/10.1177/001979398503800207> adresinden alındı

Genel-İş Sendikası. (2015). *İzmir Çeşme Belediyesi'nde Engelli Çocuk Yardımı*. 03 01, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/izmir-cesme-belediyesinde-engelli-cocuk-yardimi,2,11544#.YptJcNZBzIV> adresinden alındı

Genel-İş Sendikası. (2016). (2016). *Malkara Belediyesi Toplu Sözleşmesinde İşçilere Yüksek Tahsil Zammı ve Engelli Çocuk Yardımı*. 03 11, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/malkara-belediyesi-toplu-sozlesmesinde-iscilere-yuksek-tahsil-zammi-ve-engelli-cocuk-yardimi,2,11547#.YptLJHZBzIV> adresinden alındı

Genel-İş Sendikası. (2018a). *Kırklareli Belediyesi'nde Eşlere ve Engelli Çocuklara Her Ay Yardım*. 03 10, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/kirklareli-belediyesinde-eslere-ve-engelli-cocuklara-her-ay-yardim,2,16883#.YbXSBr1BzIU> adresinden alındı

Genel-İş Sendikası. (2018b). *Çeşme Belediyesi'nde İşçilerin Zihinsel Engelli Çocukları İçin Aylık Yardım*. 03 09, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/cesme-belediyesinde-iscilerin-zihinsel-engelli-cocuklari-icin-aylik-yardim,2,19105#.YptMaXZBzIV> adresinden alındı

Genel-İş Sendikası. (2018c). *İpekyolu Belediyesi Toplu İş Sözleşmesi'nde İşçilere Kira ve Engelli Çocuk Yardımı*. 03 11, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/ipekyolu-belediyesi-toplu-is-sozlesmesinde-iscilere-kira-ve-engelli-cocuk-yardimi,2,19096#.YptM3nZBzIV> adresinden alındı

- Genel-İş Sendikası. (2019). *Arya Sitesi Yönetimi Toplu İş Sözleşmesinde İşçilerin Engelli Çocukları İçin Yardım*. 03 12, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/arya-sitesi-yonetimi-toplu-is-sozlesmesinde-iscilerin-engelli-cocuklari-icin-yardim,2,19845#.YptNanZBzIV> adresinden alındı
- Genel-İş Sendikası. (2021). *İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde Toplu İş Sözleşmesi İmzalandı*. 03 10, 2022 tarihinde www.genel-is.org.tr: <https://www.genel-is.org.tr/izmir-buyuksehir-belediyesinde-toplu-is-sozlesmesi-imzalandi,2,46641#.YptOA3ZBzIV> adresinden alındı
- Hachez, I., & Vrielink, J. (2020). *Les grands arrêts en matière de handicap* (1 b.). Brüksel: Larcier. 04 14, 2022 tarihinde https://www.larcier.com/media/wysiwyg/extras/9782807922143/Conclusions%20de%20GRARMAHA_BAT.pdf adresinden alındı
- Hall , P., & Soskice, D. (2001). An Introduction to Varieties of Capitalism. P. Hall , & D. Soskice içinde, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (s. 1-68). Oxford University Press. <https://scholar.harvard.edu/files/hall/files/vofcintro.pdf> adresinden alındı
- Hall, E., & Wilton, R. (2011). Alternative spaces of 'work' and inclusion for disabled people. *Disability & Society*, 26(7), 867-880. <https://doi.org/10.1080/09687599.2011.618742> adresinden alındı
- Heery, E. (2006). Equality Bargaining: Where, Who, Why? *Gender, Work and Organization*, 13(6), 522-540. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2006.00321.x> adresinden alındı
- Humphrey, J. (1998). Self-organise and Survive: Disabled people in the British trade union movement. *Disability & Society*, 13(4), 587-602. <https://doi.org/10.1080/09687599826623> adresinden alındı
- Kaufman, B. (2002). Models of Union Wage Determination: What Have We Learned Since Dunlop and Ross?, Blackwell Publishing. 40(1). *Industrial Relation*, 41(1), 110-158. <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12386143.pdf> adresinden alındı
- Kavlak, P. (2017). Sosyal Politikada Dönüşümler. . Antalya. 18. *Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Kongresi*. Antalya: Türk-İş. 01 11, 2022 tarihinde alındı
- Labropoulou, K., & Soumeli, E. (2001). *Workers with disabilities: law, bargaining and the social partners*. 05 05, 2022 tarihinde www.eurofound.europa.eu: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2001/workers-with-disabilities-law-bargaining-and-the-social-partners> adresinden alındı
- Lejeune, A. (2021). Fighting for sheltered workshops or for inclusive workplaces? Trade unions pursuing disability rights in Belgium. *Disability & Society*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/09687599.2021.1921702> adresinden alındı
- Lurie, L. (2013). Can Unions Promote Employability? Senior Workers in Israel's Collective Agreements. *Industrial Law Journal*, 42(3), 249-280. <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwt012> adresinden alındı
- Lurie, L. (2017). Do Unions Promote Rights for People with Disabilities? *Indiana Journal of Law and Social Equality*, 5(2), 477-496. <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1074&context=ijlse#:~:text=unions%20are%20therefore%20unable%20to,disabilities%20into%20the%20labor%20market.&text=In%20accordance%20with%20Freeman%20and,role%20as%20voicing%20workers'%20n> adresinden alındı
- Memur-Sen. (2021). *6. Dönem Toplu Sözleşmede İmzalar Atıldı*. 03 02, 2022 tarihinde www.memursen.org.tr: <https://www.memursen.org.tr/6-donem-toplu-sozlesmede-imzalar-atildi> adresinden alındı
- Moore, S., Wright , T., & Conley, H. (2012). *Addressing discrimination in the workplace on multiple*. Acas research publications. 02 11, 2022 tarihinde <https://www.bl.uk/collection-items/addressing-discrimination-in-the-workplace-on-multiple-grounds-the-experience-of-trade-union-equality-reps> adresinden alındı
- Öz Çelik-İş Sendikası. (2018). *6. Dönem Toplu İş Sözleşmesi Bölümleri*. 03 20, 2022 tarihinde www.ozcelikis.org: <https://ozcelikis.org/assets/view/userfile/THY%20TEKNİK%20TİS%206%20DÖNEM%20NİHAİ%20T%20C4%20B0S%20METN%20C4%20B0.pdf> adresinden alındı

Özaydın, M., & Ölmezoğlu İri, N. (2020). İşgücü Piyasasında Engelli İstihdamı Üzerine Emek Arz Yönlü Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 89-110. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1010097> adresinden alındı

Richards, J., & Sang, K. (2016). Trade unions as employment facilitators for disabled employees. *The International Journal of Human Resource*, 27(14), 1642-1661. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1126334> adresinden alındı

Shakespeare, T., & Watson, N. (2002). The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science*, 2, 9-28. https://www.um.es/discatif/PROYECTO_DISCATIF/Textos_discapacidad/00_Shakespeare2.pdf adresinden alındı

Tez-Koop-İş. (2021). , (2021). *Carrefoursa Toplu İş Sözleşmesi Görüşmelerinde Anlaşma Sağlandı*. 06 02, 2022 tarihinde <http://www.tezkoopis.org/>: <http://www.tezkoopis.org/contents/haberdetay/2528> adresinden alındı

The Council Of The European Union. (2000). *Council Directive 2000/78/EC*. Official Journal of the European Communities. 12 11, 2021 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=EN> adresinden alındı

Thelen, K. (2003). Varieties of Labor Politics in the Developed Democracies. P. Hall , D. Soskice, P. Hall , & D. Soskice (Dü) içinde, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (s. 1-62). Oxford University Press. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.473.2165&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı

UNISON. (2022). *About disabled members equality*. 06 01, 2022 tarihinde www.unison.org.uk: <https://www.unison.org.uk/about/> adresinden alındı

United Nations [UN]. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. New York: United Nations. 03 19, 2022 tarihinde alındı

William, L., & Cunningham, I. (2018). Evaluating the role of trade unions and civil society organisations in supporting graduate educated disabled workers. *Economic and Industrial Democracy*, 42(3), 1-19. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0143831X18799899> adresinden alındı

Wilton, R. (2004). From flexibility to accommodation? Disabled people and the reinvention of paid work. *Royal Geographical Society*, 29(4), 420-432. <https://doi.org/10.1111/j.0020-2754.2004.00139.x> adresinden alındı

World Health Organization [WHO]. (2022). *Disability*. 04 25, 2022 tarihinde www.who.int: https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 adresinden alındı

World Health Organization [WHO]; World Bank. (2011). *World report on disability 2011*. 1 22, 2022 tarihinde www.who.int: <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability> adresinden alındı

